

IV. ÉVFOLYAM. // BUDAPEST, 1931 // 3—4. FÜZET.

MEGJELENIK ÉVENTE 4 FÜZET.

HISTORIA

A MAGYAR MULT
EMLÉKEIVEL ÉS ESEMÉNYEIVEL FOGLALKOZÓ
FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI

VITÉZ AGGHÁZY KAMIL

A M. KIR. HADTÖRTÉNETI MÚZEUM IGAZGATÓJA

DR. GÁRDONYI ALBERT

SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

DR. LUKINICH IMRE

EGYETEMI NY. R. TANÁR

REXA DEZSŐ

PEST VÁRMEGYE FŐLEVÉLTÁRNOKA

DR. SZÖNYI OTTÓ

A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA
ELŐADÓJA

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

HORVÁTH KÁROLY

FELELŐS SZERKESZTŐ.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:

BUDAPEST, VI., TERÉZ-KÖRÚT 23. I. EM. TELEFON: 29-9-92.

E L Ő F I Z E T É S I D Í J A K
EGÉSZ ÉVRE 30 P FÉLÉVRE 16 P

MINDEN

A LAPRA VONATKOZÓ (LEVELEZÉS (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)
BUDAPEST, VI. TERÉZ-KÖRÚT 23. SZ. ALÁ CÍMZENDŐ

TARTALOM:

Horváth Károly: Hol járt Rákóczi?

Tartalomjegyzék a „História” I—IV. évfolyamához.

MELLÉKLET:

Pestbudai Emléklapok.

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Hol járt Rákóczi ?

IV.*

8. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye.

Öt ízben vezet át a Fejedelem útja az ország első vármegyéjén. Első ízben 1700-ban, amikor fiatal feleségét hozza haza, másodszer a következő évben, mikor Wiener neustadti fogságába kísérik; harmadszor 1704-ben, a dunántúli és a rácok elleni hadjáratokkal kapcsolatban; negyedszer 1705-ben, a nyári hadjárat folyamán és végül ötödször 1710-ben, a vadkert-romhányi csata után, apestis dühöngése idején.

Tartózkodási adatok:

1700. XI. (Komáromból)—Buda—Kerepes—Aszód—(Gyöngyös).
1701. V. 20. (Zboró—Miskolcra)—Buda—Pilisvörösvár—(Győr felé).
1704. IV. 19. Nagykáta—
24. —Gyömrő—
26—28. —Dömsöd—Dabas—
IV. 30—V. vége —Ordas—
VI. 1—27. —Solt—
28. —Kiskőrös—(Bács felé).
1705. VI. 23—26. (Hatvan)—Dány—
26—VII. 3. Ócsa—Gyömrő—
VII. 5—6. —Rákoscsaba—
7—8. —Veresegyháza—
9. —Vác—(Verőcze felé).
1706. XI. 5. (Szíhalom felől)—Tófalu—(Gyöngyös felé).
1710. I. 22. (Romhány)—Galgamácsa—
24—31. —Hévíz—
II. 2—19. Szentmártonkáta—
20—23. —Cegléd—(Jászberény felé).
III. 22—23. (Jászberény)—Gödöllő—(Jászberény).
VII. 10. (Szolnokról)—Cegléd—
12. —Kúnszentmiklós—

*) Előző cikkek: 1. Zemplén m., lásd 1930. 4—6. sz., — 2. Sáros m., — 3. Szepes m., — 4. Abaúj m., — 5. Gömör m., lásd 1930. — 7—9. sz., — 6. Borsod m., — 7. Heves m., lásd 1931. 1—2. füzet.

13. —Tass—

15—16. —Szalkszentmárton—

17—22. —Tatárszentgyörgy—Sarlósár—

24. —Cegléd—(Szolnok felé).

Buda, (Budapest).

1700. november közepén nejével együtt odahagyja Bécset, a „bűnös Babylont” és hajón jön Komáromig. Itt postakocsira ülve folytatják útjukat Buda felé, hová e hónap utolsó napjaiban értek.

Az akkori városnak alig volt 5000 lakója s csak három év múlva kapta vissza szabad királyi városi rangját. Mátyás király hajdan fényes fővárosának csak omladéka ez, megfogyatkozott, szegény polgársággal, leromlott iparral. Hanyatló állapotok, nyomor, szenvedés: az osztrák uralkodás 150 éves gazdálkodásának eredménye!

Igy írja ezt Emlékirataiban. (78.)

Podgyászuk Komáromból hajón jön s ezért néhány napot időznek. Megérkezése után tovább utaznak Gyöngyösre, hol birtokuk volt s már ott töltik a karácsonyi ünnepeket. (Önéletrajz 116.)

1701.május 20-án van itt másodszer és utoljára. A Zborón elfogott Rákóczi ekkor kísérik át wiener—neustadti fogságába. A hintóban, melyen utazik mellette ül elfogója és őre, gróf Solari Viktor tábornok, ki hálából azért, mert török fogsága idején (1698., a konstantinápolyi Hét-toronyban) Rákóczi édesanyja, Zrinyi Ilona közbenjárására a szokottnál jobban bántak vele, viszonzásul most a fiatal Rákóczi fogságát igyekezett tőle telhetőleg enyhíteni. Így megengedte, hogy Rákóczi titkára átadja neki felesége, a fejedelem asszony levelét, sőt négyszemközt is beszélhessen Rákóczival, kinek báró Szirmay István kir. ítélőmesterhez és Vay Ádámhoz — ez urakat Rákóczival együtt fogták el s most is vele kísérik — intézett leveleit nemcsak „őszinte és becsületes lélekkel” önmaga adja át a címzetetteknek, de azok válaszát is visszahozza anélkül, hogy tartalmukkal törődött volna.

Rákóczi ezen átvonulásairól nincs bővebb adatunk. Valószínű azonban, hogy úgy Komárom felől jövet, mint most Győr felé kísérve a „Mészáros úton” haladtak, vagyis *Pilisvörösváron* át. Ugyanígy valószínű, hogy úgy Gyöngyösre utaztában, mint fogságba kísérésekor útja *Kerepes—Aszód* (akkori) postaállomásokon vezetett keresztül.

Gyömrő. 1704. április 24.

Áthalad a Duna felé. Itt iratja Pápay János főtitkára által utasításait Ilosvay György ezredese részére.

1705. július 3-án Ócsáról (l. o.) jövet (A. R. I. 370-71.) tart seregzemlét s utána beszédet intéz hadaihoz, melyből nagy keserűségére, főképp a tisztántúliai békére hajlók és hazaszökdösnek.

Gyönyörű beszédét — melynek egykorú példánya meg van (vagy volt?) Kassa város levéltárában (Mihalik 102.) — hadai lelkesedéssel fogadták.

Rákóczinak 56 beszéde (ezek közül 10 senatusi és megyei, 12 katonai és 34 országgyűlési) ismeretes emlékezetben és kivonatban. Egész terjedelmében csupán e gyömrői beszéd maradt reánk. (Erdélyi Múzeum, 1907. 65—84.) Legszebb részét, a befejező szavakat, ezért idézzük:

„Oh fiaim, segítsétek magatoknak boldogulására való igyekezeteimet. Vigasztaljátok elkeseredett szívemet, hogy veletek élet és halál között kereshessem — oly szívvel, amint kezdettem — hazánk és mindnyájunk szerencséjére, boldogulására czélzó szándékomat. Nem kívánok birodalmat, nem kincset tőletek s nem egyebet az igaz magyarhoz illő bátor szívvel, hogy ezt magammal összecsatolván, veletek éljek, haljak!”

Rákóczi önbizalmában megerősödve hagyja el ezután Gyömrőt és Rákoscsubára megy.

(Fenti beszéde l.: Toldy: XXIX. 1., Hanthó: 107., Beöthy: 256., Szalay: VI. 249., Hist. II. 332 és Horn 228.)

Tófalu (*Aszód mellett*) 1706. november 5.

Szíhalom felől jövet üt itt tábort. Ide rendeli Forgách tábornokot (A. R. I. 643) majd Eszterházy Antallal közli, hogy erős portyázó csapatot küldött (nov. 4-én) Szolnok felé. (u. o. 644.) Szolnok sorsán aggódva visszafordul s Gyöngyös alá száll táborba.

Nagykáta 1704. ápr. 19.

Ér először Pestmegye földjére.

Dömsöd. 1704. április 26—28.

A Dunántuli hadjárat megindítása előtt e napokon itt táborozik. (A. R. I. 85 és Pester Lloyd 1906. 263. sz.) és 26-án ad utasítást Lónyay Ferenc generálisnak a fegyvergyártásra vonatkozólag. Hadt. közl. 1891. 132.

Dabas. 1704. április 28.

Dömsödről jövet áthalad Ordas felé. (Szalay, VI. 164.) V. ö. e napról szóló iratot, mely szerint Richter D. lefestette a Fejedelmet. A. R. IV. 26. Mihalik 177.

Ordas. 1704. április 30.

E napérkezik és május végéig itt táborozik. (A. R. I. 85—88., 165., Századok 1899., 109., Tört. Tár. 1904. 35 és 1906. I. Hadtört. Közl. 1895. 303., Hornyik IV. 299 és Mihalik 87.).

Május 5-én értesíti érkezéséről a dunántuliakat s fegyverbe hívja őket. (Hornyik IV. 297.)

Beküldi Forgách Simont néhány lovasezreddel Tolna megyébe. (Feldzuge Prinz Eugen VI. 150.)

Május 7-én pártfogásáról és védelméről biztosítja a szászokat, mire ők adósságaik elengedését kérik (Tört. Tár. 1906. 422.). Ugyaneznap felkelésre utasítja a hajdu városokat. AR. I. 349.

Május 14-én új hadiszabályzatot bocsájt ki a fegyelem biztosítása érdekében. (Tört. Tár 1904. 35.).

Május közepén kurucok karóba húznak egy szász hadnagyot, ki bevallotta, hogy Bécsben a Fejedelem meggyilkolására bérelték fel. (Simonyi I. 273., 469 és Hadt. Közl. 1895. 302.).

Május 18-án a béke ügyében ír Széchenyi Pál kalocsai érseknek, (Katona XXXVI. 462 és Deési gym. könyvt. Urbarium 1714. 83.) másnap

pedig öt fogadni átmegy Paksra. (Katona u. o. 467., Simonyi I. 290.). A hó végével pedig Soltra vonul.

Solt. 1704. *junius 1—27.*

Az ordasi táborból ide helyezi hadiszállását, június 5-én, innen hivatja össze július 5-ére Gyulafehérvárra az erdélyi országgyűlést, melyre fejedelmi biztosul Radvánszky Jánost, az eperjesi vértanu fiát küldi ki. A meghívókat június 13-án küldik szét. (L. Századok 1906. 17—21 és 97.) 14-én gr. Forgách Simon panaszolja, hogy a koroncoi csatában nem bírta támadásba vinni 2300 hajduját. Hadt. Közl. 448—51.

Június 27-én elhagyja Soltot s a rácok ellen — a Sárközt kikerülve — Kiskőrös felé indul.

Kiskőrös. 1704. *junius 28.*

A Duna-menti Sárközt kikerülve érkezik Soltról s itt csatlakozik hozzá gr. Esterházy Antal a „három város” (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd) kocsiaival és a Szolnokról hozott ágyukkal. Másnap e kocsikra ülteti gyalogságát és a rácok ellen, Bács vára felé indul.

Az 1704. évi átvonulása folyamán minden valószínűség szerint érintette Szentmártonkáta—Tápiósüly—Ócsa—Tass—Szalkszentmárton községeket is. Ezekről azonban csak későbbi évekre vonatkozó adataink vannak.

Dány. 1705. *junius 23—26.*

Az ez évi nyári hadjárat megindításakor Egerből Hatvanon át jövet táborozik itt. (A. R. I. 353 és IV. 599.) és értesül gr. Esterházy Dániel futárjától, hogy a budai parancsnok, Glöckelsperg csász. tábornok kiverte Bottyán Jánost a kömlödi (Tolna m.) Bottyánvárból. Bercsényi pedig futárral arra kéri, akadályozza meg, hogy Herbeville csász. tábornok (az új főparancsnok) Lipótvárt a Csallóközből megtöltse élelemmel. A fejedelem előbbi segítségére siet s 26-án Ócsa felé indul.

Ócsa. 1705. *junius 26—július 3.*

Erőltetett menetben jön Dány felől 27-én pihenőt tart s 28-án értesül, hogy a kurucok visszavették a balparti (l. Dány) Duna-hidfőt s ezért nem folytatja előnyomulását. (A. R. I. 358—59.) Július 1-én egyesül Károlyi Sándor és Esterházy Dániel ideérkező hadaival (A. R. I. 359—60.) Július 3-án értesíti az angol (Anna) királynét s a hollandi rendeket, hogy elfogadja közbenjárásukat a béke érdekében (Simonyi, II. 174—75., Katona XXXVII., 89—91.) Országgyűlést hirdet Rákos mezejére. (Július 1. A. R. I. 361. és IV. 602. Szalay VI. 262. Eredeti példány az Erdélyi Múzeumban, és Katona XXXVII., 36—41.) Bercsényit pedig arról értesíti, hogy József császár hajlandó a fejedelemhez bocsájtani rég nem látott feleségét, ha ezzel siettethetné a békealkudozást. (A. R. 371. levele Bercsényihez, jul. 3.)

Ezután átvonul Gyömrőre. (l. o.)

Rákoscaba. 1705. július 5—6.

Gyömrőről átjőve, két napot kénytelen itt tölteni, mert az ivó és itatóvíz szerzése — melyért sokszor 7—20 kilométerre kell küldenie (A. R. I. 370.) — hátráltatja előrehaladását.

Innen intézi Ugocsa vármegyéhezfelhívását (Tört, Tár 1901. 402.), melyben biztosítja a szerény curialista és armalista nemességet, hogy a paraszti szolgálat alól örökre felszabadítani akarja.

Ezután átmegy Veresegyházára.

Veresegyháza. 1705. július 7—8.

XIV. Lajoshoz levelet intéz, melyben az országgyűlés (I. Ócsa) összehívását indokolja. (Fiedler, II. 452.) Bercsényihez intézett leveleiben pedig a hadihelyzetet magyarázza. (A. R. I. 363—65., Thaly: Bercsényi, III. 387.).

Vác. 1705. július 9.

Három napi késedelemmel (A. R. I. 371.) érkezik s üt tábort. Gyalogságát a Duna völgyén, lovasságát a Börzsönyi hegyeken, társzekereit a Hont megyei Tompa felé küldi. Ő maga a lovassággal Verőce felé megy.

Galgamácsa. 1710. január 22.

A romhányi (I. Nógrád m.) csata után hadai pihentetésére és a zsold összeszedésére vezeti ide csapatait, s itt és a szomszédos községekben szállásolja el azokat.

Héviz. (Aszód mellett) 1710. január 24—31.

A lengyel csapatokat Érsekújvár megsegítésére Esterházy Antalhoz küldi (A. R. III. 10.,) a svédekkel pedig a „Kátákra” megy. (Lásd: Beniczky, 231. is.)

Szentmártonkáta. 1710. február 2—19.

E nap jön Hévizről. (A. R. III. 13—15., Beniczky 231.) Esterházy Antalt utasítja, töltsen meg Érsekújvárt élelemmel (A. R. III. 21—24.), 9-én portyázni küldi Károlyi Sándort. (Beniczky 231.) 18-án értesül, hogy Andrassy István tábornok (még 13-án) feladta Lócse várát br. Löffelholtz György csász. altábornagynak. (Emlékiratai, 262., Századok:1872. 596—618., Feldzüge Eugen XI. 496., A. R. III. 25. 38., 48., Századok: 1909. 419—471., Hajnóczi Iván. A lócsei fehér asszony. Szepes megye múltjából. 1909. 26—36.). Ezt „szép magaviselet hitetlen koronázatja”-nak mondta, mert „csak kevés embernek van adománya vértanúságra”. (Lásd egyházi vonatkozások A. R. III. 347—9. Századok 1881. 125.)

Február 19-én a rácok ellen Szeged felé (Cegléd felé) indult.

Cegléd. 1710. február 20—23.

Három napot tölt itt s a kukoricakóró fütötte gyenge tűz mellett majd meg fagy. (A. R. III. 47.) A rác veszedelmet kisebbnek ítélvén hírénel, ellenük Károlyit küldi, maga pedig Jászberénynek fordul.

1710. július 10-én vonul újból át Szolnokról Tass felé, majd 24-én, vissza útjában.

Gödöllő. 1710. március 22—23.

Jászberényből (l. o.) maga hozza hadaival az eleséget Érsekújvár részére s adja át Károlyi Sándornak, ki azt tovább szállítja, a Fejedelem pedig visszatér Berénybe, hogy az aranygyapjas rendet átvegye. (A. R. III. 73—74.)

Kunszentmiklós. 1710. július 12.

Átvonul Szolnok (l. o.) felől perzselő hőségben, 4 napi erős menettel Tass—Szalkszentmárton felé, honnan 16-án tér vissza s másnap megy át Sarlósárra. (l. Tatárszentgyörgy.)

Tass. 1710. július 13.

Szolnokról jövet itt üt tábornokot. (A. R. III. 294., 442.). Itt nevezi ki Palocsay György tábornokot a dunántúli hadak főparancsnokává, Gyarmathy Ádám, Szép Péter és Véghelyi Andrást pedig alezredesekké. (A. R. III. 442.)

Szalkszentmárton. 1710. július 15—16.

A mezőn táborozó Fejedelem kicsiny sátrába becsurog az eső, mialatt a csak 1500 főnyi lovasosztály a budai császári sajkások folytonos tüzelése között átkelt a tolnai (pentelei) oldalra. Sürgette is a Fejedelem őket: „Költözzetek lelkeim, mert minden óránk drága!”

Ezután Károlyit Dömsöd felé küldi, maga pedig Kunszentmiklóson át Sarlósárra megy, „hadd legyen neki is szabad mezeje s vállalják el, kit bocsát az Isten egymás kezére!” (A. R. III. 131.).

Tatárszentgyörgy. 1710. július 17—22.

Innen írja Urbich bécsi orosz követnek, hogy nem hajlandó kegyelmet kérni a császártól. (A. R. III. 132.) Korholja Esterházy Antalt, amiért magát főtábornoknak címezteti; (A. R. III. 283—85). Bercsényivel pedig tudatja, hogy „a pestis helyet most a rossz víz rágja a hasát!” (A. R. III. 134—35.).

Ötnapi (A. R. III. 133., 444—56.) táborozás után végre 50 karabélyossal, Máriássy Ádám ezredének roncsaival és a betegekkel neki indul a pusztának s visszamegy Szolnokra... elhagyva Pest megyét örökre.

9. Esztergom megye.

Átutazik 1700. novemberében ifjú népével és átkísérik fogságba 1701. májusában a vármegye földjén.

Ezenkívül 1705 és 1706. nyarán tölt és pedig hosszabb időt e megyében.

Tartózkodási adatok:

1705. VII. 13—16. (Szokolya)—Bény—Kéménd—

—Párkány (Esztergom)—Kéménd—(Fajkürt).

1706. VIII—IX. (Érsekújvár)—Párkány—Esztergom—Karva—(Zseliz).

Bény. 1705. *julius 13.*

Szokolya felől jövet veret táborát a római, helyesebben avar gyűrűsáncnál s ezután Bercsényit keresi fel a szomszédos Kéménden.

(Eml. 132., V. ö. Forster—Gerece: II. 291. és Arch. Ért. 1898. 349.).

Kéménd. 1705. *julius 13.*

Bényről jövet itt találkozik Bercsényivel (A. R. I. 378. és Thaly: Bercsényi III. 388.) Le Maire tábornokkal megvizsgálja a szomszédos Esztergom (Párkány) helyzetét, majd visszatérve őt Bercsényivel Lipótvárhoz küldi. 16-án megérkezik tüzérsége és e nap érkezik a Garamon s eresztik a Dunára azt a rézhajót is, amelyet a Fejedelem a bányavárosokban csináltatott A. R. I. 369—368.

Esztergom. 1706. *augusztus—szeptember.*

Augusztus 4-én fogja ostrom alá. (Az erre vonatkozókat l. Párkánynál.) Hat heti ostrom után, szeptember 19-én — a vár feladása után — vonult be a feladott várba (Thaly: Adalékok, II. 119), amikor is Szt. István kápolnájában Te Deumot énekeltett. Másnap a vár parancsnokává Bonafous francia ezredest, helyettesévé Horváth Tamás ezredest teszi s a francia parancsnok német ezredét és 2 zászlóalj vörös palotást rendel helyőrségül s ezután Zselizre megy.

Adatok ez időből:

1706. VIII. 5. Megkéri Barkóczy zempléni főispánt, hogy Szepesi János orsz. főpostamestert jelölje az alispánságra. S ha megválasztják, állítsa be tisztségébe. AR. I. 444.

VIII. 6—7-én éjjel, jelenlétében kezdeti el Esztergom átellenében a sáncásást. A. R. I. 581.

VIII. 8-án, Sámbocki Nagy Istvánnak jószágot ad. Mihalik 117.

VIII. 28. A felkelni vonakodó nemeseket jószágaik elkobzásával fenyegeti meg. AR I. 666.

IX. 3-án, a párkányi táborban van. A. R. I. 603.

IX. 6. „Tisztben nemcsak vitézség, de több ész is kívántatik. Mert hogy Bagosi László a sebeseit és szekereit elhozta, azzal én előttem nagyobb vitézségének jelét mutatta meg, mintha személyében 20 németet ölt volna!” AR II. 534.

IX. 13. Megajándékozza az érsekújvári prédikátort, kocsi Major Ferencet. Tört. Tár. 1882. 565.

Karva. 1706. *augusztus.*

Valószínűleg Esztergom ostroma alatt keresi fel az itteni sáncokat. Ekkor ásatja fel francia hadmérnökeivel Marc. Aurelián egykori hidfőtelepeit a Duna partján és maga fejtegeti a római kövek feliratát. — A sáncok parancsnoka a francia Chassant brigadéros volt.

Párkány. 1705. július 13.

Kéméndről Le Maire tábornokkal a vár helyzetét jön megvizsgálni.

1706. augusztus—szeptember.

Augusztus 4-én érkezik Érsekújvártól s a Garam és Duna között egy dombon üt tábornok. E dombon, melyet kuruc vitézei egy nap alatt süvegükkel hordanak össze (Thaly: Adalékok II. 117—19) áll sáтора is.

6-án éjjel kezdeti a sáncok ásatását (AR I. 580 l.) melyek 9-ére elkészülnek épp úgy, mint a talpaktól épült hid is. (Fiedler II. 380.)

9-én megkezdődik a vár bombázása s 11-én már egész tüzérsége dolgozik. (AR I. 585). Ágyui a Dunán át lövik a várat, mire addig nem volt példa.

12-én volt az első — sikertelen — roham, másnap — pénteken — az ágyúk dolgoztak, de estére újból rohamot rendelt, melyet a dunaparti kiskápolnából nézett. (AR. I. 586. Thaly: Adalékok II. 118.).

A sikertelen roham után tovább folyt a bombázás, (AR I. 591—94.), melyet 22-én újabb sikertelen roham követett.

Az ostrom elhúzódása már aggasztotta a Fejedelmet (AR I. 595, 599, 601, 604, 608—9.) s ezért feladásra szólította a várat védő Kuckländer csász. tábornokot, ki ezt nemcsak visszautasította, de szeptember 5-én éjszaka, sikeres kitörésével, az ostromlóknak tetemes károkat is okozott.

Erre másnap Csajághy, Esze Tamás, Fodor, Lóczy András Révay és saját palotás ezredeivel újabb rohamot rendelt, mely elől a védők a felső várba menekültek. (AR I. 668—9.).

Ezután kezdődtek meg a feladási alkudozások (AR I. 671—2, 613—14, 617., és Eml. 189—90), melynek eredményeként 13-án aláírták a feladás feltételeit s 17-én az őrség kivonult a várból.

Az ostrom alatt egyéb ügyeit is intézte. Így már augusztus 4-én megírja Szaniszló lengyel királynak, hogy mihelyt szövetségest talál, elvált az austriai háztól. (Szalay VI. 391.). Augusztus 6-án figyelmezteti XIV. Lajost, hogy az ő őseivel, Rákóczy I. Györggyel, még XIII. Lajos felhatalmazottja, Croissy, 1642. április 26-án az utódra is kiterjedő szövetséget kötött. (Fiedler II. 380. és 468. Szalay VI. 380 és Századok 1895. 553.).

Augusztus 15-én kiáltvánnyal fordul a nemzethez, felhíva a harc támogatására. (Eml. 196—9., Simonyi III. 199. Horváth VI. 442—3.).

Augusztus 26-án utasítja Károlyi Sándort, akadályozza meg Csáky András ezredes erőszakoskodásait a szászokkal szemben. (AR I. 598.)

(Az ostromról: Vilánnyi: Három évtized E. múltjából 1684—1714.) továbbá: AR I. 169., Arneth 416, Wagner 136., Eml. 190.).

Szeptember 28-án — értesülve, hogy Starhemberg csász. tábornok elfoglalta a karvai sáncokat, Gyerk felől újra itt termett. De a tulerejű ellenséggel szemben többet nem tehet, mint lebontatja a Duna-hidat, aztán visszafordul. (AR I. 633—4.) De még e nap ír a török nagyvezírnek, török nyelven. (Kelt a hedrsra 1118. évében Dsemadi-ul-ákhír hó 20-ik napján. Eredetije a konstantinápolyi díváni Hun-ajunban.)

10. Komárom megye.

Komárom, 1700 november közepén Rákóczi ifjú nejével végleg odahagyja

Bécset, a „*bűnös Babylont*”, hogy magyar birtokaira költözzön. Hajón jönnek a Dunán, míg megunva a hajózást — itt postakocsira szállnak s így folytatják útjukat Buda felé.

Ezen kívül 1701. májusában is átvezet útja a vármegyén, amikor wiener—neustadti fogságába kísérik.

11. Győr megye.

Győr, 1701. május 26.

A Zbórón elfogott Rákóczit átkísérik Wiener—neustadti fogságába. A vásárosok levett kalappal nézik a szomorú menetet s imádkoznak a fogoly kiszabadulásáért.

Abda, 1701. május 26.

A Rákóczit kísérő katonák a Rábca hídjánál egy szép pontyot fognak, mellyel a hercegnek kedveskednek. Rákóczi megajándékozta őket, a halat pedig visszadobja a folyó vizébe: „Menj és örülj szabadságodnak. A gondviselés bárcsak én hozzáam is oly kegyelmes volna, mint én vagyok most hozzád és visszaadná szabadságomat!” (Thaly: Bercsényi II. 309.).

E jelenetet énekli meg Tompa Mihály „A fogoly” című költeményében:

„Rákóczit most viszik
 Át a Rábca hídján ...

— — — — —
 — — — — —

S szól: Fogoly vagy, jó hal!

Fogoly vagyok én is ...

Amiképen te jársz:

Akkép járjak én is ...!”

S a folyó vizébe levetette gyorsan ...

Lásd: Összes költeményei. Méhner kiadás. III. köt. 186—189. old.

E megyében még valószínűleg érintette — fogságba kísérése alkalmával — Gönyű és Öttevény községeket.

12. Moson megye.

Kétszer járt e megye földjén a Fejedelem: 1701. májusban mikor fogságba viszik és 1701. novemberben mikor fogságából menekül.

Valószínű hogy fogságba kísérése a rendes postaúton történt vagyis Szentmiklós—Lébény —Moson—Magyaróvár— Miklósfalva—Zurány—Németjárfalu — vonalon.

Magyaróvár. 1701. május 26.

A Zbórón elfogott Rákóczit ide kíséri gróf Solari Viktor tábornok s

két napot töltenek itt, míg megérkezik a bécsi rendelkezés hogy Wiener—Neustadtba kísérendő.

Nezsider. 1701. november 7.

Éjfél után 2 órakerkezik ide a wiener-neustadti (l. o.) fogságból megszökött Rákóczi. Egyedül Berzeviczy Ádám apródja kíséri. Az itteni vendéglősnél már napokkal hamarabb megrendeltetett egy parasztszekér három lóval, hogy tiszteket vigyen a galgóczi (freistadti) lóvásárba. A vendéglős azonban annyit okoskodott, hogy csak délután 4 óra tájban indulhattak tovább, itt hagyva kocsijukat és kocsisukat, aki valószínűleg zborai Horváth Zsigmond volt. E kocsisát jutalmazza ugyanis meg 1710. szeptember 14-én wiener-neustadti menekülésekor tanúsított hűségéért. (A. R. III. 536.)

Berzeviczy tisztnak, Rákóczi ellenben őrmesternek van öltözve. Így haladnak át a sötétségben a Nyulasok földjén (Heideboden), hol többször eltévednek. Dél előtt 11 óra körül érik el (Duna-) Kilitinél a Dunát.

A fent említett szekérrendelést Rákóczi wiener-neustadti megmentőjének Léhmann kapitánynak öccse: a 18 esztendőes Lehmann Jakab Kristóf intézte, aki kornyétás (zászlótartó) volt a Castelli dragonyosoknál. Utóbb a Fejedelem 10.000 tallérral jutalmazta szolgálatait. (A. R. II. 409., 412. és 416. Továbbá Bercsényi levele 1711. aug. 17-ről: A. R. VII. 14.) V. ö. Tört. Tár. 1897.

Kiliti. 1701. november 7.

A menekülő Rákóczi Nezsiderből a Nyulasok földjének (Heideboden) úttalan útjain, többszöri eltévedés után dél előtt 11 óra tájban ér ide. A somorjai révészek a nagy vihar miatt semmi pénzért nem voltak hajlandók átjönni. Csak délután 4 órakerkezik a szél megszűntekor jöttek át s így átkelve az öreg Dunán, észak felé folytatták útjukat Cseklész (Pozsony m.) felé. (Önéletrajz 143., Tört. Tár. 1897. 392.)

13. Sopron megye.

Sopron. 1693. április.

Wiener-Neustadtból jövet utazik át Kőszeg felé. Valószínű azonban, hogy már 1692-ben is többször megfordult e városban, amikor gr. Batthyányékhoz utazik.

14. Vas megye.

E vármegyében csak mint ifjú fordul meg. Először 1692—3-ban, amikor is Bécsben nevelkedik, de többször jön látogatóba (és vadászatra) elismert jó vadász (R. ifj. 125. 165.) rokonához, gr. Batthyányi Ádám főpohárnokmester, későbbi horvát bánhoz, ki Rákóczi uradalmainak rendbehozását és főfelügyelőségét is elvállalja. Ő az egyetlen magyar főúr, aki a fiatal Rákóczinak bizalmas barátja.

Másodszor 1697—8-években van itt, amikor már mint nős ember be-

tegeskedő feelségét hozza le barátjához. Több mint egy esztendőt tölt itt elvonultan, amire azért is kényszerült, mert az ellene áskálódók személyét mindenáron kapcsolatba kívánják hozni az általános elégedetlenség nyomán meg-meg ujuló népmozgalmakkal, melynek titkos mozgatóját, sőt felbujtóját benne keresik.

Bozsók. 1698. szeptember 15.

— valószínűleg Rohoncról Bécsbe visszatértében — innen keltezi hg. Esterházy Pálhoz intézett hitlevelét, megbizottja, br. Szirmay István ítélőmester számára. (R. ifj. 345.) Ez időben Rohoncon él s igen valószínű, hogy többször is megfordul az itteni Batthányi kastélyban.

Körmend. 1692-ben többször jön látogatóba és vadászatra gr. Batthyány Adámékhoz.

1693. április közepén pedig — olaszországi utazása előtt — a gróffal együtt jön Rohoncról búcsúzni barátja ifjú nejétől, Strattman Nóra grófnőtől s azután Németujvárra mennek.

Kőszeg. 1692. december 23-án állítja ki gr. Batthyány részére assecuratoria levelét, melyet aláírása mellett, hős nagyatyjának, I. Rákóczi Györgynek, pecsétgyűrűjével erősít meg. (Lev. tár. Körmend. Acta Memorabilia No 1349.)

1693. április havában, — olaszországi útja előtt — utazik itt át Sopronból Rohoncra.

Németujvár. 1692-ben gyakran vadászik Batthány gróféknál. 1693. áprilisban az Olaszországba utazó ifjú herceget innen kíséri (Rohoncról jövet) grófi barátja Radkersburgig. (Regede.)

Rohonc. 1692-ben gyakran vadászik gr. Batthányinál. 1693. áprilisában, olaszországi útja előtt, néhány napot tölt itt s azután barátjával együtt megy Körmendre.

Olaszországi útjára vonatkozólag az indulást lásd Bécsnél.

1697. augusztusában hozza a bán kastélyába nagybeteg fiatal feleségét (lásd Köln), kinek állapota azonban oly súlyos, hogy vissza kellett vinnie Bécsbe, hol egy alkalommal már a halotti szentséget is feladták neki. Többször rándul fel nejéhez vagy utazik birtok ügyei tárgyában a felvidékre.

Itt éri a ryswicki béke (okt. 30.) hire.

1698. nyarat még — megszakításokkal — itt tölti s kb. szeptember közepén hagyja el véglegbarátja kastélyát s ezzel a megyét is.

15. Tolna megye.

1704. áprilisában Eger alól a Duna felé vonult Rákóczi, hogy fegyverbe szólítsa a Dunántúlt. Április 30-án üt tábort a pestmegyei Ordasnál s pár nappal később Imsós pusztánál gr. Forgách Simon tábornokát mintegy 4000 emberrel küldi be Tolnába, ő maga pedig a dunai átjárók rendbehozatalával és hadai begyakorlásával foglalkozik.

Közben gr. Széchenyi Pál kalocsai érsek erősen buzgólkodott azon, hogy békét teremtsen a magyar földön.

Paks. 1704. május 19.

Rákóczi fogadja Széchenyi érseket és a biztosokat: mathai Viza János püspököt s Okolicsányi Pált.

A tárgyalások nem hoznak eredményt. Rákóczi nem bízik Bécs őszinteségében, nem bízik a bécsi miniszterekben. „Mit használna a béke olyan császárnál, aki nem elég hatalmas ahhoz, hogy rendeleteit miniszterei és tábornokai megtartsák? (Levele az angol és holland követeknek, 1704. május 20-án. Lásd: Simonyi, Angol dipl. iratok. I. 291—2.)

A tárgyalásokról: Katona, Hist. Crit. XXXVI. 467. Továbbá: Stepney György bécsi angol követ levele Hedges május 28. Simonyi: i. m. I. 290.

16. Bács Bodrog megye.

Bács. 1704. június—július.

29-én Kiskőrösről a „három város” (Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös) szekerein megindulva, seregével oly váratlanul ér ide, hogy a meglepett várparancsnok, Fluck csász. ezredes a várat az első felszólításra feladja.

Julius 4-én kilenc zászlót küld a soiti táborba (Száz. 1868. 622) s azután Titel ellen indul.

Titel. 1704. július.

12-én már innen értesíti sikereiről Thököly Imrét (MMH. XXIV. 536. v. ö. Hadt. Közl. 1894. 546.) Az elmenekült rácokra gyujtatja a nádasokat s valóságos hajtóvadászatot rendez ellenük, melyről elismerte maga is, hogy „nem igen válik becsületére”, — de melyre kényszerülve volt azért, hogy e vidékről való katonáit, kiknek családjával eddig a rácok kegyetlenkedtek, megnyugtassa.

Innen Martonosfelé fordul.

Martonos. 1704. július 19.

Titeltől jövet, másnap körülzárhatja a szegedi belvárost az u. n. palánkot, a rácok főfészkét.

(V. ö. Eml. 91—99., Száz. 1868. 621—2, Thaly: Bercsényi III. 212.)

17. Csongrád megye.

A fejedelem 1704. nyarán vezet büntető hadjáratot a rácok ellen. (lásd Bács Bodrog m.) Ezen hadjáratral kapcsolatos Csongrád megyei tevékenkedése is.

Szeged. 1704. július 20.

A Fejedelem csapatai körülzárják a rácok főfészkét, a Belvárost, az u. n. palánkot. Ostromra rendelt csapatai rohama sikerül, mely után a kuruczok kirabolják a rácok szabad prédára hágyott házait. (Julius 24-25. Thaly: Bercsényi, III. 212. — Századok: 1868. 621.)

A fejedelem azonban már súlyos lázas beteg, amihez kimerültsége is járul. Égető szomjuság is kínozza, melyet csak a Tiszából merített vízzel olthat. E víz pedig iszapos, halszagu sőt apró hallal teli.

Kicsiny vászonsátorban lakik, mely alig védi a nyári nap forróságától. Szénán és egyszerű párnázásokon, teljesen felöltözve fekszik, hosszabb ideig orvosi kezelés nélkül. Dupon-t, francia sebészt Temesvárra küldte a basához s a helyébe ide hívott dr. Lang Jakab bányavárosi német orvos csak több napi késedelemmel érkezik meg. Közben a mezei férgek is bántják. A fűben, hol sátra áll, nagy zöld pókok lappanganak, melyek egyike őt is megcsípi. Pedig ezek csípése nemcsak mérges, de egy tűzértisztjének halálát is okozták.

Lang doktor erős orvosságot rendel, melyet az őt féltő környezete ellenzése dacára is bevesz. Mint emlékirataiban mondja, (99. old.) a láz mérge mindenesetre megöli, tehát inkább választja a bizonytalan a biztos rossz helyett. Hamarabb gyógyult meg, mint remélte.

Betegsége dacára itt marad, hogy a várat is elfoglalja, melyet br. Globitz Ferenc János tábornok védelmez. A vár ostromát a fejedelem betegsége alatt Gyürky Pál és Vay Ádám tábornokok vezetik.

Az első nem ért a várostromhoz, az utóbbi bölcs magyar, de nem hadvezér. (Arch. R. II. 70. és Századok 1870. 2. Szalay.) Ide rendeli tehát a Dunántulról gróf Forgách Simon tábornokot, ki augusztus 8-án ide is ér. De ugyanekkor Dupon doctor is megérkezik a temesvári basa üzenetével: Szegedre igényt tart a szultán, mert a karlocai békében az csak a magyar királynak engedtetett át. S mert augusztus 5-ére megérkeznek gr. Széchenyi Pál kalocsai érsek küldöttei is: mathai Viza János neszterfejérvári püspök és Okolicsányi Pál, (Simonyi: I. 378) akik újabb (lásd: Paks, Tolna m.) béketárgyalások megindítását ajánlják: Forgách gróft Kassa ostromához rendeli, maga pedig abba hagyja Szeged ostromát.

Augusztus 12-én megírja rendeletét a vármegyékhez a vallástürelem ügyében (Hornyik: Kecskemét tört. IV. 306.) s másnap már megindul Csongrád felé.

Szegeden értesült július 27-én Rákóczi arról, hogy az erdélyiek július 8-án fejedelmükké választották. Az első hírt a gyulafehérvári gyűlés megbízásából Hadady György hozta. Augusztus 6-án pedig megérkezett a szárhegyi Lázár Ferenc vezette küldöttség is, hozva a gyűlés hivatalos értesítését és meghívását is. (Századok. 1906.)

Tömörkény. 1704. augusztus 13.

Szeged ostromának felhagyása után itt éjszakázik s másnap megy Csongrádra. (Hornyik IV. 306—309.) Ugyanakkor megújítja január 17-iki (lásd Tokaj) rendeletét a vallási ügyek és türelmesség tárgyában, (Károlyi okl. V. 122.) s ugyanekkor adja ki rendeletét a megyékhez: mindenütt szabad iskolát állítani és azokban tanítani! (Hornyik IV. 307.)

Csongrád. 1704. augusztus 16.

A Fejedelem rendeletet intéz a tiszavidékiekhez, hogy a bujdosó szegedieket mindenütt szívesen lássák, mert ezt kívánja „az igazság és keresztényi indulat”. (Hornyik IV. 310.) Majd tovább vonul Szolnok felé.

18. Jász Nagykun Szolnok megye.

A Jász vidéken első ízben 1704. tavaszán, a Dunántúli és a ráczok elleni hadjárat kezdetén, Egerből jövet fordul meg, majd ezek befejezése után (l. Szeged), ez év őszén tér erre vissza a Gyöngyösi gyűlésre.

Másodízben 1705. nyarán csak érinti a Jászságot, míg 1710-ben a romhány-vadkerti ütközet után a pestist kerülve táborozik a Jászság vidékein. Ez idővel kezdődik a szabadságharc napjának leáldozása, melyet ősszel a teljes összeomlás követ.

Tartózkodási adatok:

1704. IV. 19. (Eger felől) — Árokszállás (Dömsöd felé)
VIII. közepe. (Szeged) — Szolnok — (Gyöngyös).
1705. VI. 21—22 — Árokszállás — (Hatvan felé).
1710. II. 23.—III. 7. — (Czeglédről) — Jászberény — Szolnok.
III. 7—25. — Jászberény — Jászkisér.
III. 25—IV. 22. — Jászkisér — Szegi puszta.
IV. 22—V. 1. — Szegi puszta — (Heevs-Ungvár felé).
VI. 30. (Kállósemjén felől) — Törökszentmiklós — Balla puszta.
VII. 1.—7. Balla felől — Szegi puszta — Szolnok.
7—10 Szolnok — (Tass felé.)
25—27 (Cegléd) — Szolnok — Tizsasüly. — Sarud.

Jász Árokszállás, 1704. április 19.

Az Eger felől jövő fejedelem e napon vonul át a Duna (Dömsöd) felé, (Arch. R. I. 84.) hogy fegyverbe szólítsa a Dunántúlt s megfenyítse a délvidéki ráczokat.

E nap intéz felhívást innen Zala vármegyéhez: „nemzetem szabadságát vérem omlásával is kész vagyok fölváltani...” (Hornyik, IV. 297.)

1705. június 21.

Az ez évi nyári hadjárat megindulásakor táborozik itt a jászok között (Arch. R. I. 433) s másnap vonul Hatvanba.

Jászberény, 1710. február—március.

A dühöngő pestis következtében sűrűn változtatva táborát, február 23-án jön át Czeglédről. Szellős gunyhóban lakik s csak kóróval tüzeltet. Fázik és didereg: „nem a Haza fényével melegszik”. (Márc. 1: Az erdélyi ref. consistoriumhoz. Teleki levtr. T. S. Oszt. E. 835.) Február 25-én itt adja ki híres hadiparancsát (Károlyi lev. tr. és Hadt. Közl. 1892. 274.) az ütközetekbeni viselkedésről. A további hadviselés érdekében várak és erősségek építését tervezi s március 2-án itt gyűlést is tartanak ez ügyben. (Arch. R. III. 55.) Március 7-én átmegy Szolnokra, (l. o.) de estére már visszajön. Örömmel hallja, hogy a templomba a hadsereg ételmezésének ürügyével sok gabonát (Arch. R. III. 60.) hordatott Károlyi Sándor (ami tulajdonkép Érsekújvár ellátására kellett). Ugyanekkor Országos

Hadi Alapot szervez (Arch. R. VI. 463—497.), melyre Ebeczky István tábornok 5000 frtot ígér. Március 12-én bosszankodik Esterházy Antal azon értesítésén, hogy Érsekújvárnak alig egy hónapra való élelme van. (Arch. R. III. 64.) Rendezi a lengyel csapatok ügyét, melyek csak a népet sanyargatják (Arch. R. III. 364), de Zagojszkij és báró Soltik ezredesek izgatása folytán harcolni már nem akarnak. Március 13-án elfogatással fenyegeti őket (Arch. R. 65., 68.) március 19-én pedig Csongrádba küldi őket „bőjtölni, mert Jászságot már felették”. (Arch. R. III. 74.) Kinevezi Nagyszeghy Gábort (Arch. R. III. 212.) Érsekújvár parancsnokává s Károlyi Sándorral válogatott csapat élén oda küldi. Március 22-én maga is követi őket az élelemmel. A lengyelek ugyanis nemeshez nem illőnek minősítették az élelemszállítást, mire a Fejedelem maga vett egy zsákok nyerge kápája elé s így indul meg Gödöllő felé. (A. R. III. 75—6.) Ekkor érkezik Pálóczi Horváth György főhadipéNZtárnok egy franciával, aki V. Fülöp spanyol királytól az aranygyapjas rendet hozza a Fejedelemnek. Rákóczi azonban előbb elszállítja az élelemt Gödöllőre s másnap visszatérve, veszi át a kitüntetést. (Arch. R. III. 73—74.)

Régi vágya teljesedik ezzel. Még 1708. április 29-én közli a fejedelem Des Alleurs francia követtel, hogy bírni kívánja e Rendet. (Fiedler II. 482.) Torcy francia külügyminiszter ez év június 8-án már igéri is Vetésy párisi követnek a nyakláncot, de 12.000 tallér díjat kér lefizetni s csak jóval ennek megtörténte — 1708 július 16 — után, 1709 március 9-én adja tényleg át. (Arch. R. II. 277., 410., 412.) Most a nyaklánc helyet csak a nagy toisont kapja. (E rendet 1429. január 10-én alapította Brügge-ben Jó Fülöp burgundi herceg Izabella portugál hercegnővel történt esküvője alkalmából s így 1929-ben volt 500 éves.) Érthető tehát a Fejedelem tréfálkozása: „Amióta született ez a bárány, ha mind nőtt volna, már kossá is változhatott volna!” (Arch. R. III. 67.)

A takarmányhiány és pestis azonban utóleri, ezért március 25-én Jászkisérre teszi át főhadiszállását. (Arch. R. III. 77.)

Jászberényi tartózkodása Beniczky Gáspár bizalmas magántitkára rendkívül becses naplójának utolsó adata, mert a napló többi része (1707—1710) elveszett. (L. Rákóczi tár I. 1—232, Arch. R. II. 627.)

Jász-Kisér, 1710. március 25.—április 22.

E nap teszi át Jászberényből ide (Arch. R. III. 78—80.) főhadiszállását és 27-én itt tölti 34-ik születésnapját. (Arch. R. III. 219.) Április 2-án vonul be 1500 főre lecsökkent és elcsigázott seregével Esterházy Antal, kit e táborban hagyva, április 4-én Egerbe megy, hogy legalább hatszori fürdéssel szabaduljon téli hurutjától. (Arch. R. III. 88.) Április 12-én ér vissza s még aznap újbóli esküt követel a részben megbízhatlan lengyel tisztektől. (Arch. R. III. 94.) kiknek egy része erre beadja lemondását, mire április 13-án a Fejedelem elrendeli, hogy útlevél nélkül közülük egy se bocsáttassék ki az országból. (Arch. R. III. 95.) Április 16-án pedig elrendeli Vay Ábrahám máramarosi főispánnak, hogy lázítsa fel ellenük a népet s az elfogottakat zárja el valamely várban. (Arch. R. III. 97.) A visszamaradt drábantokat lefegyverzi, bezáratja, akik pedig újból felesküdték, azokat beosztja a Charrière (volt Zay) ezredébe.

Husvét napján (április 20) parancsot ad a füveltetés (a lovak nyári

legeltetése) módjáról (Arch. R. III. 240) s 22-én a szegi pusztára vonul.
Lásd A. R. VIII. 237. Követutasítás, 1710. ápr. 17.

Szegi puszta (*Csataszög, Nagykörü mellett.*).

1710 április 22-én vezeti ide füveltetésre Jászkisérről táborát, amelytől délre, Balla felé, tutajokból hidat veret a Tiszán, hogy legyen visszavonulási útja, ha a már közel lévő császári csapatok megtámadják. (Arch. R. III. 236., 404.)

Május 1-én megdicséri Andrassy Györgyöt, Krasznahorka hős védőjét (Századok 1874. 262.) s ezután — mert az orosz—svéd béke ügyében Szieniavszkij hercegné, palatinusnéval (l. Lengyelorsz.) kívánt értekezni — Hevesen át észak — Ungvár — felé indult. Tette ezt azon tudatban is, mert értesült, hogy a császáriak is füveltetnek s ez kb. 6 heti természetes fegyvernynyugvást jelentett. (Arch. R. III. 106.)

Ez útjából július elején Balla felől (l. Törökszentmiklós) tér vissza, (Arch. R. III. 126—27.) „fejében európai tervekkel, de keze alatt csak maroknyi haddal.” Julius 5-én szabadságolja Esterházyt (Arch. R. III. 129., 273.) gyönyörű kitanítást adva arról, mily hazafias önzetlenségge! kell szolgálni a Haza ügyét.

Ezt megelőzőleg már 2-án Károlyira bízta a dunántuli hadjárat vezetését (Arch. R. III. 127., és 280.) s mikor 6-án megérkeznek Esterházy dunántuli csapatai, készülőt fuvat és július 7-én átvonul Szolnokra.

Szolnok,

1704. augusztus 18 körül, Szeged ostromának felhagyása után vonul át Gyöngyös felé. Utközben értesül arról, hogy Savoyai Jenő herceg július 13-án Höchstädt és Blendheim között tönkre verte a franciákat. (Levele XIV. Lajoshoz augusztus 29., Fiedler II. 449.)

Az e csatában elesett franciák zsebében találták meg Ács (Aachs) Mihály prédikátornak „Boldog halál szekere” című, Strassburgban 1702-ben nyomtatott imádságos könyvét, melyet, mint ismertető jelet, az egyesüléskor kellett volna felmutatniok a magyaroknak. Erre azonban e csatavesztés folytán nem került természetesen sor s így a „boldog halál szekere” 15.000 franciát és bajort vitt a másvilágra. (Thaly: Bercsenyi III. 214.)

1710. március 7.

E nap jön át Jászberényből, hogy megszemlélje a Le Maire ezredes vezette erődítési munkálatokat s ezután, — még ez este — már vissza is megy. (Arch. R. III. 60.)

1710. július 7-én. A szegi táborból jön, hogy egyesüljön Károlyi hadával (Arch. R. III. 437—42.). A nép közreműködésével hajókat szerez, melyeket kocsikra rakat, hogy az Alföldön átszállítva a Dunán való átkelésre használhassafel. A várban visszahagyja Charriére ezredét (Jul. 9. Arch. R. III. 280.) s 10-én perzselő melegben indul meg a Csepelsziget (Tass) felé.

Július 25-én hajnalban tér vissza a Dunától 50 karabélyossal és sok beteggel. (Arch. R. III. 137., 285.) Itt találja a neheztelő Esterházy Antalt, ki a Fejedelem szavaira hamar kiengesztelődik. Még e nap nemesi felkelést

hirdet augusztus 8-ára Borsod-vármegyének (Arch. R. III. 138—9 és 456—8.) Katonái meztlábosak s így nem indulhat — terve szerint (A. R. III. 137., 463.) — a nógrádi hegyeknek, hogy Viard németjeit onnan kiverje, hanem kénytelen megvárni a Kecskemétről rendelt s 3 napot késő csizmákat. Július 26-án kinevezi a vár főparancsnokává Csajági János brigadérost, parancsnokká pedig Szentmiklósi János ezredest. (A. R. III. 290., 465.) Itt értesül báró Nehm csász. tábornoknak az uralkodó előtt tett azon kijelentéséről, hogy: „jó lesz megadni a magyaroknak a kívánt szabadságokat, mert míg Magyarországon egy férfi és egy tehén lesz, a hadakozásnak vége nem szakad!”

Július 27-én felujult bizalommal indult meg Tisza Süly felé.

Tisza (Puszta) Süly. 1710. július 27-én délben átvonul Szolnok felől Sarud felé. (A. R. III. 291., 466.).

Törökszentmiklós. 1710. június 30. Az ide tartozó Balla pusztánál levő tutajhídon (l. Szegi puszta) kél át Kálló-Semjénből jövet a Tisza hídján.

19. Hajdu megye.

A Fejedelem csak kétszer érinti a megyét: 1703-ban, a harc kezdetén (1703. június 16-án lép magyar földre) és 1707-ben, Marosvásárhelyről, fejedelmi beiktatásáról hazatérőben.

Viszont 200 évvel később, 1903-ban, május 22-én, e megye volt az első törvényhatóság az országban, mely az ő emlékezetét megünnepelte. Az ünnepi szónok — Thaly Kálmán volt, a Rákóczi-kultusz hallhatatlan rajongója és történetírója, ki három évvel később, mint a kiküldött ötös bizottság (br. Forster Gyula, Fraknoi Vilmos, Thallóczy Lajos és Török Aurél) elnöke, 1906. október 27-én magyar földre ért a Száműzöttek 171 évig idegenben porladt földi maradványaival.

Lásd: Ünnepi beszédek, 13—35.

Hajdu-Sámson, 1703. július 26—29.

Nyírbátorból jövet fogadja Debrecen város hódolatát. (Szücs: 697—732.) Budai István bihari alispán (később tábornok. Reá bízta a 10 hajdu város katonasága szervezését. A. R. I. 73., 308.) hűségesköt tesz. A hajduk 2000 lovast és 6000 gyalogost ajánlanak, de kéri Nagykovács elfoglalását. Ez lévén a salétrom főzés központja, teljesíti is a kérelmet.

Debrecen, 1703. augusztus 2—3.

Innen értesíti XIV. Lajost és lengyel barátait eddigi (első) sikereiről. (Levele De Bonnachoz. VIII. 2. Thaly: Bercsényi. III. 23.) A város kocsiaira rakja gyalogságát, minden szekérre 6—8 embert — s így indul a rációk ellen Várad-Olaszi (Nagyvárad) felé.

1707. május 4—6.

A marosvásárhelyi fejedelmi beiktatás (április 5.) után Onódra igyekezve érkezik Székelyhid felől. Személyesen hozza hírül hű városának, hogy a marosvásárhelyi országgyűlés a szabad királyi városok sorába iktatta. (Ápr. 21. — XXIV. tv.) 4-én a csobánci hősöknek adja a ciszterci-

ták badacsonyi szőlőjét (Száz 1881. 66.), 6-án követségbe küldi Kelemen pápához (egyéb egyházi rendelkezései A. R. 358—359.) Brenner Domokos szepesi prépostot. (Levele a vatikáni levéltárban.) Utánna örökre elbucszik hű városától, mely mindvégig kitartott mellette s este átmegy Böszőrménybe.

Hajdu-Böszőrmény, 1707. május 6—7.

Este érkezik Debrecenből, hogy elrendezze a hajduk katonai szolgálátát. (Levele Bercsényihez. A. R. II. 73.)

Egy napi pihenés után folytatja útját Szerencsre. (A. R. III. 75.)

Még egy ízben vonult át a Fejedelem e megye területén. És pedig 1710. június végén, amikor is a Kálló-semjéni táborból (június 27. A. R. III. 120—122., 125. és VI. 529., 532—34.) visszatért a szegi táborba. (Irl. 2—3. A. R. III. 126—27.)

20. Bihar megye.

Bihar-Diószeg, 1703. augusztus 5.

A hajduvárosok adta szekereken hozza seregét Debrecenből s rövid pihenő után Bercsényivel tovább küldi (Nagy-) Várad felé, maga pedig Székelyhidra megy. (V. ö. Simonyi I. 32., és Prinz Eugen V. 607.)

Székelyhíd, 1703. augusztus 7—10.

Innen szólítja fel a rác határőröket fogjanak fegyvert a Haza védelmére s ez esetben hajdú-szabadsággal jutalmazza őket. (Szalay VI. 95.)

Kiküldi Ilosvay Bálintot Máramaros megyébe, Huszt ellen (elfoglalja aug. 17-én) Szócs Jánost pedig Krasznába, Szilágy Somlyó ellen (elfogl. aug. 21.-én.).

Azután átmegy Margittára.

1707. május 3.

Onódra sietve jön Margittáról, Károlyi Sándorral, ki az itteni várról tervrajzot készít. (Eml. 168., Uradalmának jegyzőkönyvei 1707. aug. 29—1709. okt. 25-ig: A. R. II. 651—6.) Azután Debrecen felé folytatja útját.

Margitta, 1703. augusztus.

Székelyhidról jövet néhány napot tölt itt s a hó közepén Nagykároly ostromára indul.

1707. május 2.

Erdélyből, Szilágy-Somlyóról jön Károlyi Sándorral és „éhhel halódó, bágyadt marháival” (A. R. II. 72.) s másnap folytatja útját Székelyhíd felé, közben Neapolitanus asztrológiai jóslatainak magyarázatát kapja. (AR. V. 419.)

21. Szabolcs megye.

Egyike azon megyéknek, ahol legtöbbször fordul meg. Itt vadászik az alig 21 éves ifjú, (1697) s erre vezet útja a szabadságharc kezdetén. Itt pihennek ősei, (Nyirbátor) erre jön-megy Erdély felé és itt omlanak össze legbecsületesebb reményei a Pálffy gróffal folytatott tárgyalás után. (Nyirvaja, 1711.)

Tartózkodási adatok:

1697. VI. 24—28. (Szerencs)—Balsa—(Szerencs).
 1703. VII. 19. (Vásárosnamény)—Nyirvaja—
 20—22. —Kisvárdá—
 23. —Gyulaj—
 25—26. —Nyirbátor—(Hajdu Sámson)
 29—31. (Hajdusámson)—Nagykálló—(Debrecen)
 X. 10. Ecsédről átvonul Ny. Bátor—Tiszaluc felé.
 1705. X. 16—18. (Tokaj)—Rakamaz—Nyiregyháza—N.-Kálló—(Tasnád).
 1706. I. 4—12. (Csap)—Tornyospálca—
 12—15. —Rakamaz—(Tokaj).—
 1707. XI. 24. (Ecsed)—Bácsaranyos—
 26—30. —Kisvárdá—Leányvár—(Borsi).
 1708. I. 30. (Tokaj)—Rakamaz—
 I. 31. —Nagykálló—Ny.-Bátor—(Tasnád).
 II. 26. (N. Károly)—Nyiregyháza—
 27. —Balsa—(Tokaj).
 X. 4. (Szerencs)—Balsa—
 7. —Nyiregyháza—Pócspetri—(N. Károly).
 1710. VI. 27. (Olcsva)—Kállósemjén—(Hajduság).
 XII. 6. (Vámosatya)—Révaranyos—
 6—11. —Kisvárdá.
 12. —Nagykálló—
 17. —Nyirbakata—(Munkács).
 1711. I. 31. (Jánd)—Kisvárdá—Nyirvaja—(Olcsvaapáti).

Aranyosmező, (Balsa és Vencsellő között) 1708. október 4.

Szerencsről jövet névnapját ünnepli az itteni táborban. Délután idehozzák Horváth István főhadnagy és 3 hadnagya a vasravert áruló Bezerédj Imrét, Bottka Ádám, Szegedy Ignác, Ujkéri János és Pöstyéni Gergellyel, akiket Perényi Miklóssal Kassára kísértet. (AR. II. 349.) A porosz királytól itt kapott levelet. I. AR. II. 349—350.

Balsa, 1697. június 26—28.

Szerencsről az itteni erdőségekbe jött vadászni feleségével és udvarával. Ezalatt regénczi várának egykori hajduhadnagya, Tokaji Ferenc, felkelésre szervezi a népet s ennek vezérévé — tudta nélkül — az ifju Rákóczit kívánja vagy tenni, vagy —elfogni. (Hist. I. 408. II. 20.)

Vadászat után visszatér Szerencsre. (R. ifj. 313.)

1708. február 27.

Nyiregyházáról Kassára igyekezve kapja Esterházy Pál nádor január

26-án kelt levelét, melyben „*Kedves öccseurat, a méltóságos Fejedelmet*” is meghívja azon országgyűlésre, amelyet I. József császár ezévi február 29-ére Pozsonyba hívott egybe. A választ másnap Tokajról (l. o.) adta meg, maga pedig átkelt a Tiszán, hogy „*nagyobb bajoskodásra siessen kassai kvártélyába.*” (AR. II. 170.)

A meghívó másolata a Károlyi levéltárban. V. ö.: Zsilinszky: Magyar országgyűlések. IV. 282—295. és Tört. Tár 1897. 387.

Kisvárdá, 1703. július 20—22.

A harca kezdetén álló Fejedelm elől az őt még csak parasztvezérnek tekintő nemesség a mocsarakkal védett várba zárkózott el. A Fejedelem — ki Vajáról jött — ostrom alá fogta őket, de azután — beérve ígéretükkel, hogy nem fognak fegyvert ellene, — vagy inkább, mert félt, hogy hadi népeit inkább a zsákmány reménye, mint a haza ügye tüzei — elvonult Gyulaj felé. (Baiz csongrádi tisztartó augusztus 12-iki levele szerint a várat ágyúk nélkül bevette. Thaly: Bercsényi, III. 31.)

1707. november 26—30.

Ecsedről a kassai gyűlésre utazva, Bácsaranyosról jön és nagy díszszel fogadják a gr. Pekry Lőrinc vezette erdélyi menekültek, akikkel ügyükről igen beható tárgyalásokat folytat. R. tár I. 67—68.) Ezután Leányváron át Borsi felé megy. (AR. III. 204.)

1710. december 6-án este érkezik a bácsaranyosi rév felől. Most Károlyi Sándor vendége, aki már november 30-án figyelmeztette feleségét, hogy „*a bor igenis elkél, kivált ha én is, Urunk is ott lehetünk.*” (Károlyi lt.)

7-én báró Vojnovits Józsefet kiküldi II. Ágost szász királyhoz, hogy jelentést tegyen az ország nehéz helyzetéről. (Archiv. XLIV. 508—10.)

Ugyanekkor érkezik ide gr. Pálffy János kiküldöttje: Baranyi Mihály. A felelet 9-én kelt (Pulay, II. 201.) ezt azonban Komáromi Csipkés György bihari alispán (dec. 11-én) vitte fel Pálffy grófnak Pestre. A Fejedelem pedig hadaihoz lemegy Nagykállóba.

1711. január 31.

A beregi Jándróról jövet tart hadiszemlét megmaradt (kb. 12.000 főnyi) lovassága felett. Utánna beszédet intéz hozzájuk, „*itt az idő, hogy dicső halállal haljunk meg inkább, mintsem a német járma alá vessük magunkat.*”

Ezután Olcsva-Apátiba rendeli a főtiszteket, ő pedig Nyirvajára megy, hogy gr. Pálffy Jánossal személyesen tárgyaljon a béke ügyéről...

Nyirvaja. 1703. július 19.

Rákóczi Vásárosnaménynál átkelve a Tiszán, jön a Vayak itteni kastélyába. Ide rendeli magához az ecsedi bírót, aki siet is hódolni földesurához.

Innen indul Kisvárdá ostromához.

1711. január 31.

Kisvárdáról jövet (l. o.) estefelé érkezik, hogy gr. Pálffy Jánossal személyesen tárgyaljon a béke ügyéről. Előzőleg Pálffy kezesként küldi

hozzá (l. Bereg-Jánd) gróf Montecuccoli Herkules csász. tábornokot. Megállapodásuk az volt, hogy egyforma kísérettel jönnek, mely a kastélytól egyforma távolságban állapodik meg. (Eml. 286., Pulay, II. 256.)

Pálffy a kastély előtt fogadta a Fejedelmet s vezette be a részére berendezett lakásba. Később megjelent a Fejedelelemnél felszolgált vacsorán, melyen a házigazda, Vay Ádám, továbbá Károlyi Sándor, Montecuccoli és Croix tábornokok is résztvettek.

Vacsora után kezdődött a tárgyalás, mely késő éjjelig tartott. Utána a Fejedelem még Vay és Károlyival tartott megbeszélést és elkészítette az uralkodóhoz intézendő levele válaszát, melyet másnap reggel Pálffy, Croix és Montecuccoli előtt is felolvasott. Abban állapodtak meg, hogy a kész levelet Olcsváról küldi át, mert nem hagyhatja abba a harcot azok nélkül, akikhez esküje köti.

Ezután egyszerre távoztak: a Fejedelem Olcsva-Apáti, Pálffy pedig Nagykálló felé.

V. ö.: Önéletrajz 194. Eml. 286—291., Szalay: R. bujd. 25., 30., 35., AR. III. 508—9., 569., 599—600., 633., 655., Pulay: II. 256—292., Sausure: 246., Pray: III. 538., 543., 546.

Nyir-Gyulaj, 1703. július 23.

Kisvárda alól a hajduvárosok felé vonulva, itt csatlakozik hozzá az első főúr: báró Melith Pál, a krasznaközi nemességgel és hűséget esküszik úgy ő, mint az ecsedi vár őrsége (a várat felépíteni rendeli és védelmére 200 lovast küld). Idehozzák foglyul Pápay János prefektust, kit maga mellé fogad főtitkárjául.

Utánna Nyirbátorba megy.

Nyirbátor, 1703. július 25—26.

Gyulajról jön s ájtatoskodik egyik ősenek, Báthory István, a kenyérmezei hősnek sírjánál, melynek felirata „*SerkenjeteK föl és énekeljeteK, akik a porban lakoztok*” (Ézsaiás, XXVI. 19.) csak bátorítja, buzdítja. Tanulmányozza a Báthoryak ősi temetkezési helyét, az ó-templomot, a faragott márványszobrokat. Harcai kezdetén ezzel is bizonyosságot adva a műemlékek iránti kiváló érzékéről és szeretetéről, mely eredetében még római útjára vezethető vissza. (R. ifj. 194.)

Másnap átmegy Hajdusámsonba.

1703. október 10.

A szatmári táborból, Ecsed felől jövet vonul Tiszaluc felé. (AR. I. 129—130.)

Nagykálló, 1703. július 29—31.

Hajdusámsonból jön és veszi ostrom alá a várost, melyet Eckstein János csász. hadnagy védelmezett, ki azt másnap este — rövid alkudozás után — fel is adta. Ezzel 4 ágyú és 7 tarack jutott Rákóczi birtokába s ez képezte tüzérségének alapját. De ezenkívül a szükséges puskapor gyártást is biztosította, mert Kálló volt a salétromfőzés központja. (Thaly: Bercsényi, III. 23—24 és Eml. 43—44.) Ezután Dehrecenbe ment.

1708. január 31.

Tokaj felől Aranyoson át jövet vonul az erdélyi hadak tasnádi szemléjére.

Itt fogadja Károlyi Sándor meghívását s másnap már vendége is nagykárolyi új kastélyában. (Károlyi lt. jan. 31.)

1710. december 12.

A környékbeli falvakban elszállásolt hadain szemlét tartani jön Kisvárdáról. Itt csatlakozik hozzá báró Perényi Miklós 100 hajduval, minekutána Eger városát már 6-án feladta (l. o.) (AR. III. 204—207.)

Innen Károlyival Nyirbaktára megy.

Nyiregyháza, 1705. október 16.

Tokaj felől jövet 3 napig itt táborozik. (AR. IV. 711. IX. 260. és Tört. tár 1886. 357.) 17-én a templomrendező bizottságok hatáskörét kiterjeszti a városokra is (Tört. tár 1886. 354—6., Leskó: IV. 395—7.) okt. 17. utasításai a népiskolák ügyében Száz 1886. 355.) és 18-án megy tovább Tasnád (Erdély) felé.

1708. február 26.

Nagykárolyból idáig kíséri Károlyi Sándor. Kinevezi Kamenszky Petronius (l. Skolie, Lengyelorsz.) Kolotkai prépostot munkácsi gör. kath. püspökké (AR. II. 24—25, 27, 45—46. és Századok 1896. 563.) s azután megy Balsa felé.

1708. október 7.

Átutazik Pócspetri—Nagykároly felé.

Tornyospálca, 1706. január 4.

Csap felől jövet tölt itt 10 napot, mert a Rakamazra rendelt hadak nehezen gyülekeznek. (AR. I. 459.) Már érkezése napján utasítja Bercsényt, tárgyaljon a béke és fegyverszünet felől, *ne mondja a keresztény világ, hogy ők az okai a háború folytatásának.* Felesége is azt írja, hogy Wratislav (cseh) kancellár személyesen óhajt vele tárgyalni. (AR. I. 460.) 9-én Pekry Lőrincnek ír utasítást, (AR. I. 466.) ugyanekkor Pápay Jánosnak is, (AR. 473—474.) megizenzén általa a szutánnak, hogy „*törvényes uralom csak a nép szabad akarátán alakulhat.*” (AR. I. 470. és 472.) 12-én átmegy Rakamazra. (L. AR. I. 441., 462—465, 468—472. Teleki naplója 139—140. és Simonyi is II. 345.)

Rakamaz, 1706. január 12.

Tornyospálcáról jön, hogy a felkelő vármegyék iderendelt hadait (AR. IV. 763.) megszemlélje. Ez 15-én megtörténvén, még e nap átkelt Tokajba. (AR. I. 465. és Hadt. Közl. 1892. 242.)

1708. jan. 30. Tokajról jövet paripán megy a Tiszához s ott hajóba szállván, 20 km. megy Aranyosig fölfelé a folyón. (R. tár I. 91.)

Pócspetri, 1708. október 7.

Átutazik Nyiregyházáról Nagykároly felé. (Beniczky napló 163.)

Kállósemjén, 1710. június 27.

Olcsváról, Károlyitól jön az itteni táborba, hol hadait szomorú állapotban: szenvedve, megfagyva találja. „E had már nem ellenségre; hanem pestisben kornyadozó cselédjéhez kívánczik” írja Bercsényinek.

Innen küldi válaszát br. Urbich bécsi orosz követnek azon ajánlatra, hogy a magyar korona II. Ágost (szász és lengyel) királynak ajánlandó fel: „A felajánlás joga nem az enyém, hanem a rendké.” (L. AR. III. 120—122., 125, VI. 529, 532—534.)

Fejében európai tervekkel, de hatalmában csak maroknyi haddal sietett tovább szegi (Jász N. K. Sz. megye) táborába.

Révaranyos, (Bácsaranyos) 1710. december 6.

Vámos atya (Bereg m.) felől kél át a Tiszán s itt várakoznak reá Károlyi iderendelt (AR. III. 204.) székely csapatai, melyek Kisvárdára kísérik.

1707. november 24-én Ecsédről jövet átkél a Tiszán és Kisvárdára (R. tár I. 66.) megy.

Nyirbakta, 1710. december 17.

Nagykállóból visszatérőben az itteni kurián értesül Komáromi Csipkés György debreceni bíró útján gr. Pálffy János azon izenetéről, hogy személyesen kíván vele tárgyalni. (Pulay-Károlyi II. 217—219.)

December 19-én elvált Károlyitól és Munkácsra ment. (AR. III. 207.)

ERDÉLYBEN.

Erdélyben mindössze kétszer fordult meg a Fejedelem: 1705-ben és 1707-ben.

Előbbi alkalommal a gyulafehérvári országgyűlésre, helyesebben Erdély elfoglalására indult, de csak Zsibóig jutott, hol csatát veszve, kénytelen volt menekülve elhagyni Erdélyt.

Az utóbbi alkalommal Marosvásárhelyre ment, fejedelmi beigtatásra, mely után Kolozsváron át tért vissza. Utóbbi útjának vonala a következő:

1707. március 22. A szatmármegyei Erdőszadáról Czikó—Szamosujfalu — Csákigorbó — Szinnye — Deés — Bálványosvárallja — Szászmaté—Nagynyulás—Mezőbánd—Marosvásárhely: 1707. április 5.—

A fejedelmi beigtatás után 1707. április 21-én indul: Marosvásárhely — Radnót — Aranyosegerhegy — Kolozsvár — Szászfenes — Gyalu — Vista — Magyarsárd — Topaszentkirály — Szentmária — Magyaregregy — Karika — Romlott — Zsibó — Szilágysomlyó — Margitta felé: 1707. május 2-án.

22. Szilágysomlyó megye.

Tasnád, 1705. október 21.

A gyulafehérvári országgyűlésre menve, Nyiregyházáról jövet átvo-nul Szilágysomlyó felé. (AR. IV. 715.) (AR. I. 455—6.)

Szilágysomlyó, 1705. október 22—24.

22-én érkezik Tasnádról s három napig itt táborozik. 24-én tovább megy Zilahra. (Uo. és MHH. XXXV. 468.)

1707. április 30.

Zsibóról jövet fogadja Károlyi Sándort, (Pulay I. 190. AR. II. 72.) akinek kíséretében május 2-án Margitta felé folytatja útját.

Zilah, 1705. október 24.

Szilágysomlyóról jövet másnap átmegy Magyaregregybe.

Magyaregregy, 1705. október 25.

A meszesi hágón átvezető hegyi úton jön 25-én Zilahról ellenőrizni, vajjon de la Motte ezereades az Egregy szűk völgyét (u. n. karikai szoros) elsáncolta és megerősítette-e. Bosszúsan tapasztalta, hogy a sáncok nem elég biztosak, az ideszállítani rendelt élelmek pedig nem elegendők. Intézkedik a szoros megfelelő megerősítéséről s a munkálatokat úgy itt, mint Romlott és Karikánál személyesen ellenőrzi. (MHH. XXXV: 468) Ugyanekkor 29-én — szigorúan intézkedik azok ellen, akik a rézpénzt nem fogadják el. Száz 1874. 343.

1707. április 28.

Szent Mária felől áthalad Zsibó felé.

Romlott, 1705. október 25.

A karikai szoros erődítési munkálatait személyesen ellenőrzi. A völgy déli oldalában ma is mutogatnak 20 kis dombot, melyeket ágyúinak fedezésére hányatott.

1707. április 29.

Áthalad Zsibó felé.

Karika, 1705. november.

A hó elején még tartó völgy-erődítési munkálatokat személyesen ellenőrzi.

4-én Károlyi kedvéért Szabó Márton kapitánynak adja a hatvani postamesterséget. (Károlyi okl. V. 319.)

9-én a fölösleges társzekereket („assessoriat”) Szamosujvárra akarja kísértetni. Teleki Mihály biztosul Veress Sámuel ajánlja, akiről azonban kiderül, hogy nem ismeri az odavezető utat. — „Ebben sem tudsz hát eljárni! Hát nagyobbakat hogy-hogy vihetsz véghez!” — riadt a Fejedelem Telekire, kit másnap Kővár védelmére odarendel. (Teleki napl. 133—4.)

Ekkor tudja meg, hogy Herbeville csász. tábornok 7-én Szilágysomlyó alá érkezett s onnan Zsibó felé vonult. E hírre csupán 2 zászlóaljat hagy az itteni sáncokban s magához véve az egregyi magyarokat is (Petri, T. 266) seregével Zsibó felé indult.

1707. április 29.

Áthalad Zsibó felé.

Czikó, 1707. március 22—23.

Erdőszadáról jövet áthalad Szamosujfalu felé. (AR II. 60.)

Szamosujfalu, (*Hosszu Ujfalu*) 1707. március.

Czikó felől 23-án érkezik Erdély határához, hol Teleki Mihály várta az erdélyi urakkal (Mikes Mihály, Barcsay Ádám, Bartha András, Bethlen János stb.) és a 3 vonalban felállított partiumbeli sereggel. A Fejedelm lóháton, feltett süveggel fogadta Teleki üdvözetét, melyre nyájas beszéddel válaszolt. Ezután szállására vonult, hol Mikes a kornyétás udvari hadat köszöntötte, mire Vay Ádám udvari kapitány válaszolt. (Teleki napló.)

Másnap Telekit, Barcsayt és Barthát követségbe küldte a rendekhez Marósvásárhelyre s aztán Csáki-Gorbó felé maga is utánuk indult fejedelmi beiktatásra.

Örmező, 1705. november.

A völgyet uraló hegy sáncaiban — melyek előkészítését Damoiseau hadmérnöknek még a szécsényi országgyűlés idején meghagyta — állítja fel tüzérségét. (Eml. 155 159.).

Tihó, 1705. november 11.

Gr. Csáky László kíséretében áttekinti serege felállítását s azután a gróf szurduki kastélyába megy ebédelni. Ebéd alatt értesülve a császáriak Örmező elleni támadásáról, lóháton vágtat ide. Már futókkal találja magát szemközt s előbb des Alleurstól, majd gr. Forgáchtól értesül arról, hogy seregei — amelyeket erdei úton kerülve meglepett az ellenség — szét-szóródtak. „Szarvas vezetése alatt harcoltak az oroszok” — mondja Ottlyk (MH. H. XXVII. 98.).

Erre a Fejedelm átúsztat a Szamoson (v. ö. Kazinczy Ferenc utazásai XXIII. 218) és Szamosújvár felé menekül.

Zsibó, 1705. november.

10-én este érkezik ide s csatarendbe állítja 24.000 főnyi seregét. Ellen-tétben Pekry Lőrinc és az erdélyi urak véleményével, mely szerint a csatát a Szamos keresztesi mezején fogadja el, hol a lovasság is megfelelően érvényesülhet, serege balszárnyát gr. Forgách vezetésével az örmezei sáncokra támaszkodva állítja fel s ugyanide rendelé az ágyúütegeket is. A jobbszárnyat — francia gránátosok és egyéb idegen csapatok — des Alleurs altábornagy vezette.

Ezután Tihóra ment gr. Csáky Lászlóhoz.

A csatában több száz kuruc esett el. Ezenkívül 60 zászlót, 28 ágyút, sok mozsarat, löszert és társzekeret vesztek a magyarok.

(A csata irodalma: Eml. 158—165., Cserei 351., Wagner 609, Katona XXVII. 66., Horváth VI. 406., Szalay XI. 296., Thaly: Bercsényi III. 469., Simonyi II. 251., 254., 263., 270., 276., 295., 297. Századok 1898. 732., Rockstroh: Et dansk Korps' historie 136., Petri I. 263., Hodor 552.).

1707. április 29.

Magyar Egregy felől jöve, alaposan megnézi két év előtti veszett csatája helyét (Eml. 215.) s azután Szilágysomlyóra megy.

Kettős mező,

A község Cetatea határrészében lévő kőszírtről (Cetatie + 401) azt tartják, hogy ott állt 1705-ben Rákóczi táborának őre. Ismernek e határban továbbá 1 km. hosszú sáncot (Santul Racolta), melyet a Fejedelem hányatott s egy kutat, melynek környékén mészárosai a húst vágták.

Prodánfalva,

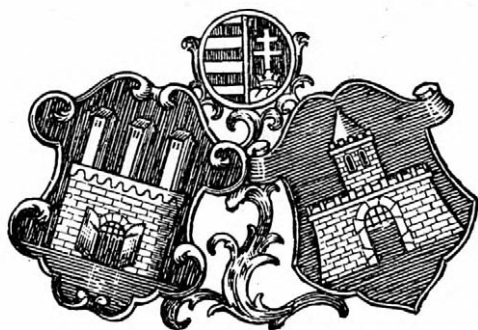
Az Egregy völgyének egyik kútjáról mondja a hagyomány, hogy a Fejedelem igen szerette annak vizét. (Hodor, Doboka vm. 532., Petri, Szilágy vm. I. 269.).

Horváth Károly.

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI:
Dr. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

BUDA ÉS PEST CÍMEREI 1703-BAN.

IV. KÖTET — BUDAPEST, 1931. — 3-4. FÜZET

MEGJELENIK ÉVENTE 10 IVNYI TERJEDELEMBEN

A HISTORIA MELLÉKLETE

Felelős szerkesztő: HORVÁTH KÁROLY.

PESTI MŰKÖRÖK

TARTALOM.

Bártfai Szabó László: gróf Széchenyi István és a főváros	85
Isoz Kálmán: A rendszeres zeneoktatás megindulása Budapesten	105
Garády Sándor: Egy budai polgár feljegyzései	115
Faludy János: Az első pesti kereskedelmi iskola	134
Garády Sándor: Mátyás király vadaskertjének falai	139
Bánrévy György: A Buda-vizivárosi régi temető	143
Kovács Lajos: A kálvintéri „Két Oroszlán”-ház és vendégfogadó	152
Rokken Ferenc: Irinyi János pestvárosi gyufagyárai	160

Gróf Széchenyi István és a főváros.

II.

6. A Budapesti Hajós Egylet 1840—1845.

Az evezéssel, halászással és vadászással Széchenyi a Hanságban és a cenki uradalomhoz tartozó Gátyás-tavon ifjú évei alatt ismerkedett meg s olyan készségre tesz szert, hogy 1818-iki keleti utazása alkalmával szakemberre valló megkülönböztetést olvasunk ki naplójából, azon megfigyelései alapján, melyeket a török és görög evezősök gyakorlottsága és ladikjaik használhatóságára nézve szerez. Wesselényi sokra becsüli a sportbeli gyakorlottságot, s őt vendégül látva, 1821. november elején a Fertőn órákig evez vele együtt. Londonban a következő nyáron, augusztus 4-én töltenek el felejthetetlenül kedves napot: a Battersea bridge mellett fejeznek, Swaniuw-ban ebédelnek, este jönnek haza kis angol evezősükön.

Az angol klubéttel a Travellers Club-ban ismerkednek meg, ahova mint vendégeket, két havi időre Esterházy herceg vezeti be őket. Mindent igen előkelőnek találnak benne, a könyvtárban is megfordulnak. Az évi 4000 font jövedelemből mindez telik, s azt is lehetővé teszi, hogy ételt és italt is olcsón adjon tagjainak. Széchenyi már első angol útjáról azzal a tanúsággal jön haza: a művelődésnek s az emberi társadalom előhaladásának titka a közérzületben van, mert ami egynek lehetetlen, sok embernek, egyesülve, könnyen elérhetővé válik.¹⁾

Visszatérése után egyéb teendőinek végzése között, — ekkor fáradozik igen sokat a lótenyésztés emelésén — 1824. április 27-én megkéri Robert Gordon bécsi angol követségi titkárt, hogy James nevű tengerész bátyja közvetítésével készíttessen részére egy könnyű négyvezős ladikot (wherryt), aki augusztus végén közli vele, hogy a kis evezős hamarosan készen lesz, ára nem több 50 fontnál, de csak akkor fizesse ki, ha Triesztbe hibátlanul megérkezett.

Ezt a magyar földre került első angol evezőst, amelyen John Barmby és Thomas Halifax angol vendégeivel 1827. április 16-án a Praterből Pozsonyba 3 óra 52 perc alatt evezett le, Louisa névre keresztelte el. Rövid egymásutánban követték: a Juliette, melyet 1830-iki aldunai útján a Desdemonához kötve visz magával; harmadik, nagyobb vitorlás hajója volt a Tünde, mely 1834. május 10-én érkezett meg Bécsbe; amikor Széchenyi Pozsonyba ért vele, fáklyás szerenáddal fogadta az országgyűlési ifjúság. A negyedik valóságos versenycsónakot (racing boat) 1835 nyarán próbálja ki Sandford, Pagett és Dessewffy Auréllal, a Császárfürdőbe rándulván ki rajta. A következő év terméke a Victory, könnyű és jó, azért Cenkre szállíttatja a sekély vizű Fertőre. Az első hazai készítésű hajót

Crescencenek kereszteli, mely társaskirándulásokra való, nehezebb alkotmány. Az utána következő a Béla, mely fia nevét viseli. Nyolcadik evezőszerszáma a Hullám, ezt az Aldunán használja, ezeken kívül naplóiban említ még egy kis lélekvesztőt, melyet 1837 július 12-én próbál ki, végül a Csinakkal, amely az óbudai hajógyárban készül 1838-ban.

Az a körülmény, hogy az általa rendezett hajó- és ladikkirándulásokon sokan vettek részt, s az 1838-iki árvíz szomorú tanulságai, amidőn kitűnt, hogy a váratlanul víz alá került városnak alig volt vízjáró védőeszköze, s nagyon kevesen értettek az evezéshez, a kaszinói estéken gyakori megbeszélés tárgyát képezték. Ugy látszott, a tehetősebeknél mindinkább erősödött a vágy, hogy az ifjúság a testet erősítő, lelket nemesítő sportnak hódolhasson. Széchenyi, a közóhajnak engedve, de főként szűkebb baráti köre biztatására, 1840. november 16-ára gyűlésre hívta össze az ügy iránt érdeklődőket, az alábbi lelkes hangú felhívás kibocsátásával:

Aláírás a Budapesti Hajós-Egyletre.

Miután nagy kár a felséges Budapest és tájéka közti Dunát élvezeti tekintetben a por kikerülése s az ifjúság testi kifejlése végett evezésre s vitorlázásra nem használni, és kivált most, midőn jobbféle hajóknak készítését — s egyedül ilyesek szolgálhatnak élvezetül — az óbudai hajógyár lehetővé tette, az alulírt egy Hajós-Egylet alkotását indítványozza, ez itt következő feltételek alatt:

1. A társulat címe következő: Budapesti Hajós Egylet, és helyzete Budapest.
2. A társulat előlegesen 3 évre alakul, 1841-től 1843 végéig.
3. Az alulírt két hajóját, Crescencet és Bélát minden fizetés nélkül átengedi az egyletnek, a most érintett három évre, sőt továbbra is, ha t. i. megalakul a társulat.

4. Megalakultnak akkor tekintetik a társulat, mikor bizonyos egyezer évenkénti pengő forint jövedelemre számolhat, minthogy egy tökéletes hajósnak (Watermann) bére, a hajók kikötési és teletési díja, azoknak mindig legjobb karbani tartása, időszakonként újabb és újabb csolnakok szerzése, s egyéb, a tárggyal járó költségek, ha többre nem, legalább 1000 pengő forintra bizonyosan felrúgnak.

5. A szükséges évenkénti költség beszerzésére az egyleti tagok járulékaik szolgálандnak, mely járulékok egyenlők és ezennel évenkénti 30 pengő forintra határozthatnak, úgy mindazonáltal, hogy a jelen aláírás ideje alatt az érintett summánál magasabbra semmi esetre ne legyen emelhető, de lejjebb szállíthatasék az évenkénti járulék, hanem egyedül azon esetben, ha t. i. többek hozzájárulása által jóval több pénz kerekednék évenként össze 1000 forintnál, s az így egybekeveredett somma feleslegét újabb csolnakok beszerzésére nem kívánná fordítani a többség, de ez inkább a járulékok leszállítását határozná el.

6. Ha a Társulat alakulására megkívánandó tagok száma rövid idő alatt vagy éppen ki nem kerülne, és ekkép az egylet alakulása vagy későbbi időkre volna halasztandó, vagy éppen nem is mehetne végbe, több járulékkal is járulhatni az egylet előmozdításához, de minden innen vonható, a többi tagtársak jogait sértő elsőségek nélkül.

7. Midőn az itt feljegyzett járulékok száma 3 évre biztosítani fog évenkénti 1000 pengő forintot, összejő a Társulat s rendszabásait a többség kívánata szerint megállapítja.

Ugyanazon íven folytatódik az *aláírók névsora*:

Gróf Károlyi György 20 frt., gr. Batthyány Kázmér, br. Furray Iván 20 frt., gr. Zichy Ödön, Kirk Henry 20 frt., Spenzer Perceval Robbais (kihuzva), Batthyány Lajos 20 frt., Ürményi Ferenc 20 frt., Széchenyi István lefizetett 20 frt., gróf Festetics Leó, gróf Zichy Miklós palotai, lefizetett 20 pfortot, gr. Andrassy Manó 20, gr. Andrassy György 10 frt., gróf Györy 20 frt., gr. Zichy Edmund 20 frt., br. Wenckheim László 20 frt. lefizetett, gr. Forgács Lajos lefizetett 20 frt., br. Brudern Lajos lefizetett 20 frt., Ürményi József 20 frt., Festetics Ágoston lefizetett 20 frt., Csekonicis János lefizetett 10 pfrtot, Marcibányi Lajos november 16-án 840, csupán egy járulékra s nem többet, mint 30 pfrtot adott (későbbi bejegyzés), lefizette a 20 frtot június elején, 1841, 1842. június 8-án lefizetett 40 frtot. p. p., Czindery László lefizetett 10 pfrtot, másodsor is 10 pfrtot, Csapó Dániel 20 frt. kifizette, br. Orczy István 20 frt., gr. Teleki László 10 frt., br. Bésán lefizetett 20 pfrtot, Sigmund Zichy 20 frt., Zichy Ödön (kihúzza), Véghvezekényi br. Baldatsy, Almásy Pál 20 frt., br. Eötvös Dénes 20, gr. Szápáry Ferentz, br. Bánffy Pál 10 és újra 10 frt., június 18-án fizetvén az egész 20 frtot kifizette, br. Orczy György 20 frt., Trefort Ágoston 20 frt., Bohus János 20 frt. fizetett, Prónay Albert 20 frt., Regéci herceg Brezenheim Ferdinand 20 frt., Almásy Móric 20 frt., Bánffy Albert 20 frt., gr. Guyon, gr. Andrassy Gyula 20 frt., H. Z. Kan, gr. Chotek Ottó lefizetett 20 frt., gr. Andrassy Károly (törölve), Heckenast Gusztáv 20 frt., Szekrényesi József 20 frt., br. Wenckheim Béla lefizetett 10 frt., és ismét 10 frt. fizetett, br. Bánffy Pál (törölve), gr. Berény Lajos 20 frt., br. Orczy Béla 20 frt., br. Baum 20 frt., gr. Széchenyi (?) Lajos fizetett 20 frt. (törölve), Zsedényi Eduard fizetett 20 frt., Jankovics Gyula fizetett 20 frt., br. Orczy Lajos 20 frt., Festetics Dénes, br. Prónay Gábor, Clark Ádám, gr. Almásy Dénes 30 frt. pengő p. meg van fizetve, gr. Stubenberg Joseph, Pulszky Ferenc 1842-től kezdve 30 frt. fizetett.

Az itt felsorolt 64 aláíró volt az első magyar, társadalmilag megszervezett sportintézmény megalapítója. A két város minden rendű és rangú embere közte van. Széchenyinek sikerült legalább a megalakulásnál a társadalmi és egyéb ellentétet elsimítania. Kétségtelen, hogy már előbb megnyerte hozzá a nádor beleegyezését, arra vall az ideiglenes szabályzatnak feltűnő hiánya, hogy felsőbb jóváhagyásról szó sincs benne. Valószínű továbbá, hogy Széchenyi a Kaszinó, Lónemesítő Egyesület szabályzatának megerősítését a kormánynál hosszú éveken át hiába szorgalmazván, jobbnak látta itt nem is érinteni ezt a kérdést.

Az 1841. április 8-án tartott ülésről bővebb adataink hiányzanak. Széchenyi naplójából az tűnik ki, hogy az alapítók mind megjelentek, igazgatókká Rau Henrik dunahajózási kapitányt és gr. Forgács Lajost választották meg s azonkívül megalakították a választmányt, melynek névsorát az alább tárgyalt beadványon olvashatjuk.

Az evezősport kívánatos kifejlődésének legnagyobb akadályja mindjárt kezdetben kétségtelenül a kikötőhely és megfelelő klubhelyiség hiánya volt. Széchenyi s valószínűleg az alapítók nagyrésze a központban, az épülő híd s hajóállomás közelében akart megtelepedni, azt pedig a Kereskedelmi Társulat ellenezte. A választmány hosszas tárgyalás után 1842. február 22-én arra kérte Pest városát, hogy az egylet csónakjainak kikötésére (és házának felállítására) az épülő híd mellett, a Lloyd-ház átellenében négy ölnyi partdarabot engedjen át használatra. Remélik, hogy a

pesti kereskedők a kérést nem fogják ellenezni, belátván, hogy az egyesület virágzása közvetve nekik is előnyt nyújt.

A beadvány szövege a következő:

Tekintetes Tanács!

Pest városának kellemeit minden illő módon nevelni óhajtván, mi, alulírtak, több másokkal **Hajós Egyesület** címe alatt kezdet fogtunk, miszerint a két szomszéd város közt folyó Dunának gyönyörű víztükre sétahajózási s természet szerint minden nyeresztkedés nélküli tekintetben élvezhetőbb lenne, mint eddig vala és ez által több fiatal ember saját kezeiben vevén az evezőt, erős férfiúi alkatra fejlődnek. Több csinos és egyszersmind biztos csónak készült is azokból; de a mi legfőbb, az hibázik még, t. i. oly helyzet, melyhez könnyen közelíteni volna mód, s hol teljes biztonságban is heverhetnének a hajók. Ilyes helyzet azonban mind fekvésére, mind biztonságára nézve céljának tökéletesebben megfelelné, sehol sem létezik, mint a kereskedői épület átellenében, közel a most épülő hídhöz, mi okból bátrak is vagyunk a Tekintetes Tanácsot alázattal megkérni, méltóztatásuk megengedni, hogy az ide mellékelt terv szerint az A. A. betűkkel megjegyzett helynél a Duna partját négy öl szélességre egy kis ideig óráig kikötőül elrendezhetnénk.

Nem fogna ily felette keskeny vonal a kereskedői kirakodó helyen csorbát ütni, de ha tán még ez is tetemesnek tekintetnék a tisztelt kereskedői kar által, azt hisszük, méltányolni fogja az érintett kar a kérők számát és körülményeit, mert hiszen éppen a tisztelt karnak érdekeiben fekszik leginkább a város nevelt kellemei által több költő embert varázslani Pestre s tartani itt, miszerint a kereskedőség részéről semmi esetre nem teszünk fel legkisebb ellenvetést is, s azzal végezzük alázatos kérésünket, méltóztatnék a Tekintetes Tanács általunk szívesen fizetendő bizonyos díj mellett az érintett helyet nekünk átadni, s ez iránti kedvező határozatát minél előbb tudunkra adni, kik is megkülönböztetett tisztelettel vagyunk a Tekintetes tanácsnak alázatos szolgálói,

Pest, február 22, 1842.

Almássy Móric gr., Almássy Pál gr., Batthyány Lajos gr., Berény Lajos gr., Brudern Lajos, Festetics Dénes, Forgách Lajos gr., Festetics Agoston, Orczy György br., Prónay Albert br., Széchenyi István gr., Ürményi Ferenc, Ürményi József, Wenckheim Béla br., Zichy Miklós gr., Zichy Ödön gr.)

A beadvány németnyelvű szövege, mely szintén a gróf fogalmazványja s a magyar szöveg értelmét több helyen magyarázza és kiegészíti, ez:

Löblicher Magistrat!

Von dem Wunsche beseelt, die Annehmlichkeiten der Stadt Pesth auf jede fügliche Art und ohne Verkürzung Anderer zu vermehren, haben wir Gefertigte mit noch mehreren Anderen unter dem Titel „Pesti Hajós Egyesület“ (Pesther Lustschiffahrts Verein) uns vereinigt um den herrlichen Donaustrom zwischen den beiden Nachbarstädten auch in Hinsicht der Lustschiffahrt (und natürlicher Weise ohne irgend eine Speculation auf Geldgewinn) mehr zu benützen, als es bisher der Fall war, und hiemit zugleich auch für die Jugend eine Gelegenheit zu verschaffen, durch eigenhändiges Rudern ihre Körperkräfte mittels dieses männlichen Zeitvertreibes ausbilden und üben zu können. Es sind auch bereits zu diesem Zwecke mehrere niedliche und sichere kleine Boote verfertigt worden,

was jedoch die Hauptsache ist, das fehlt noch, nämlich ein Landungsplatz mit einer bequemen Zufahrt, und wo zugleich die Schiffe mit vollkommener Sicherheit aufbewahrt werden könnten. Hiezu findet sich aber hinsichtlich sowohl der Lage als Sicherheit nirgends eine dem Zwecke so gut entsprechende Stelle, als dem Handelsstand-Gebäude gegenüber gleich neben der Werfte des Kettenbrückenbauhofes.

Wir stellen demnach an Einen Löblichen Magistrat die ergebenste Bitte, uns erlauben zu wollen, dass wir nach dem hier beifolgenden Plane an der mit A-A. bezeichneten Stelle das Donauufer in der sehr geringen Breite von 4 Klaftern, zum einstweiligen Landungs und Aufbewahrungsplatz für unsere Boote einrichten dürfen. Hiedurch wird der Handelsständische Ausladungsplatz einen sehr unbedeutenden Abbruch leiden, sollte aber dieser Abgang dem geehrten Handelsstande dennoch etwa als minder unbedeutend erscheinen, so sind wir überzeugt, dass diese Körperschaft die Anzahl und Umstände der Gesuchsteller berücksichtigen wird, da es gerade dem geehrten Handelsstande am meisten daran gelegen sein muss, durch vermehrte Annehmlichkeiten des Aufenthaltes in dieser Stadt bemittelte und Geld ausgebende Leute, in je grösserer Anzahl nach Pesth zu locken und sie hier zu fesseln, so dass wir von Seite des geehrten Handelsstandes gegen unser gegenwärtiges Gesuch nicht die mindeste Einwendung voraussetzen, und es mit der Bitte schliesen Ein Löblicher Magistrat möge den angesuchten Platz gegen eine bestimmte durch uns gerne zu entrichtende Zahlung zum obigen Zwecke gütigst überlassen, und ihren geneigten Bescheid diesfalls uns bald möglichst bekannt geben wollen.

Mit der ausgezeichnetesten Hochachtung Eines Löblichen Magistrats ergebenste Diener.

Pesth, den 22. Februar 1842.⁴⁾

A tanács az egyesület által kért hely megszemlélésére s a kereskedők kifogásainak megvizsgálására Patisz Károly városkapitányt és Erhard Ágoston mérnököt küldte ki, akik jelentésekben (február 28-án) a kereskedők által felhozott érveket indokolatlanoknak mondják, minthogy már egy év óta tapasztalható, hogy az árúk nagyobb részét gőzhajón érkeznek részükre, ezeknek pedig megvan a rendes kikötőhelyük; a kisebb méretű, ú. n. bécsi és pozsonyi hajók pedig máshol is kiköthetnek, aminthogy az egyesület által kért helyen máris egy éve áll a Mayer hajómester által készített kikötőhajó a ladikok számára. A városra háramló, előre látható előnyökre való tekintettel, térítvény ellenében (hogy t. i. a helyet csak a kért célra használják) a kérést teljesíthetőnek véleményezik. A jelentés alapján a tanács március 5-én a part kibérléséhez hozzájárul.⁵⁾

Az örvendetes esemény közlése céljából Széchenyi a választmányi tagokat s. k. írt meghívó útján gyűjtötte össze:

Alulírt folyó év március 16-ikán nevezett s itt feljegyzett Hajós Egylet választmányi tagokat kéri, szíveskednének tanácskozás végett 7 órakor a Nemzeti Casinóban megjelenni.
Gróf Széchenyi István.⁶⁾

Az ülésről részletesb feljegyzések nincsenek. A határozatok közt szerepelnek a kikötőház bővítése s reá emelet építése, amely célból 1842-től kezdődőleg a tagsági díjnak 20 frtról, 30 frtra való felemelése vált szükségessé. A meghívó hátára Széchenyi néhány vázlatot rajzolt a kikötőn építendő terraszdíszítéséről és az egész evezősház elejéről, amelyen már a Csónakda felírás szerepel.

Hogy a tagokban a „rólunk nélkülünk” való határozás érzése ne támadjon s a lényegbe vágó kérdésekhez mindenki hozzászólhasson, ugyanakkor ebédre hívta meg a kaszinóba az egyesület minden tagját:

Hajós egyleti ebéd

a Nemzeti Casinóban március 16-ikán, 1842. három órakor 3 pengő forintért boron kívül. Ki aláír, fizetni tartozik, akár jó, akár nem, és egyedül hajós egyleti tagtársak vehetnek benne részt.

Miután a megindított dolognak tökéletes kifejtésére egybejöttünk és arrul okvetlen tanácskoznunk kell, legtöbb közülünk azonban igen el van foglalva, evésre pedig egy kis időt akárkinek is venni csak kell, azt hittem: ebéd közt és után legkönnyebben fognánk végezhetni, a magában ugyan nem igen fontos, de azért mégis elrendelendő dolog körül; miszerint alázattal kérem a tisztelt tagtársakat, kiknek nevük itt rendre következik, „nyájaskodnának ezen ebéd gyülekezetben részt venni, és aziránti akaratakat ez ívre feljegyezni.”

Pest, március 10-ikén, 1842.

Gr. Széchenyi István.⁷⁾

Az ív betűrendben sorolja fel a tagokat, 59-et; a megelőzőkhöz még jelentkeztek a kimaradtak: Spencer Perceval Robbais, br. Brudern Lajos, az egyik Zichy Ödön, gr. Andrássy Károly, gr. Almásy Dénes és gr. Stuenberg József. Az ívet 1—2 kivétellel mindenki láttamozta, nagyrészt nincs itt, elutazik, nem jöhet megjegyzéssel. Széchenyivel együtt mindössze 21-en vettek benne részt; Sándor Móric azonban, akire nézve Széchenyi március 29-én naplójában feljegyezte, hogy sikerült a belépésre rávennie, se most, se később nem szerepel a tagok névsorában.

Néhány nappal később (március 26-án) Forgách Lajos gróffal számbaveszi az Egylet vagyoni helyzetét, s Kiss Mártont megbízta a tagok névsorának összeállításával, annak feltüntetésével, a felemelt tagdíjat befizette-e, s az összeget ki vette át? Az utóbbi rovatban legsűrűbben Széchenyi nevével találkozunk, bár a pénz kezelését Kiss végezte.

Május 10-én már közel áll az egyleti kikötőház a befejezéshez, gr. Batthyány Lajos és Károlyi György a tagok nevében Széchenyintől átveszik a Csónakda zászlaját. A felavatásról nem tudunk részleteket, a kikötőház képét szerencsére Barabás Miklós szép rajza megörökítette.⁸⁾

A június 16-iki választmányi ülésről Széchenyi kivonatos feljegyzései számolnak be (új tagoknak akarta megnyerni): Sándor mir verspochen 29. Marz, 1842, Louis Károlyi, Stephi Károlyi, Nákó. Az egylet tisztikarát így állítja fel: Director, Vicedirector, Secretair, Cassier, Pénzbehajtó. Az egylet életére, a kikötőházban követendő rendtartásra vonatkozó érdekes, sajnos csak rapszódikus feljegyzések: Ich wünsche, dass mir jemand hilfft. (Marcibányi) glaubt Leinwand, Schlüssel etc. alles in dem 30 Fl., das ist es nicht. Ich proponire vendég a 10 Fl. für 1842. Jeder schike zu meinen Kammerdiner. Man kann Leute nehmen, aber man muss sie alle Tage zahlen. 6 ½ Uhr alle Tage Gruss. Portier... ich einstweilen. Bitte Protocoll zu widimiren! Uniform, Stroh Hütte. Schlüsseln wer will? Patent Green lies ich kommen. Junge Leute rudern. Keiner macht nichts! Wer will sich annehmen. Haus-Schindeln. Consignation des Ganzen. Schiffe Tafel. Wenn zugemacht, jeder kann auf, der ein Schlüssel hat, sperren, mus aber wieder zusperren und Schlüssel abziehen. 3 Pflöcke um

S. et V. auszlachen. Sicherheits Massregeln. Crescence Fahnen-Mutter. Manchmal ein Diner. Leo (Festetits)! Es ist gescheiden, du zahlst und gienst. Ein Vice. Mir ein Zettel schreiben, wenn Pontoniren etc. Tagtárs, Vendég.⁹⁾

A gróf igyekszik az egészséges sportot másokkal is megkedveltetni, hajókirándulást rendez Visegrádra, Óbudára, evezősversenyeket kezdeményez, angol szabályok szerint, néha hölgyeket is visznek magukkal a tagok. Ha mindennek dacára az egyesület mégis csak tengődik, nem a gróf által kívánt pezsgő élet honolt falain belül: annak más, rajta kívül eső oka a politikai küzdelem megindulása. Kossuth iránya magához vonja, szembeállítja Széchenyinek némcsak politikai irányával, de egyéniségével is a Csónakda ellenzéki irányú tagjait, Batthyány Lajos, Kázmér és mások hosszú ideig tartó külföldi útra mennek s mire visszatérnek, Széchenyi népszerűségét már megtépázza a sok támadás.

Ezt a szomorú képet olvashatjuk le a március 10-ére összehívott közgyűlés ívéről, amelyet csak kevesen láttamoznak, s azok közül is még kevesebben jelennek meg. Az Alapító önzetlensége és áldozatkészsége most is például szolgál a vállalt tagdíjak lefizetésére, de az összetartozás érzése már hiányzik a tagok közül.¹⁰⁾

Széchenyi mindezt érzi s elkeseredve írja február 21-én naplójába: ha valahol az urak bált adnak, a rendezők 100—150 forinttal járulnak hozzá a költségekhez, a Csónakdáéhoz, Lovardáéhoz pedig nem akarnak adni. A nyár alatt a Fertőn evez, többnyire egyedül, a következő évben maga sem bízik az egylet fenmaradásához. Minthogy a hároméves határidő lejárt, újabb kötelezettségre nem kívánja felhívni a tagokat, inkább elvállalja, hogy a sajtójából tartja fenn tovább is az intézményt.¹¹⁾

A végső elszámolás szerint, melynek részleteit azonban nem ismerjük, 1843 április 30-ig az összes bevétel 2885 frt. 52 kr.-t tett ki; ennek terhére a kiadás volt 4131 frt. 43 kr., a jövőben pedig John Dews csónakmesternek

1843 május 1-től december 31-ig, vagyis 8 hónapra	á 40 frt. jár 320 frt.
1844. évben 12 hónapra	á 40 frt., jár 480 frt.
1845. évben 12 hónapra	á 40 frt. jár 480 frt.
1846. évben, április 30-ig, vagyis 4 hónapra	á 40 frt. jár 160 frt.

vagyis a tartozáson felül 1440 forint volt, amiről Széchenyinek valószínűleg a csónakmesterrel kötött szerződés szerint gondoskodnia kellett.¹²⁾

Ez az első magyar vízisportot űző egyesület rövid, de tanulságos története.

1) Naplóbejegyzése 1822. június 6-án.

2) Az egész Tasner írása, a keltezés és aláírás sk.

3) Széchenyi s. k. fogalmazványa a cenki levéltárban, egykoru másolata a Széchenyi-Muzeumban.

4) Egykoru hivatalos másolat u. ott.

5) Egykoru hitelesített másolat. A jelentés német szövegű, 2097. sz.

6) Ivrét papírlapon írt fogalmazvány.

7) Kiss Márton titkár írása, az aláírás s. k.

8) Leírja Der Spiegel ápr. 30. sz. Barabás litografiája megjelent a Honderü 1843. július 8. számához csatolva. Ujra közli Siklóssy László: A magyar sport ezer éve II. k.

9) Ivrét lapra a gyűlés alatt feljegyzett megjegyzések.

¹⁰⁾ Az 1843. március 16-án kibocsátott fizetési jegyzéken a már felsoroltakon kívül Dr. Rupp foglalkozó és professor Sangaletti foglalkozó is szerepelnek 1843-tól kezdődőleg.

¹¹⁾ Levelei Tasnerhez 1844. tavaszán, III. k. 227, 277. ll.

¹²⁾ Tasner Antal feljegyzése. A Csónakda megmaradt evezőseit átvette az 1861-ben megalakult Budapesti Hajósegylet.

7. Az Ujépület előtti sétatér befásítása.

Az előbbiekhöz hasonló módon, társadalmi úton kívánja véghezvinni a főváros köztereinek, elsősorban az Ujépület környékének befásítását is. Miután a katonai szempontokból felmerülhető akadályokat sikerült elhárítania s a kormány a kijelölt sétatér használatbavételét megengedte, Széchenyi, a kaszinó tagjainak támogatását megnyerve, felhívást bocsátott ki a sétatér kiképzéséhez szükséges pénz összegyűjtésre. A mozgalom ezen esetben is a közóhajt elégítette ki: a két gyűjtőíven olvashatjuk mindazok nevét, akik a két város fejlődésének ügyét szívükön viselték s az aláíráskor nagyrészt be is fizetett összeg igen jelentékenynek volt tekinthető, majdnem 25.000 pengő forintot tett ki.

A felhívás egyidejűleg magyar és német nyelven jelent meg s itt a magyar szöveget közlöm belőle:

Aláírási ív Pesten létesítendő köz-sétahelyre.

Sikerült végre egy, Pest városában olly régen óhajtott s olly nehezen nélkülözött köz-sétahely alakítását felsőbb helyen is kieszközölni. E sétahelyet a fenséges főherceg-nádornak és az illető katonai felsőbbségnek már kinyert jóváhagyása s megegyezésével a Leopold külváros azon téréen szándék felállítani, melly az Uj-épület déli oldala, és a három korona, két sas, bálvány és szél utcák nyílásai között fekszik. A terv már ki van dolgozva; az ültetési munkák még e folyó évben megkezdődnek. Illy lombatlan s árny nélküli városban, mint a millyen a mi központi városunk, megbecsülhetetlen lesz a tervezett köz-sétány, melly a város minden lakosinak kedves élvezetet szerzend, s különösen az azt életbe hozó polgárok s lakosoknak nem csak anyagi hasznára, de érdemük emlékjelül, s az egész városnak díszére is szolgáland.

Mínthogy azonban e sétány létrehozása csupán egyes vállalkozók s önkéntes adakozások által eszközölhető, s annál nagyobb költséget igényel, mivel nagyobb kényelem, biztonság és dísz tekintetéből az nem csak földalatti csatornák által mindig száraz karban tartatni, kellő kerítéssel minden betörés ellen biztosíttatni, és mennyeire lehet, tüstént terebélyesb fákkal beültettetni szándékoltatik, hanem azon egy vagy több kioszk is lenni felállítandó: a költségek fődözése végett tisztelettel kéretnek Pest városa t. c. polgárai s lakosai, oly módon, hogy az általuk tetszés szerint ez aláírási ívre feljegyzendő ajánlat egyik része f. é. május 15-ikéig, a másik pedig ugyan f. é. november 15-éig azon egyén kezeihez szolgáltatassék, kit erre a hovahamarébb tartandó közgyűlés ki-nevezend. Pest, mart. 25, 1845.

A fentebbi sétahely tervezőinek ideiglenes megbizottjai gróf Széchenyi István, Franz Wieser, dr. Schiller Károl, Franz Steindl, Heinrich Nep. János.

Az aláírás két íven történt egyidejűleg, s az aláírók neveit mindkét

ivre rávezették. Névsoruk ez: gr. Batthyány Kázmér 500 pengő forint, gr. Batthyány Lajos 600, gr. Károlyi György 600, gr. Széchenyi István 1000, Barkassy Imre 400, gr. Andrássy György és neje 400, Haulik György püspök 400, gr. Szécsen Miklós 200, gr. Keglevich Gábor 400, gr. Zichy Miklós 500, Wodianer Sámuel 400, gr. Károlyi Györgyné 500, gr. Széchenyi Istvánné 200, br. Sina György 1000, gr. Zichy Bódog 500, gr. Zichy Reichenbachnő 500, gr. Károlyi Lajos 400, gr. Zichy István 200, gr. Károlyi Lajos 400, gr. Zichy István 200, gr. Károlyi István 500, gr. Zichy Ferraris Manó 500, gr. Keglevich János 200, gr. Festetics Leo 200, Nádosy István 200, Józsa Purgly János 200, Wieser Ferenc 300, dr. Schiller Károly 200, Kappel Frigyes 300, C. F. Guggenberger 100, Christine Guggenberg 100, gr. Pejacevics János 500, Forinyák János 100, gr. Esterházy József levél által 400., ürményi Ferenc 400., gr. Dessewffy Emil és hitvese, br. Wenckheim Paulina összesen 200, Steindl Ferenc 300, Carl Burgmann 200, W. F. Ebner 100, Johann Schernhofer 300, gr. Franz Traun 300, Marcibányi Lőrinc és neje nevében 200, özv. Majthényi Imréné 200, Wodianer Rudolf 300, Joseph L. Boscovitz 300, Franz Gross 100, dr. Frankenstein 150, Joseph Pfanzert 150, Karcag Benjamin 200, Joseph Fesl 100, Ignaz Pfeffer 150, Leopold Blühdorn 200, Frölich Frigyes 200, Wieser Péter 100, Török Fridrik 200, Klopfinger János 150, Fuchs Christian 100, Csernovics Péter 200, Nákó János 200, Nákó Jánosnő 100, Cindery László 200, Szitány Ulmann Móric 400, Borbély Gáborné s veje br. Bánffy Pál s neje 150, Marcibányi Lajos 150, br. Vay Miklós és neje 200, Neuhofer János 400, Gratzl Ferenc 150, br. Baldacsy Antal 200, Nemeshegyi Júlia 150, Festetics Dénes 200, gr. Ciráky Antal 200, gr. Nákó Sándor és fia Kálmán 400, hg. Esterházy Pál 500, hg. Batthyány Fülöp 400, gr. Széchenyi Lajos 200, br. Révay György 200, gr. Brunsvik Ferenc 200, Csekonics János 200, Kis Ernest 400, Vrányi Konstantin 200, Vogel S. A.-féle tömeg 200, gr. Wenckheim Antal 200, Marcibányi Livius 500, gr. Batthyány Imre 150, Oszvald testvérek 200. Ferdinand szász Coburg és gothai hg. 600, gr. Andrássy-Szapáry Etelka 200, Emerling Károly 100, gr. Batthyány Lajosné 200, C. J. Malvieux 100, Karátsony Guido 200, Teleki Domokos 100, gr. Zichy Charlotte 100, Festetics Ágoston 100, Weisz Bernát Ferenc 100, Valero Antal 100, br. Prónay Gábor 100.

Pest város tanácsa Széchenyi és társainak beadványára — mely eddig nem került elő — március 12-én Rottenbiller Lipót alpolgármester, Koller Ferenc tanácsnok, Staffenberger István szószóló, Jordán Henrik aljegyző és Erhard Ágoston főmérnökökből álló bizottságot küldött ki a részletek tárgyalására, a befásításra vállalkozók részéről pedig Széchenyi, Ohnhaiszer Jakab, Burgmann Károly, Schiller Károly, Wieser Ferenc és Steindl Ferenc választattak meg.¹³⁾

A tárgyalások tulajdonképen egyetlen kérdés körül forogtak; a város szempontja az volt, hogy az igénylők által kért terület ne menjen át magántulajdonba, s ilyen gyanánt ne is legyen felhasználható. Ezt Széchenyi is helyeselte, s március 25-én a saját és társai nevében a következő nyilatkozatot és kötelezvényt állította ki:

1. Löbliche Comission!

Um in Hinsicht der Promenade, die wir auf dem lehren Raum der an dem südlichen

Theile des Neugebäudes liegt, anzulegen den Wunsch haben, und worüber wir unsere Bitte breits an den Löbl. Magistrat einreichten, durchaus keinen Anlass zu Missverständnissen und etwaigen Missdeutungen zu geben, erlauben wir uns Endesgefertigte hiemit in Kurze folgende Ausserung anzuführen:

1. Arrogiren wir uns dadurch, dass wir den besagten Raum einfangen, mit Bäumen bepflanzen und überhaupt zum Genuss des Publikums herrichten, durchaus kein Proprietäts-Recht.

2. Werden wir all dort keine andere Beneficien ausüben, als was stricte zur Erfrischung des Publikums gehört.

3. Der von uns zu einer Promenade herzurichtende Raum soll durchaus nicht zu irgend einem Privat Zwecke verwendet, sondern lediglich zum allgemeinen Genuss des Publikums geöffnet sein, wobei wir blos solche Beschränkungen zu treffen vorenthalten, die zum Schutz der Promenade selbst und zur Sicherheit des Publikums sich als durchaus nöthig zeigen sollten.

4. Von der Seite der k. Freistadt sprechen wir endlich mit schuldigster Ehrerbietung folgende Begünstigungen an:

a) den nöthigen Schutz, den die Löbl. Stadt allen ihren Bürgern und Einwohnern ohnehin angedeihen lässt, welcher aber an einem öffentlichen Spaziergange sich als noch nothwendiger und vielleicht im grösseren Maas herausstellen würde.

b) dass wir von jeder Abgabe befreit sind, da unser Unternehmen kein lucratives ist.

c) Dass endlich die Gasse zwischen der Promenade und den daran anstossenden Häusern von Seite der Stadt mit guten Steinen gepflastert werde, da dieses zur vollkommenen Stettigkeit des Ganzen unumgänglich nothwendig erfordert wird, wozu jedoch die betreffenden Hausinhaber, deren Gesuch diesfalls bereits eingereicht wurde, nach gewohntem Gebrauch das ihrige beitragen werden.

Zur Handanlegung an das Werk werden wir aber ungesäumt schreiten, sobald uns hiezu die definitive Erlaubniss eingeräumt sein wird.

2. Revers.

Nachdem wir Endesgefertigte durch die Bewerkstelligung einer Promenade auf dem uns mittelst einer höchsten Bewilligung Sr. k. k. Hoheit des Erzherzogs Joseph Reichs-Palatin von Ungarn dd. 8. Jänner sub No. 33. und einer hohen hierländigen Militair General Kommando Praesidial Vorordnung vom 22. Februar 1845. No. 45/p. überlassenen leeren Raume, der zwischen der südlichen Seite des Neugebäudes und den Ausmündungen der Drei Kronen, Zwei Adler, Götter und Wind Gassen liegt, keine andere Absicht haben, als die Annehmlichkeit der k. Freistadt Pesth zur Benützung des geachteten Publicums auf eigenen Kosten, ohne je das k. k. Militair diesfalls zur Herstellung oder Unterhaltung des fräglichchen Platzes in Anspruch zu nehmen, nach unseren Kräften zu fördern, andererseits es uns wohl bewusst ist, dass laut des am 18-ten Juli 1822. zwischen der löbl. Artillerie und der k. Freistadt abzuschlossenen Abtretungs Instrumentes die Freibleibung des obbesagten Platzes im Bezug der Feuer Sicherheit stipulirt worden ist: so machen wir hinsichtlich des besagten Raumes nicht nur keinen Anspruch auf irgend ein Proprietäts Recht oder die Befugniss auf demselben Platze ein gemauertes Gebäude aufzuführen, sondern gestützt auf den Billigkeitssinn der betreffenden hohen Behörden, verbinden wir uns im Gegentheil hiemit den besagten Raum allsogleich und zwar auf eigene Kosten und ohne irgend einen Schadenersatz wieder frei zu machen, sobald dies höheren Orts für nöthig erachtet und uns anbefohlen werden sollte.

Pesth den 25. März 1845. im Namen der übrigen Subscribenten für die Anlegung der besagten Promenade.

Graf Stephan Széchenyi.

Anton von Tasner.

Dr. Carl v. Schiller.¹⁵⁾

A tanács május 10-én foglalkozott ismét a sétatér ügyével. Az iratokból az tűnik ki, hogy az itt bemutatott elismervényt nem tartotta megfelelőnek, másrészt Zombory Vazul városi főügyész arra utasította, tudja meg a sétatér létesítésére alakult társaságtól, nem lenne-e hajlandó a tér kikövezésének költségeit magára vállalni, amit a város több részletben visszatérítene, végül hogy, a megnyitástól számítva, hány évig kívánna a sétatér jövedelméből részesülni?

Howy ez utóbbi gondolat hogyan került elő, nem tudtam megállapítani, de annyi bizonyos, hogy a terv létesítése elé jelentékeny akadályt gördített volna, ami annál zavaróbb volt, mert március 4-én a társaság már meg is kezdte a téren az előmunkálatokat, elnevezték Széchenyi-térnek, a dologházba utalt emberek egyengették a földet, a nádor kertésze beültette az első fákat.¹⁶⁾ A felmerült nehézségek elosztatására Széchenyi június 4-én a társaság megbízásából újabb beadványt terjesztett elő.

Nemes városi Tanács!

A nemes Tanács és az érdemes választott Polgárság ezen itt következő két kérdés felvilágosítására szólítá fel az alulírt társaságot, hogy valljon:

1. Kész volna-e az alulírt társaság a kérdésben levő térnek kellőképen szabályozásához előlegesen szükséges kövezetnek költségeit előlegezésekép s részletes visszafizetés feltétele alatt magára vállalni?

2. Mennyi ideig tartó haszonvételt követelne a kérdéses sétatérnek saját egyedüli költségein elvállalendő tökéletes elkészítése után?

E két kérdésre teljes tisztelettel a következőképp van az alulírt társaságnak szerencséje válaszolni. Ugyanis az elsőre nézve miután e társaságnak nincs egyéb szándoka, mint Pest városa kellemeit saját részéről is mennyire csak képes nevelni és a nélkül, hogy a város terheit öregbítse, igen szívesen hajlik a nemes tanács és érdemes választott polgárság kívánatára, miszerint nem is fogja elmulasztani annak idején a városi mérnök urat, valamint a városi kövezésre felügyelő biztosságot felszólítani, hogy az ő hozzájárulásával a lehető legszigorúbb ellenőrzés mellett mind a kikövezendő tér terjedelme, mind a kövek és azok rakásának költsége tökéletesen tisztába jöjjön, mikép azután a nemes város három egyenlő rátában, úgymint 1846, 1847, 1848. években mindig január hónap folytában visszatéríthesse, s pedig minden kamat nélkül, az alulírt társaság által előlegezett költséget.

A második kérdést illetőleg azt bátor felelni az alulírt társaság: hogy valamint nincs egyéb célja e társaságnak, mint Pest városa kellemeit saját részéről is mennyire képes nevelni, szintúgy távolról sincs szándékában bármily anyagi hasznot is húzni a felállítandó sétatérből. Kihez képest kész is e társaság a kérdésben levő sétányt a nemes város kezeire átbozsátani, mihelyt az oly állapotban leend, vagy annyira fog jövedelmezni, hogy fenntartása a városnak nem esik terheül. Már hogy ez mikor lesz, arról most előre bajos határozni, mert, mint tudva van, az itteni faültetés nagy nehézségekkel jár, s tán számos év kívántatik egy sétánynak némi megszilárdítására; mi pedig a netaláni jövedelmet illeti, ez alkalmasint rövid idő alatt nem lesz elég magas, hogy azzal

a szóban levő sétányt a nagy közönség kellemeire mindig oly célszerűleg fenn lehessen tartani, mint azt az alulírt társaság szándokolja. Többnyire mi e kérdést illeti, tartassék ez is tökéletes evidentiában, mire az alulírt társaság legszívesebben ajánlkozik, úgy hogy a séta csak addig maradjon a társaság kezében, míg teherrel jár; azon pillanattól fogva azonban, mikor netalán hasznossá válnék az, és a nemes város a maga részéről biztosítást ad, hogy a sétatér, melyre a sétatársaság minden esetre tetemes summákat lesz költeni kénytelen, mindig tökéletes rendben fenn fog tartatni, tüstént adassék át minden kárpót-lás nélkül a város kezeibe.

Miket itt rövidesen egybevonván az alulírottaknak egyedüli kérése oda megy, méltóztatnék a nemes Tanács és az érdemes választott Polgárság minél előbb az érintett térnek átadását kegyesen elrendelni, miszerint a pesti sétatársaság, mely azt hisszük, loyaltásának elég írásbeli bizonyosságait adá, a sétánynak hova hamarábbi létesítését is tetteleg bebizonyíthassa, mennyire fekszik szíven Pest városának dísze és nagyobb kelleme.

Teljes tisztelettel maradnak a nemes Tanácsnak

Pest, június 4.. 1845.

a társaság nevében alázatos szolgálai:

gr. Széchenyi István, Nádosy István, Wieser Ferenc, Guggenberger János, dr. Schiller, Kappel Frigyes, Heinrich N. János, Tasner Antal.¹⁷⁾

A június 28-iki tanácsülés véglegesen tudomásulvette a mindkét fél megegyezésével létrejött megállapodást s utasította Erhard Ágostont, a kövezésre ügyelő városi bizottság elnökét, hogy a szóban forgó teret mérse fel s a kövezés költségeiről mindkét felet írásban tájékoztassa.¹⁸ Mindez a nyár folyamán megtörtént, a tér rendezésére még az év folyamán sor került s 1846 március 4-én Széchenyiné beülteti az első fát, taracklövések kíséretében felavatják azt és átadják a közhasználatnak. A felhasznált ültetvényeket ugyancsak Széchenyi szerzi be a Szépítési bizottságtól.¹⁹⁾

A tér körül csakhamar a paloták egész sora emelkedett fel, maga Széchenyi is itt építtetett egyet s az addig poros „sárfészek” csakhamar érezette jóltevő hatását.

A sétatérre vonatkozólag 1853 áprilisában Tasner Antal folyamodott a városi tanácshoz, hogy minden hétfőn 10 kr., csütörtökön és vasárnap 6–6 kr. belépődíjat szedhessen a társaság, amivel szemben kötelezi magát arra, hogy a nyár folyamán zenével szórakoztatja a sétálókat és a tiszta jövedelem egy nyolcadát a Rókus-kórház vagy más megjelölt jótékony cél alapjára befizeti.²⁰⁾

¹³⁾ Tanácsi 3616. sz. végzés. A rendezés tervét valószínűleg Steindl Ferenc készítette.

¹⁴⁾ Széchenyi által javított tisztázat az Akadémia kéziratárában.

¹⁵⁾ Eredetije az Akadémia kéziratárában.

¹⁶⁾ Jelenkor 1845. 53, 98. sz.

¹⁷⁾ Tasner fogalmazványa u. ott. Az ugyanakkor kiállított második Revers négy pontra osztva az elsőnek lényeges részeit tartalmazza. A város június 7-én vállalt kötelezettséget a tér fenntartására. Eredetije u. ott.

¹⁸⁾ Tanácsi 9282. sz. végzés.

¹⁹⁾ Jelenkor 1844.29. sz. Levelei III. k. 375. l. Az iratok mellett van egy Pesten feladott, Széchenyihez írt névtelen levél, a kisleküség egyik szomorú példája: „Kikoldult pénzzel a sétányt felemelni; belépti díjjal mégis fukarkodni csak Széchenyinek jelleme.” Hátán a gróf s. k. feljegyzése: Ma kaptam. Pest, junius 1. 1847. Széchenyi István.

²⁰⁾ Tasner s. k. fogalmazványja a cenki levéltárban.

8. A főváros fejlesztésére vonatkozó egyéb tervei, érintkezése Buda és Pest vezetőivel.

Ha Széchenyi tervei sikerének titkát kutatjuk, igazat kell adnunk Dessewffy Aurélnak, hogy volt benne valami ösztönszerű tapintat, amely vállalatai közül tíz esetből kilencben biztosította a sikert.²¹⁾ Emellett a tiszta szándék s teljes anyagi érdektelenség a kétségtelenül a legfőbb emeltyűi terveinek. Amikor a két város tárgyalótermeiben, a közgyűléseken, közismert alakja feltűnt, mindenki figyelmét magára vonta s előadása csak fokozta a tárgy iránti érdeklődést.

Még Pozsonyban, első nagy sikerének színhelyén, szorosabb baráti körben, gr. Dessewffy Józseffel, br. Mednyánszky Alajossal, Jordánszky Elekkel, Bezerédj Györggyel, Nagy Pállal, Uzovits Jánossal, továbbá Pest és Buda követeivel, Adamits Andrással, Jäger Károlylyal és Wagner Károlylyal egyesülve, *tűzkármentő egyesület* alakítására teszi meg a kezdő lépéseket, „hogy azon jótéteményeket, melyek egy ilyen célú, jól elrendelt és biztos alapokra épült társaságból a szenvedő és kárvallott emberiségre más országokban elterjedtek, országunkban is foganatos öszvemunkálkodások által közönségesekké és használhatókká tegyék.”²²⁾

1831 november 21-én, Pest város székújító közgyűlése, bevásztja 91 szavazatból 80-al választott polgárai közé.²³⁾ Naplójába írt bejegyzései szerint mindjárt kezdettől fogva azon nehézségek felkutatásán fáradozik, amelyek a két város szorosabb egybekapcsolódását akadályozzák.

1832 tavaszán a nádor az ő szorgalmazására elrendeli a Duna partjainak magassági méretezését, amit Vásárhelyi Pál a legnagyobb szak tudással végez el.²⁴⁾ Az előmunkálatok már 1826 óta folytak erre vonatkozólag.

1833 június 12-én Pest város választott polgárainak ülésén három tárgyat hoz elő: a *hidat*, a *város szépítésének* ügyét és a *lóverseny* pártolását. A fogadtatás hideg, az első két kérdésre határozatot se tud keresztül vinni, de Széchenyi azért bízik a sikerhez, bevallja, hogy még nagyobb ellenállással is számolt.²⁵⁾ A Dunapart szabályozásának és a régi harmincad épületének lebontását, minthogy az előbbit a hid szükséges függelékének, az utóbbit pedig a várost elcsúfító akadálnak tekinti, kitartóan napirnden tartja és keresztül is viszi.

Egyesült erővel akarja folytatni az első budai *artézikut* fúrását, a Feltámadáshoz címzett ház udvarán, melynek adakozói közt is ott találjuk.²⁶⁾

Az ugyanazon évben (március 3-án) tartott pesti céllövészeti társaság választási vacsoráján a kaszinóban, melyet az egykorú leírás tündérinek nevez, Seeber Károly pesti polgármester magyarul köszönti fel a ki-

rályt és a nádort, br. Bánffy Pál pedig Széchenyit élteti, ki a tervbevett híd felépítésével a két testvérvárost összekapcsolja.²⁷⁾

A közvélemény mindinkább mellé szegődik. A választott polgárok 1835. január 31-iki ülésén már úgy találja, hogy a híd és a magyar színház ügye úgy halad, mint ő akarja. Öröme azonban korai. A híd miatt sok-sok baja van a Kolb János árvagyám által összetartott ellenzékkel, míg neki Kappel Frigyes, Kovács Zsigmond, Tüköry és Sándor Móric gróf a segítői. Az ő támogatásukkal hátrítja el a híd építésének egyik legnagyobb akadályát, ami abban nyilvánult, hogy mindkét város ragaszkodott a kárpótláshoz, a régi hajóhíd eltávolítása miatt. A hídra folyó szavazásnál Széchenyi 56 igent nyer 20-szal szemben és Pest város polgárai éjjelizenével lepik meg. De nem nyugszik az ellenzék sem: 1835 nyarán Széchenyi bosszankodva látja, hogy egy egész hónapot tölt el Pesten, anélkül, hogy a város vele a híd ügyében érdemlegesen tárgyalásba bocsátkozott volna. A huzavona alatt nemcsak Kolb dolgozik ellene; Földváry alispán a kisajátítás kérdését kiélezve, úgy érzi, az egész várost felbőszítette ellene. Egy hónappal később már Kolb kap a polgároktól éjjelizenét.²⁸⁾

1837 szeptember 21-én a város előkelőségének jelenlétében mutatja be az Angliából hozott bűvárharang működését a Duna medrében. Mivel sok hasznát nem tudja venni, később leviteti az aldunai munkálatokhoz.

A főváros fejlesztésének programját a két várost ért árvíz hatása alatt a következőkben állította össze Pestet illetőleg:

Was nötig: 1. Assimilation in manchen Ideen zwischen den Hauptstädten und Adel. 2. Magistrat an der Organisation, aber Macht, viele Macht. 3. Plan jetzt machen, wie es in 1000 Jahren aussehen soll. 4. Weiden ankaufen. 5. Markte reguliren.²⁹⁾ 6. Pflastern wenig aber gut. 7. Eine einzige Supr. Jurisdiction, wie die Brücke stehet, 8. Bäume pflanzen wo nur möglich.³⁰⁾ 9. Solchen Menschen wie Scheffer Medaille... denen bis nicht Reinlichkeitsgeist etc. Und ein Beispiel ist sehr viel, conserviren können wir gar nicht. 10. Reglemente... aufspritzen an der Strasse, der Stein, Sand hereinbringt. 11. Alle Strassen abwaschen. 12. In jedem Hause Brunnen. 13. Gasbeluchtung etc.³¹⁾ 14. An der Seite Promenaden. Stadtwaldchen ist Ausgang auf ewig vergeflucht. Turf-Grund. Brunnen auf 1. 15. Hafen.³²⁾ 16. Canal um die Stadt.³³⁾ 17. Brücke.³⁴⁾ 18. Stadt waschen. 19. Canal nach Szolnok.³⁵⁾ 20. Gute Wege. 21. Nachbarschaft pflegen. Bогда also Dampfboite et Flotilia. 22. Quais, c est qui ne coute rien.³⁶⁾ 23. Arbeitshaus. 24. Servittenkloster weg.³⁷⁾ 25. Und zwar 2 Brücken etc.³⁸⁾ 26. Nebst teutsche und ungarische Bühne eine italienische Oper. 27. Reitschule und Ballhaus.³⁹⁾ 28. Hafen in Pest und Ofen. 29. Dampfmühlen.⁴⁰⁾ 30. Gas aber nicht im kleinen. 31. Trink Bad et Winter Schwimmschule. 32. Promenade Blocksberg.⁴¹⁾ 33. Száz vitorlás hajó. 34. Schöne Kirche. 35. Landhaus. 36. Curia, 37. Königshaus. Budát illetőleg: 1. Donauufer reguliren. 2. Weingärten weniger. Landhäuser. 3. Plan voraus wie Pesth und im Einklang. 4. Festungsberg, Bäume. 5. Blocksberg zum Fazanen. 6. Bäder Land.⁴²⁾ 7. Winterschwimmschule. 8. Oberer Theil von der Wasserstadt wie herrlich, wenn man aus hier kommen könnte, und alle die Hauser nicht sehe, melyek úgy állanak mint egy ronda vén asszony fogai.

Kossuth az árvíz idején, mint ismeretes, fogságban volt. Onnan írja

április 7-én anyjának, de inkább a közvélemény irányítását célozva, hogy ő Pest város elöntése ellen a következőket tartja szükségesnek:

- a) partgátak építését a Duna mentén;
- b) az építési színvonal általános felemelését a város területén;
- c) kevésbé meszes épületkő beszerzését;
- d) közraktárak építését;
- e) állóhíd építését alkalmas helyen, nemcsak országos kereskedelmi

szempontból, de a város biztosítására is;

f) Pest keleti oldalán csatorna ásását, mely nem a soroksári Duna-ágba, hanem Csepelen alól ömlene a Dunába.⁴³⁾

Széchenyi programja tehát részletesebb, kimerítőbb és alaposabb s annak megvalósítása érdekében nem kell ugyan olyan elkeseredett küzdelmet folytatnia, mint az országos politikai program érdekében Kossuth-tal, de ennek megvalósításához is a lehetőséghez képest ragaszkodik. Szerencsére a nádor szívesen meghallgatja észrevételeit és fogadja tanácsait. Főtörekvése a következő években a Szépítési Bizottság befolyásának ellensúlyozása, mely szerinte egészen egészen bécsi irányításra dolgozik.

Ellenfelei 1840-ben azzal izgatják a közvéleményt, hogy a Lánchíd építése ügyében Sinával kötött szerződés mindkét város kárával jár.

1841-ben társaságot hoz össze a *hajógyár* létesítésére. Április 12-én a kaszinóban tartott alakuló ülésen elhatározták, hogy a várostól megveszik 18.000 forintért az óbudai szigetet, ott hajóépítő gyárat rendeznek be, a Dunaágot kitisztítják, a sziget partjait feltöltik, építkeznek.⁴⁴⁾

1842-ben a budai választmánnyal karöltve javaslatot dolgoz ki a *Szép Juhászné alatti erdők* felosztására és beépítésére.

1843-ban tagja a pesti követeknek adandó utasítás megszerkesztésére kiküldött bizottságnak. A tavasz folyamán a két város lakossága között ellenfelei azon hírt terjesztik el, hogy Clark Ádám a híd építésének lehetlenségét maga is belátván, nagyjösszeg pénz — hatszázezer forint — ellopása után megszökött. Széchenyit a rágalom ezen újabb támadása igen bántja: a megelőző évben is barátai támogatását kellett igénybe vennie, hogy a közvélemény előtt tisztázza magát az alól a gyanú alól, mintha neki a lánchídi részvények nagy anyagi hasznot hajtanának. A magyarságot most inkább megszegényítő, mint Clark hírnevének ártó gyanúsítás ellen most ő maga áll ki a küzdőterre: a kérdés minden apró részletére kiterjedő kitérésekkel s a támadás vakmerőségén elszomorodva mutat rá, hogy a híd építésének állandó ellenzői — az acsarkodó fajta magyarok — előbb azt hangoztatták, hogy a Dunán nem lehet hidat építeni, majd nagyon is jövedelmezőnek igyekeztek Sina vállalkozását feltüntetni, amit az országnak nem szabad elnéznie. A részvények jegyzésének idején viszont mindent elkövettek annak bizonyítására, hogy a vállalkozás semmi jövedelmet nem fog hajtani s amidőn kitűnt, hogy Sina mégsem rettent vissza, a támadók az építés vezetőit vették sorra gyanúba, hogy annak folytatását megakasszák. Clarknál alkalmasnak látszott erre azon pillanat, amikor a hazai kőbányák anyagát ment el tanulmányozni, de a rágalomnak, íme, el kell hallgatnia, mert visszajött s vezetni tovább az építkezést.⁴⁵⁾

Ebben az időben vívja meg a nagy harcot Kossuth Pesti Hírlapja ellen, a centralisatio kérdésében is. Sajnos, kevesen értik meg nagy horderejű eszmemenetét, ami abban csúcsosodik ki, hogy a központi kormányrendszert s annak fővárosát vagy magunkból alakítsuk ki, vagy külföldi

példa után indulva teremtsük meg. Szemei előtt Anglia példája lebeg, ahol a centralisatio és a felelős kormányrendszer nem ellenkezik egymással. Ebbeli törekvését még kevesebben támogatják.

A közlekedési bizottság élére kineveztetvén, amint Pest város üdvözlő iratára válaszolja: a főváros jövőjében bízva, annak fejlődését tágabb működési körében is igyekszik előmozdítani.⁴⁶⁾ A nádor valóban megértő munkatársat talál benne a főváros fejlesztésében is.

1846-ban Pest városa megköszöni neki, hogy a ligethez vezető második sétasorhoz szükséges fák ingyenes szállítását Bécsből a hajózási társaságnál kieszközölte. Ugyanezen év nyarán elkészítteti Heinrich Ferencsel az *Ujépület előtti tér, a szerviták kolostora* helyére szánt műegytem s az *alagút* tervezeteit.⁴⁷⁾ Sokat tárgyal a Hengermalomból kialakult *vasöntöde* felállítása ügyében is.

József nádor 1847 szeptember 14-én gróf Török Bálint helytartósági tanácsost felmenti a Dunapart pest-budai részének szabályozására kinevezett bizottság vezetése alól s a bizottság működését a Széchenyi elnökléte alatt működőre bízta.⁴⁸⁾ Így kerül elintézésé alá a helytartótanács azon évi november 12-iki átirata, mely szerint Pest város tanácsa azon panaszkodik, hogy a cs. kir. hajóhivatali laktanya előtti Dunaparton, melyet a tanács a központi vasút részére kirakodóhelyül jelölt ki s a megfelelő táblákkal is ellátott, a katonai parancsnokság a két táblát megkísérelte elvitetni, a kirakodást megakadályozta és a Dunapart azon szakaszán katonai örököt állított fel. Miután a nádor véleménye az volt, hogy a katonai parancsnokság a területhez való tulajdonjogát nem tudja igazolni, Széchenyi mindkét felet felhívta, hogy a kérdés végleges eldöntéséig a további hatalmaskodástól tartózkodjanak.⁴⁹⁾

Hasonlóan kényes természetű volt a Lánchídhöz vezető feljáró út miatt a Szépítő és Közlekedési bizottságok között felmerült hatásköri vita, amelyet a nádor szintén Széchenyi tapintatos eljárása alá bocsátott eldöntésre. A nádor leiratára (1847 november 27, Bécs) Széchenyi terjedelmes emlékirattal válaszolt, melyben a történeti előzmények rövid összefoglalása után, alapos körültekintéssel tájékoztatja a nádort a főváros árvíz elleni biztosításának kérdéséről.⁵⁰⁾ Szerinte a nádornak aligha lehet nehezebb törekvése az ország anyagi és szellemi fejlesztésénél, ezt pedig csak Buda és Pest lehető kiépítésével lehet eszközölni. A két város a vízáradás óta a partok feltöltésével, piszok és szemét lerakásával bűzös hely lett, úgy hogy jobb ízlésű emberek nem telepedhetnek ott le. Akik itt laknak, vagy megszokják a helyzetet és tisztességesebb viszonyokra többé nem is gondolnak, vagy eredménytelenül küzdenek a szenny ellen, de kétségtelen, hogy megkedvelni nem fogják házukat, ez pedig nagy hiba. Az is tény, hogy az országot többnyire a főváros állapota után ítélik meg. Kéri a főherceget, szenteljen időt a kérdés tanulmányozására, mert Pestnek virágzó várossá keli lennie. Az emlékirat kísérőlevele így szól:

10. sz. Pozsony, január 3, 1848.

Fenséges cs. kir. Főherceg Nádor!

Lefolyt évi mindszent hó 27-éről 339. szám alatt kegyesen hozzám intézett leiratára Fenségednek csak most vagyok képes válaszolni. S ugyan is a kérdésben lévő pesti Dunapart feltöltési tárgyának részletesb és szorosb meg-

vizsgálása után tökéletes meggyőződéssé vált bennem, hogy tekintve mindent minden oldalról a két szomszéd város árvíz elleni biztosítását szintúgy, mint a minden haszon nélkül kidobandó költség lehető megkímélését, tekintve továbbá a kérdés kellékeit, valamint Budapestnek aesthetikai kifejlését s kelleminek nevelését is: szükségkép némi változásoknak kellene azon feltöltési rendszerben tétetni, melyet a kir. Szépítő Bizottság legfőbb jóváhagyás szerint tűzött ki.

Alázattal esedezem ennél fogva Fenséged előtt, méltóztatnék mély bölcsesége szerint akkép rendelkezni, miszerint bármily tanácskozmány következtében, mielőtt késő volna, oly világosságra hozassék a közelebbi idők tapasztalása által is könnyebben rectificálható feltöltési rendszer, mikép aztán az hova hamarébb Fenséged magas tírálata alá terjesztve, legfőbb helyütt is elérhesse célszerű javításoknak helybenhagyását.

A. Clarknak e tárgyra vonatkozó észrevételeit ide zárva s Fenséged kegyes parancsait várva, legmélyebb tisztelettel maradok.⁵¹⁾

Mint az első felelős minisztérium tagja, folytatja tevékenységét; az 1848-ik év második felére összeállított költségvetési előirányzatban felvett összegek (4, 412. 475 forint) nagyrésze a főváros fejlesztésének ügyét szolgálta volna. Széchenyi érvelését ezen irányában Kossuth is annyira meggyőzőnek találta, hogy azok nagy részét — némi styláris módosítással — szószerint felvette az állami költségvetés szövegébe is.⁵²⁾ Széchenyi tervezetének idevágó részei:

4. Budapestnek biztosabbá, lakhatóbbá, kellemesbbé tétele.

Ha valóban hazát akarnak alkotni, mindenek előtt szükséges, hogy Budapest mint a haza szíve iránt legnagyobb gondunk legyen. Ha Budapesten uralkodik valódi rend, százszorta könnyebb a hon legtávolabbi vidékein is rendet tartani fenn, mi föltétele nemcsak kifejlésünknek, hanem még fenmaradásunknak is.

Budapestre napról-napra több ember fog összetódulni, s ekkép szükség már most oly javításokat tenni e két város határába, melyek nélkül sem igazi rendőrzetet, sem azon lakhatási kellemeket nem fejthetni ki, melyek fővárosunk elkerülhetlen kellékei, és melyeket Budapest rendes lakosa nem viselhet saját, úgy is eléggé igénybe vett erejével, mint a milyen pld. a két város körül húzandó rendőri tekintetben oly szükséges körvonal, a Dunapartnak vízáradás elleni megóvása, Buda várába felette szükséges új kocsí feljárás stb., mik a közmunka minisztériuma alá helyezendők, és azon viszony, melynek e minisztérium és Budapest városainak helyhatóságai közt léteznie kell, törvény által elhatározandó.

A hozzácsatolt melléklet a fővárosban szükséges fenti közmunkák megépítésére 500.000 forintot vesz fel.⁵³⁾

Aligha lehet véletlennek tekinteni, hogy szeptember 4-én, búcsúzva a közélettől, utolsónak írja alá a nádorhoz küldött felterjesztését, hogy Pest város belső ügyeibe nem kívánt beleavatkozni, s őt a város felvirágoztatásában önzetlen hazaszeretet vezérelte:

Fenséges Nádor, királyi Helytartó!

Pest város közönségének abbeli jelentését, miszerint a kebelbeli Szépítő Bi-

zottság körébe tartozó ügyeket a tanács és közgyűlés ügyelete alatt saját bizottsága által önállólag kezeltetni határozta, és e bizottság elnökletét a polgármester kötelességévé tette, méltóztatott cs. k. Fenséged f. évi július 23-án 1925. sz. a. eziránti nézeteim s véleményem nyilvánítása végett kegyesen közölni.

Az ennek következtében Pest város közönségéhez bocsátott levelem mását, az erre nyert válasszal együtt a kegyesen közlött jelentés visszacsatolása mellett van szerencsém cs. k. Fenségednek alázattal felterjeszteni. Melyekből cs. k. Fenséged átlátni méltóztatik, miszerint valamint általam a városi közönségnek kijelentetett, hogy a Szépítő Bizottságnál elnökösködni, s annak ügyeire mint hatósági közgyűlés elébe tartozókra egyenes befolyást gyakorolni nem kívánok, egyébiránt mint eddig, úgy ezentúl is legbuzgóbb óhajításaim közé tartozván Pest városnak mint hazánk középpontjának s szívének mind erkölcsi, mind anyagi tekintetbeni felvirágzását s előmenetelét tetteleg előmozdíthatni.

E végre szükségesnek vélném egy bizottság kiküldetését, mely valahányszor a szükség kívánja, magát velem érintkezésbe tevén, s az előfordulandó tárgyak felett tanácskozáskor, mielőtt bármi is eldöntőleg elhatározatnék, a tanácskozás tárgyáról és eredményéről a közgyűlést tudósítva, továbbá a város oly teendőiről s tervezetéről, melyek a közlekedési miniszter köréhez tartoznak, s melyek talán országos segílyt igényelnek, velem közölje; ekképe a hosszadalmas felterjesztési út mellőztével az óhajtott siker ily kölcsönös értekezés által sokkal hamarabb és biztosabban lévén elérhető, az általam mi módon gyakorlandó főfelügyelés minden egyes esetben fogván meghatározatni. Ugy a városi közönség eme törvényes s a helyhatósági jogokkal ellentétben nem lévő nyilatkozatomban megnyugodván, az említett bizottságot az általam előadottakhoz képest kellő utasítással ellátva állandóul kiküldötte.⁵⁴

Befejezésül megemlítem még, hogy az *alagút* építését 1842-ben ő kezdeményezte, s mint említettem, 1846-ban az erre vonatkozó terveket be is mutatta a nádornak.⁵⁵ Kovács Lajos szerint a gróf fővárosi tervei között szerepeltek még a *Margitsziget* és a *Városliget* kiépítése, a budai erdőben nagy *vadaskert*, Csepel szigeten *fácányos* létesítése, *Óbuda felett villák* építése.⁵⁶

Munkásságának egyik kiváló tanuja és társa, Bertha Sándor 1877 január 24-én kelt végrendeletében az 1847/48-ban épített pesti országúti 565/26. számú házról intézkedve így ír:

„Hadd maradjon még egy ideig e ház azon néven (t. i. Bertha-ház), melyet gróf Széchenyi István kívánságára építettem 3 emeletre, s mint ilyen első is volt 20 évig a pesti Országúton a boldogult gróf szerint egykor boulevard alakot öltendő. 35 évig voltam (1825—1860) a boldogult gróffal benső ismeretségben s eszmerokonságban, amint ezt halála előtt kevéssel hozzám írt utolsó búcsúzó szívélyes levele eléggé bizonyítja. Legyen hát e ház emlékje amaz egykori jó viszonynak, mely közöttünk volt, s emlékeztesse a jövő kort, hogy a Múzeum-körúti országúti házak magassága és szépsége gróf Széchenyi fejében fordult meg legelőször ama sok egyebekkel együtt, amiket alkotott.”⁵⁷)

Bártfai Szabó László.

21) X. Y. Z. könyv. 1841.

22) Hazai és Külföldi Tudósítások, 1826. I. félv. 89—90. ll.

23) U. ott 1831. II. félv. 337. l.

24) Jelenkor, 1832.

25) Liphay id. m. 17. l. jegyzet.

26) Hasznos Multságok, 1833. I. félév. A vízvezeték megépítését is szükségesnek tartja. L. naplóiban, 1839. szept. 7-i bejegyzését.

27) Társalkodó, 1833. 57. l.

28) Az árvíz után abban reménykedik, hogy Kolb kiesik a tisztujtásnál.

29) Iratai közt, (Széchenyi-Muzeum 1352 csomó) van egy idevágó tervezet 4 fődoldalra írva.

30) L. részletesebben a megelőző résznél.

31) Naplóból ismeretes, hogy 1822-i angolországi útjában a légszesszel való világítás kérdésével is foglalkozott. Megérdemelte külön kutatást annak felderítése, mit tett Széchenyi ezen ügyben itthon. A részletek ismerete nélkül így csak annak megemlítésére szorítokunk, hogy 1845. október 30-án nagyobb küldöttség nyújtja át a nádornak a fővárosnak légszesz által való megvilágításának terveit. Ez hosszas tárgyalások után elakad az Építési Igazgatóság útvesztőjében, s Széchenyi csak annak feloszlata után kapja kézhez az erre vonatkozó iratcsomót. A kérdéstről nézetét István nádorhoz 1848. július 27-én küldött felterjesztésében foglalja össze, mely a következő: Fenséges királyi Helytartó! A velem kegyesen közölt beadványt, mely a Pesten behozandó légszeszkielágítást tárgyalja. (/. alatt ide visszacsatolom azon alázatos megjegyzéssel, hogy ezen vállalat mű és civilizációi tekintetben minden pártolásra méltó. A dolog veleje azonban itt csak a nyereség és veszteség körül forogván, azt vélném Pest városa közönségének a terv közlés mellett bejelentendőnek, miszerint más városok költségeit és tapasztalásait fontolóra vevén, e tekintetben úgy járjon el és lépjen szerződéseibe, hogy az a kiilágítással kétségekívül járó előnyöket vagy inkább csinosbulási igyekezetet aránytalanul drágán ne fizesse, vagy a vállalat közepette netaláni részvétlenség miatt később meg ne akadjon.

Ezen rövid és alázatos véleményem előterjesztése után hódoló tisztelettel vagyok Fenségednek alázatos szolgálja. Oldalt: Adassék ki Széchenyi.

Véber József fogalmazványa az Országos Levéltárban, Közmunka és közlek. minisztérium iratai 1848. 221. sz.

A város gázzal való világításával foglalkozó egykorú hirlapi cikkek: Fillértár 1834. 36. sz. Gázvilágítás. Képpel. A hazai vándor 1834. 75. sz. A londoni utcavilágítás. Budapesti Hiradó 1845. 300—302. sz. Gázvilágítás (Vida K.). Budapesti Hiradó 1846. 384. l. Még egyszer gázvilágítás. (V. K.).

32) Alább (28. sz.) megisméltődik.

33) Érintettük a megelőzőkben.

34) A Lánchid építésének kérdésével máshol foglalkozom.

35) Már fentebb láttuk röviden.

36) Lásd a jelen sorok végén.

37) 1846. április 20-án emlékiratot dolgoz ki József főherceg nádorsága 50 éves jubileumának megünneplésére. Ennek egyik pontja lett volna a műegyetem felállítása a szerviták kolostora és temploma helyén.

38) A Gellérthegy táján (a mai Boráros-tér irányában) tervezett egy hajóhidat a függőhídon kívül.

39) A lovagló iskola kérdésével már előbb foglalkoztunk.

40) A Hengermalommal foglalkozó irodalmat itt mellőzöm.

41) A gellérthegyi tervet illetőleg l. a Budára vonatkozó program 5. pontját.

42) Budapest fürdőváros alapfogalmai ime megvannak Széchenyi programjában.

43) Régi okiratok és levelek tára (kiadta: Kardos S.).

44) Oesterreichischer Beobachter 1841. 127. sz. A hajógyár építésével más helyen foglalkozom részletesen.

- 45) Egy kis fővárosi pletyka. Jelenkor. 1843. 17. sz.
- 46) Mindkettőt közli az Akad. Értesítő 1915. 105—106. ll.
- 47) Heinrich nyugtája a Széchenyi-Muzeum 1352. csomójában.
- 48) Országos Levéltár. Helytartótanácsi osztály. 1847. 1995. sz. Továbbá u. ott 1847. 2/193. 2/209. sz.
- 49) Országos Levéltár. Közmunka és közlek. miniszt. iratai 1848. 4. sz.
- 50) Közli Liphay i. m. 176—178. ll.
- 51) S. k. fogalmazvány Tasner javításával az Akadémia kéziratárában.
- 52) Álladalmi bevételi és kiadási tervezet az 1848-i július 1-től december 31-ig járó félévre, Buda, 1848.
- 53) Országos Levéltár. Közmunka és közl. miniszt. elnöki iratai 1848. 196. sz.
- 54) 1848. szept. 4. Budapest. Dániel Ignác fogalmazványa, melyet szept. 9-én Havas osztályfőnök kiadmányozott és 12-én Márfy Gusztáv elküldött. Országos Levéltár. Közmunka és közl. minisztérium elnöki oszt. iratai 1848. 317. sz.
- 55) L. Liphay i. m. 130. l. jegyzetét. Az idevágó irodalmat pedig a gr. Széchenyi család tört. III. k. 368. 566. ll.
- 56) Gr. Széchenyi I. közéletének utolsó három éve I. k. 139. l. Lehet, hogy Kovács a Gellérthegyen tervezett fácanost teszi Csepelre.
- 57) Másolata az akadémiai kéziratárban. Régi és újabb írók, ívrét, 36/2. sz.

A rendszeres zeneoktatás megindulása Budapesten.

A törököktől való visszafoglalás után Buda és Pest lényegében nem volt más mint egy-egy nagy romhalmaz, amelyben a várat ill. várost elfoglaló katonaságon kívül néhány magyar, német és rác telepes s néhány itragadt török jelentették az életet. A romokat előbb el kellett takarítani, a ledőlt falakat újra megépíteni, az üres épületeket benépesíteni, hogy a városi élet vérkeringése megindulhasson. Az első időben számos magyarral találkozunk az új lakók jegyzékében, akik azonban földhözragadt szegénységükben — hiszen lényegében a városi polgárság mint többségében ipartűző egymásból s a legközelebbi vidékből él — nem tudták helyüket megtartani s kénytelenek voltak az országban ismét elszéledni, hogy a legfelsőbb hatóságok által támogatott idegeneknek, kik — kispolgári értelemben vett — vagyonkát s a városi életben megálló ismereteket, mesteriséget hoztak magukkal, helyet adjanak. Ebből az is következik, hogy a zenészek is közelebről vagy távolabbról, de, bevándorlottak voltak, kik azután itt nevelnek segítőársat, utódot, — vagy, ami szintén elég gyakori, hívnak eredeti pátriájukból segítséget maguknak.

A zenei élet, mint ez másként el sem képzelhető, első sorban az egyház védelme alatt állott s rendeltetése volt az istentisztelet fényének emelése. Az egyes templomok saját anyagi erejükből nem tudván e költségeket fedezni, azokat egészükben vagy nagy részükben a városra hárították át, amely szerényen fizetve zenészeiket, kénytelen volt megengedni, hogy amikor a templomi szolgálatot elvégezték, profán muzsikálással — értsd

tánczenével s esetleg szerenádokkal — egészítsék ki keresetüket. Ezek a zenészek, a muzsikusok másik csoportjából, a nagyrészt naturalistákból állóktól, noha egy konfraternitásba tartoztak, elkülönítették magukat, s keresztül vitték, hogy 1723-ban a tanács elfogadja a javaslatukat,¹⁾ amely szerint akkor, amikor soraikból a „hangjegyeket nem ismerők” elhalnak, helyükbe csakis „*tanultak*” legyenek felvehetőek. Hol tanultak, kitől s mit tanultak? Erre a kérdésre csak analógiákkal felelhetünk. Amint más városokban a toronyzenész, vagy a fejedelmi, a főúri udvarokban az udvari trombitás, sipos, köteles volt legényt, ill. tanuló ifjakat tartani s azokat hangszerükön tanítani, úgy a városi zenészek mellett is nőttek fel ifjak, kiket e zenészek tudományukra tanítottak, felhasználván ehhez mindenek felett a legősibb s ezért mindig eleven segítőtársat, az utánzó-ösztönt. Másként állott ez az egyes rendházak iskoláiban, hol a növendékek az iskolai tanítás kapcsán énekre is tanítottak. Ugyancsak a templom regens chorijának egyik tisztje s egyúttal mellékjövedelme volt az énekesfiúk tartása és nevelése. T. i. oly célból, hogy a misékben diskantista és altista legyen a regenschori rendelkezésére — mert akkor még nőnékeseket nem szerződtettek vagy helyesebben engedtek a kórusra — ilyeneknek neveléséről a regenschorinak kellett gondoskodni. Itt egyes növendékeknek rendszeres oktatásával találkozunk, kiknél kizárólag éneklésről van szó. A rendszeres énektanulás és templomi szolgálat mellett a tehetségebbek s a zenészpályára menők megtanultak több hangszeren játszani, mert e korban minden valamire való zenészre kötelező volt, hogy több hangszeren játszhasson.

A zeneitanulás tehát alkalmi lehetőségektől függött, szabályozva nem volt, s úgyszólván kizárólag mesterségre való tanítás volt.

Aki a zeneoktatást mint öncélt fogta fel s aki elsőnek állított fel Budán zeneiskolát, az Nase János György, vagy mint rendszeren használta nevét: Nase György volt.² Ez a jó muzsikus és született tanító 1727 december 12-én megjelent a budai tanács előtt s előadta, hogy „miután sok szülőnek kedve volna arra, hogy gyermekeit zenére oktassák, ami később hasznukra válhatik, ezért segítségül lakást kér s évente valamely segélyösszeget, hogy a hangszereket beszerezhesse.” A tanács e kérésnek csak részben tett eleget, mert úgy határozott, hogy „kérvényezőnek a zene tanítása megengedtetik”, egyúttal utasította a gazdasági hivatalt, hogy az országúton (mai Margit körúton) lévő Strasserhofban adjon neki szállást. Pénzt nem engedélyezett, de kijelentette, hogy annak idején a város talán majd maga beszerzi a hangszereket. Mozgékony, cselekedni tudó embernek ez is elég. Mihelyt megvolt az iskolaszobája, megházasodott s elvette feleségül Führlinger Ignác polgár leányát. Nase, a hivatalból zeneitanító iskolamester (Musikalischer Schulmeister), jól fejlesztette zeneiskoláját, de ambíciója — s egyúttal gazdasági érzéke — arra serkentette, hogy rendszeres tanítói állása is legyen, ezért 4 év múlva 1731-ben a vizivárosi iskola átengedését kérte a tanácstól. Megis kapta s most már fizetést is kért, kötelezván magát egyúttal arra, hogy állandóan 9—10 fiút tanít ingyen zenére. 1732 január 12-ikén a tanács fizetést ugyan nem engedélyezett, de mert „a folyamodó Isten dicsőségére a templomi szolgálatot előmozdítja s a fiatalságot zenére tanítja”. elődje fizetésének megfelelő összeget utalt ki. Nase az Ágostonosoknál ellátta az istentisztelet zenei részét. Noha zeneiskoláján kívül két iskolát is látott el, megfelelő segédtanerők-

kel, benne első pedagógiai vállalkozónkat is láthatjuk, aki 1751-ben néhány nappal halála előtt 2 házról, szőlőről, hangszerekről és könyvekről végrendelkezett. Nasen kívül hivatalos városi zenetanítóval többé nem találkozunk. Az ország különböző helyein lévő iskolákban a zene tanítása igen mellékes dolog, egyedül az ének az, már amennyire a hittan tanulásával és az ifjúságnak az istentiszteleten való részvételével összefügg, amelyre bizonyos figyelmet fordítottak. Ebben sem túl nagyot. Az az atyai gondoskodás, mellyel a bécsi kormány ifjainknak a mételyező külföldön való tanulását majdnem teljesen lehetetlenné tette, eredményezte, hogy pld. Sárospatakon még a 19 sz. első évtizedeiben is egy már igen régóta túlhaladott kótajelzés és kórusgyakorlat dívott.

A ratio educationis, melyet Mária Terézia dolgoztatott ki a tanítás általános rendjének megállapításakor, a zene-ügynek szabályozásáról sem feledkezett meg. Az 1777-ben kiadott rendelkezés, mely az elsőrendű népiskolák, másszóval nemzeti iskolák zenetanítására vonatkozik így szól:³

„A zenetanító sem hiányozhatik, aki a tanítókat (helyesebben jelöltek) mert ezek többnyire templomi szolgálatra vannak kötelezve, úgy különféle hangszerek kezelésére, mint főképpen orgonajátéokra fogja tanítani: mivel nemcsak a falvakban, hanem többnyire a kisebb-nagyobb városokban is szokás, hogy a zenét az istentiszteletek alatt, mint hivatásuk általános fontos részét az iskola tanítói lássák el.” Látnivaló, hogy a tanítóságnak zenei kiképzését mily fontosnak tartja, annyival inkább, mert a nagyvárosok népiskoláinak tanítóira vonatkozólag a Ratio 55 §-a így szól:

„Mínthogy pedig a tanítói állásra, ott ahol nincs mód másokat alkalmazni, többnyire kántorokat és organistákat választanak, ebből világosan kitűnik, mily nagy gonddal kell a tanítójelölteket az elsőrendű iskolákban a zenéből kiképezni.”

A Ratio a tananyag megállapításánál a zene dolgában elég szűkszavú, mondván, hogy a tanítók kiképezendők...” a zenében is, különösen pedig az orgonajátékban”.

Részletes utasítások híján egy 1779-ből való vizsgáról szóló híradásra vagyunk szorúlva, amely nagyjából arról tájékoztat, hogy a tanítójelölteknek úgy elméleti, mint gyakorlati vizsgát kellett tenniök. Az elméleti rész a hangközökre, hangjegyekre, hangnemekre s hasonlókra vonatkozó kérdésekből állott, míg a gyakorlati rész 1—4 szólamú dallamok leénekléséből állott.

A „nemzeti iskolá”-nak alkotó része volt a „zeneiskola” éppúgy, mint a „rajziskola”. Ezek nem voltak külön intézmények, hanem a tananyag kiegészítő részének tanítását szolgáló szervek. Ha a nemzeti zeneiskola vagy a nemzeti rajziskola tanára (professzor) címmel találkozunk — s a tanerők e címezést jogosan használták — ezen a nemzeti iskola egyik tanzakának oktatóját kell értenünk. Így Clement Antal, Sayler József, Seemann József a nemzeti iskola egymást követő tanárai, kik nem különálló „iskola”, hanem az iskola zenetanítói voltak.

A nemzeti iskola tanítási menetében a zenetanítás, épp úgy mint a rajzé, előírt volt ugyan, de kisebb jelentőségű mint a többi tantárgy, mert iskolamesternek zenéhez nem tudó is alkalmazható volt. Hogy a zenélni tudó mindenkor előnyben részesült, oly célból, hogy a kántori teendőket is elláthassa, ami a tanítói foglalkozással könnyen összeegyeztethető volt,

eredményezte, hogy mindenki igyekezett zenei képességeit — ha voltak — lehetőleg kifejleszteni.

Amikor a nemzeti iskolákat felállították, a zeneiskolát megfelelő hangszerrel látták el, amelyek a folytonos használat következtében elromlottak. Egy 1832-ből való s javítási munkákról szóló költségvetés tájékoztat a zenetanításnál használt orgona rossz állapotáról.⁴ A javításokra Banheyer Tóbiás adott be 1832. szeptember 25-ikén egy költségvetést, melyből kitűnik, hogy a budai zeneiskola orgonájában a két fujtatót bőrizni, a szélládákat kijavítani, a pedált megjavítani kell, néhány sípot pótolni, másokat megjavítani s az egész orgonát meg kell hangolni. Mindezt elvégzi 50 f.-ért. Ha nem is világlik ki e költségvetésből más, mint hogy nem hordozható (positív), hanem egész, pedálos orgonáról van szó, annyira még is tájékoztat bennünket, hogy a növendékek pedáljátékot tanultak.

Hogy a nemzeti iskolában a 19-ik század negyedik évtizedében folyt zenetanításról részletes tájékoztatás maradt fenn, azt Spányik Glyceriusnak, az iskola igazgatójának köszönhetjük, ki Adamkovits Mihály pozsonyi főigazgatóhoz, ennek felszólítására, 1836. július 9-én tett jelentésében⁵ a zeneiskola működéséről és szükségletéről beszámol. Ezek szerint

1. A zeneiskola a kegyes tanítórend iskolaépületében 1832-ben ott állítottatott fel, ahol azelőtt a leányiskola volt, amelyet a város saját költségén magánházaiban helyezett el.

2. A zenetanítás hétköznapiokon d. e. fél 11-től d. u. fél 1 óráig tart; az iskola azonban fél kilenc órakor már megnyitattik, hogy azok, akik tanítóknak készülnek, orgonát vagy zongorát gyakorolhassanak, ezen a gyakorlaton a tanár, aki egyúttal a plébánia regens-chorija, ha ráér, jelen van, illetőleg vezeti azt. Hogy az iskolában más növendékek is gyakorolhassanak, azok részére a bejárás délután van megengedve.

3. Tanítanak: éneket, orgonát és zongorát.

4. A növendékek száma változik a szerint, amint több vagy kevesebb tanítójelölt van, kik közül nem mindegyik tanul zenét. Az igazgatóságom idején, tehát 1832-től ezideig, azoknak száma, kik az iskola növendékeiből ebbe a (zene) iskolába jártak, öt és 10 között váltakozott, akik részben hivatalnokok, részben polgárok fiai, azonban közöttük közrendűek gyermekei is voltak. A vagyonosabbak magán zenetanítóktól tanultak.

5. Az iskola növendékeit előhaladásukhoz képest általánosságban kezdőkre és haladókra osztják, amely utóbbiak között — önként érthetően — különféle fokozatok vannak.

6. A tanítás rendszere (methodus) ugyanaz, amit általánosságban a zenetanítók alkalmaznak s hogy ez jó, bizonyítja úgy a tanárokról való közismert jó vélemény, mint azon növendékek, kik az iskolát szorgalmasan látogatják.

7. A félévi vizsgákat elnökletem alatt, a tanítójelöltek tanára és néhány idegen, mint hallgató jelenlétében tartjuk, amikor a növendékeket egyenként előhíva, egymásután először zongorán, azután orgonán játszanak, végül többek együtt valamilyen éneket adnak elő. A tanítójelöltek legtöbbször a templomokban használt himnuszokat éneklék orgona mellett.

8. Ami az iskola felszerelését illeti, azon a régi és rossz orgonán kívül, amilyen a legnyomorúságosabb faluban sincs, tíz hasonlóképen rossz és nyomorúságos zongora (clavichordium) van. Jó füle legyen annak, ki ezek hangját meghallani és köztük különbséget tud kivenni. Őszintén mondom,

hogy bármily kicsiny legyen a budai zeneiskola, nincs oly hely az egész földön, hol ennyi zongorának hívott teljesen alkalmatlan, hangszer gyűjteménye legyen együtt mint itt. Amikor a zenevizsgákon jelen vagyok, ha ezeken a hangszereken játszanak, semmi mást nem hallok, mint a billentyük zaját s a hurok hangját füleim nem érzékelik. Csodálom, hogy ennyire alkalmatlan hangszereken a növendékek valamit is tanulnak és ennyire haladnak, kétségkívül ha alkalmasabb hangszereink volnának, jobban haladnának; nagyobb volna a buzglom és előrehaladás, ha kellemesebb és tisztább hangok érnék a füleket.

És e hangszerek rosszasága oka főleg annak, hogy a nemzeti iskolai növendékek közül oly kevesen járnak a zeneiskolába. Nincs hiány jó zene-tanítóban, sem az ő tanítási módjában, hogy az gyümölcsöt hozhasson. A hangjegyeket, amelyeket a tanításnál használ s amelyeket az ügyesség elnyerésére alkalmazott, ő szokta adni és szívesen adja s tudja is adni, mert ő maga is zeneszerző lévén, legjobban tudja, hogy melyik növendékének mi felel meg. Magának az iskolának sem hangjegyei sem könyvei nincsenek. A mondott iskola felszerelése a következő: egy nagy szekrény, amelybe hangjegyek, könyvek és kisebb hangszerek, ha volnának, bezárhatók lennének: — egy fekete tábla; — egy iskolai asztalka; — és tizenegy szék fából, azonkívül egy orgona és 10 zongora (clavichordium.).

A pozsonyi főigazgató e jelentést tudomásul vette és azonnal ráírt a budai tanácsra, hogy gondoskodjék megfelelő hangszerekről s adjon valamilyen rendes évi javadalmat a hangszerek javítására és hangjegyek beszerzésére. Végül adjon több termet a zeneiskolának.

Pénzről is lévén szó, a tanács választott polgársága véleményét is kikérte. Az aktaváltás eredményéről, s illetőleg a végzetekről, a budai tanács esztendőre 1837. július 25-ikén arról értesíti Adamkovits Mihályt, a pozsonyi főigazgatót, hogy:

vásároltak egy új zongorát (Pianoforte) és három régi zongorát (clavichordium) megjavítottattak, ami a nemzeti iskola igazgatója és a szaktanár egyező véleménye szerint a zeneiskolának elegendő.

A kóták beszerzésére pénzt nem adnak, mert a zenetanár (Seemann József regens chori volt ekkor a professor) ígérete szerint a jövőben is ő fogja azokkal a tanulókat ellátni.

Ami pedig a látogatottságot illeti, a tanács véleménye szerint ennek főoka az iskola fekvésében rejlik, mert Óbudáról, Ujlakról $\frac{3}{4}$ óra, a Tabánból és a Krisztina városból $\frac{1}{2}$ óra is beletelik, míg a tanulók az iskolát elérik. Egyébként a szegényebb lakosság gyermekeit, az alsó városrészekben hat iskolatanító oktatja a zenére. Ezek szerint tehát a rendszeresség leginkább a vizsgák tartásában s bizonyítvány nyeresében mutatkozik, mert a methodus a magán tanítókéval — ami ez esetben dicsérő jelző — azonos.

Amikor a 19-ik század küszöbén a nemzeti játékszini törekvések első szárnypróbálgatásain túlestünk s a napoleoni háborúk, akarva-nem akarva, világgá vitték ifjainkat és ezek sok mindent láttak és tapasztaltak, amitől azelőtt hermetice el voltak zárva, egész szellemi életünket a nagy igyekezetek láza lepte meg, amit a Szent-szövetség rendőrállam-rendszere sem tudott többé kiirtani belőle. Ez igyekezetekben a pallérozódás, tehát a művelődés ápolása nagy szerepet játszott. Ki a nyelv, ki az épületek, ki a képek, ki a muzsikálás pallérozódásán dolgozott. Ez utóbbiaknak a zene-

tanítóknak szép száma állott szolgálatára. Miután ezidőben különösen a nőnevelés még nem volt intézményszerűleg, hatóságilag megszervezve, az úrikisasszonykák nevelését több jónevű magánintézet látta el, amelyek természetszerűleg berendezésükben a rokontermészetű bécsi magán nevelőintézetek másai voltak. Ezekben a rendes iskolai tantárgyakon s a női kézimunkákon, rajzon, táncon kívül mindenki énekelni tanult s a szülők kívánsága szerint gitározni vagy zongorázni is. Elise de Sabon k. a.-nak a Bádóg-kalapnál (ma Irányi Dániel-utca) lévő Nevelő Intézetében (1813-ban) pedig a muzsikában való tanításon a „fortepianón, hárfán, gittáron” való oktatást értették.⁶⁾ A tanítás tehát legnagyobbbrészt magántanítók kezében volt, kik tudásuk, állásuk szerint drágábban vagy olcsóbban tanítottak. Oly neves ember mint Winkhler Károly Angelus, a palatinus zongoramestere, Seyler József regenschori, Babnigg Máté, az evangélikusok iskolájában lévő énekmester, vagy a színházi karmesterek mellett mások is jól tanítottak, de már akkor is volt, ki oly jó mesternek hirdette magát, hogy zongorát, éneket és gitárt „legalaposabban és könnyenérthető módon tanít... úgy hogy a legrövidebb idő alatt a legnagyobb előmenetelt ér el.”⁷⁾ avagy egy cselló és gitár-mester tanítási módszerével félév alatt eléri, hogy a növendéket „a tökéletesség oly fokára hozza, hogy tanító mesterre többé nem lesz szüksége.”⁸⁾ Ugy áll tehát a helyzet, hogy a kántori, orgonistai állás felé gravitáló tanítók a nemzeti iskolákban nyernek ugyan rendszeres zeneoktatást, amely a készség bizonyos fokára annyival inkább elvezeti a jelöltet, mert ebben az időben legnagyobbbrészt csak az ment tanítónak, aki muzikális volt és akinél a lapról való éneklés csak annyit jelentett, mint a könyvből fennhangon való olvasás. A magasabb zenei képzés azonban ekkor is a magánszorgalom kérdése volt.

Kitűnően megértette és jellemezte a helyzetet a Magyar Kurir (1823. VII. 29.) egyik cikkírója, aki, „Töredékek a magyar művészség történelméből” címen írt elmefuttatása során megállapítja, hogy: „Két dolog kívánatik meg főképen a' művészségre: iskola, a' hol azt tanulni lehessen, és kenyér, hogy gyakoroltathassék.” E ma is érvényes megállapításhoz hozzáfűzi még: „A Magyarnak meg van az aesthetikai ízlése, de ha művészetre adja magát, mind ekkoráig idegen földön kelle iskolát és kenyeret keresnie.”

Ami az iskolát illeti, a Magyar Kurir kívánsága idővel teljesült...

Menner Lajos, a rendkívül buzgó és agilis tanító kísérelte meg legelőször, hogy a város erkölcsi pártfogása s több zenebarát polgár anyagi támogatása mellett énekiskolát⁹⁾ létesítsen. Ezt 1829-ben a pesti városi elemi iskolában nyert helyiségben meg is kezdette, de az egész ügy nem lévén hivatalosan irányítva, Menner magánvállalkozásává lett s rövidesen abbamaradt.

A zeneiskolák felállításának szükségességét országszerte érezték. Következménye volt ez a zenés színház és a koncertélet fellendülésének, amikor zenekedvelők a zene művelésére karba, zenekarba összeálltak s részint egyik-másik tag kisebb képességei miatt, részint a succrescentia biztosítása miatt a tisztán zenét tanító iskolák hiányára lettek figyelme-sekké.

A magánzeneiskolák közül, komolyságánál fogva, háromról meg kell emlékeznünk.

Az első ezek között a Dömény Sándor, Merkl József és Szervaczin-

szky Szaniszló által tervbevett zeneiskola volt. Dömény Sándor kitünő zongorajátzó, s amellett jogvégzett ember volt, kit nagy magyar lelkesedése vezetett a zeneművészet „klasszikus”, mondjuk nyugati művelődés szerinti tanítása s terjesztése felé. Ő a pallérozott zenélésnek volt harcosa, aki mint fiatal jogász, egyúttal a nagy zenebarát és jeles pianista, báró Podmaniczky József titkára volt (1818). E helyütt is a pallérozott zenét tanulta, mert Podmaniczky, a német egyetemeken járva, egy ideig Bach Filipp Emanueltól is tanult. Dömény kérvényét 1834. április 1-én küldötte le véleményezés végett a Helytartótanács Pest városa tanácsának.¹⁰

A folyamodók kérvényükben mindenekelőtt rámutattak arra, hogy... a muzsika... minden valamennyire mívelt nemzetnél a szépnevelés egyik sarkalatos részévé tétetvén, részint a kormány költségein, részint egyes tehetős, buzgó hazafiak adakozásaiból kisebb és nagyobb kiterjedésű intézetek, hangmívelő társaságok állíttatnak.” A kérvényük folyamán oda érkeznek, hogy „a nemzet csinosodásának ezen ágát alólírottak kölcsönösen egyesítendő s tőlük kitelhető erejökkel kívánván célirányosan előmozdítani, arra határozták magokat, hogy ezen főméltóságú királyi Helytartótanács kegyelmes engedelmével oly hangmívelő intézetet állítanának, holott még most eleinte csupán férfi, később pedig leány növendékek is hónapi, vagy fertályesztendőnként fizetendő bérlet mellett, néhány különös tehetségű, de szegény sorsúak pedig ingyen, a hangtudományban, éneklésben, fortepiano és hegedűjátásban főképp hazai nyelven taníttatnának.”

Döményék a kérvényhez csatolták a „hangmívelő ’s tanító intézet előleges szerkezetiről” való „Alapvonatok”-at. Ezek szerint „Taníttatni fognak pedig az ifjak éneklésre, fortepiano és hegedűjátásra, harmónia tudományra, a szerént a’ mint a’ szülék ez iránt kívánságaikat jó eleve kijelentik... A tanulók három rendbe tétetvén, úgy mint kezdőkre, előrehaladottakra és gyakorlottakra, ezek — bármily csekély számmal legyenek — a hétnek minden köznapjain, napjában legalább három órán át fognak taníttatni, ha a növendékek száma folytán segédtanerőket kellene beállítani, azok kötelesek lesznek mindenben az alólírottak által eleikbe adandó tanításmódot követni.” Intézetüket addig, míg meg nem erősödik, „s oly lábra nem állíttatik, hogy azt mint egy helyettes nemzeti intézetnek lehessen elfogadni”, magánintézetnek tekintik. Végül rá kívánok mutatni arra, hogy — ne felejtjük, 1834-et írunk — kijelentik, miszerint megállapították, „hogy különösen az éneklést, fortepiano játszást és hangtudományt, nemcsak német, hanem magyar nyelven is fogják előadni, ezáltal mind hangművészi, mind hazai kötelességüket a tőlük kitelhetőképp betölteni.” A tanítási díjat szerényen, tárgyanként 4 frtban állapították meg, két tárgyért, például ének és zongora, vagy harmóniatudomány 7 frt, 3 tárgyért 10 frt díj egy óra. Végezetül kijelentik a kérvényezők, hogy „a szülék gyermekei tanítás alatti magok viseletéről, különösen fognak tudósíttatni.” — Ezt a tervet a városi tanács is pártolván, a Helytartótanács a magánzeneiskola létesítését, de a városi tanács felügyelete alá rendelve, 1834. aug. 18-án megengedte. — Ha Döménynek az itt vázolt tanítási tervéről nem is tudnánk, felfogását a zenetanításról ismernők, részint Maloveczky-vel együtt Bécsben kiadott Utmutató a klavir játszásához, főleg azonban az egyedül, a saját nevéen Pesten, Lichtl Károlynál 2 füzetben megjelent Utmutatás a fortepiano játszására, 62

gyakorlásokban e. munkái alapján. Különösen az utóbbi szemelvényekből egybeszerkesztett pedagógiai munkája mutatja, hogy számbavette a korábban megjelent s főleg a kezdet kezdetével foglalkozó munkákat s Utmutatásában hétmérföldes csizmával haladt a mind nehezebbé lévő s gondosan megválogatott munkák során végig.

Az intézet kezdetben Podmaniczky báró házában volt, a Ferenc-rendiek piacán, innen Merkl lakása mellé, a Cukor-utcába költözött.¹¹ A zeneiskola megnyitása előtt, 1834. december 21-ikén, Szervacsinszky közreműködésével egy hangversenyt rendeztek az iskolaalapítók, a városi kisebb táncteremben. A 40-nél több tagból álló s dilleláncokat is magában foglaló zenekart Grill János vezényelte.¹² — Az első iskolaév végén nyilvános vizsga volt a Magyar Király termében, amelyen a zene elemeiből, zongorából, hegedűből vizsgáztak s a közönség meglegedetten távozott, „miután e rég óhajtott intézetnek oly szép előmenetelét tapasztalta.”¹³ Ez az intézet azonban, mely növendékei között a gyermek Joachim Józseffel is dicsekedhetett, nem lehetett hosszú életű. Szervacsinszkyt szerződése Lembergbe szólította, a munka nagyrésze Merkre maradt. Döményt is elhívta hivatása Pestről, úgy hogy a magas célkitűzéssel, szépen megindult, de támogató pilléreit lassanként elveszítő intézet, melyet az 1838-as nagy árvíz elpusztított, beszüntette működését.

Hosszabb életű volt a második nyilvánosságra törekvő magán zeneiskola.

Jochsch Anasztáz 1836. március 12-én Pest város tanácsától egy nyilvános magán zeneiskola nyitására kér engedélyt.¹⁴ Folyamodványának mellékleteiből kiviláglik, hogy Jochsch Popitz-i (Morvaország) születésű, aki zenei tanulmányait Bécsben fejezte be s Sechter Simontól, a híres elmélettanártól, Gansbacher Jánostól, a neves bécsi Domkappelmeister-től, végre Drechsler József hittanár és karmestertől kapott ismereteit igazoló szép bizonyítványokat. Jochsch Bécsben a Szt. József templom orgonása volt s mint ilyen, 1831-ben Pozsony város tanácsától magán zeneiskola nyitására nyert engedélyt. Öt évi pozsonyi működéséről nevezett város tanácsa 1836. február 12-én ad ki bizonyítványt, melyben igazolja, hogy a növendékek ez iskolában szép előmenetelt tettek. Pesti iskoláját — mint beadványában előadja, — a bécsi Konzervatóriumok mintájára kívánja berendezni. Iskolájában 1. ének, 2. hegedű, cselló, nagybőgő, 3. fúvóhangszerek, 4. zongora, 5. orgona, 6. zeneszerzés taníttatnék. A növendékek oktatása nemek és képességek szerint beosztott csoportokban, osztályonként történik. Az év végén nyilvános vizsgát tart, a városi előljáróság, a szülők és zenekarátok jelenlétében. A tanítás 4 és 6 éves tanfolyamokra oszlik. A növendékek a 4-ik év végén bizonyítványt, a 6-ik év végén diplomát kapnak. Az igazgató Jochsch, aki megfelelő számú és képzettségű tanerőt vesz maga mellé. A tandíj mérsékelt. A várost semminemű költség nem terheli, mert az intézetet teljesen saját kockázatára állítja fel.

Majdnem félévi információszerzés és tájékozódás után a tanács 1836. november 5-ikén úgy határoz, hogy: Jochsch Anasztáznak a kérvényében felhozott módozatok mellett a zeneművészet tanítására szolgáló magánintézet felállítására az engedélyt megadja.

Az iskola megnyílt s szépen fejlődött, úgy hogy Jochsch ezt üzleti vállalkozásnak nézte s még néhány vidéki városban akart zeneiskolát nyitni. Hogy ezt megtehesse, 1843-ban, mint nyilvános jellegű zeneiskola tulajdo-

nosa, erre való engedélyt kért a Helytartótanáctól. Ebből azonban baj lett, mert a Helytartótanács nemcsak azt jelentette ki, hogy egy embernek több helyen is iskolája nem lehet, hanem azt is nehezményezte, hogy hogy mert a tanács nyilvánossági jogot adni Jokschnak s hatásköri túllépésért igazolásra szólította fel a tanácsot. Noha a régi engedély szövegében a nyilvános szó nem fordult elő, csak a bécsi Konzervatóriumokra való hivatkozás, Joksch és a Városi Tanács beadványaikban hangoztatták ártatlanságukat s kijelentették, hogy Joksch e címet a jövőben sem fogja használni. Egyébként az iskola az 1843—44-es tanévben csak zongoratanítással foglalkozott s az igazgatón kívül még egy tanár működött. A jelentés szerint az iskolának ez évben 23 fiú- és 17 leánynövendéke van, külön-külön s három osztályban, hetenként háromszor nyernektanítást. 2 fiú- és 2 leánynövendéket ingyen tanítanak, míg a többiek havi 5 forintot fizetnek. Ez igazoló jelentést a Helytartótanács tudomásul vette s a nyilvánosság miatti izgalmak elültek. Joksch tovább is fentartotta intézetét, mely az elmúlt század ötvenes éveiben még virult. Zenepedagógiai munkásságát 3 kötetes zongoraiskolájának a Neues Unterrichtssystem in Pianofortenspiel (Pest, 1853.) kiadásával fejezte be.

A pest-budai hangászegyesület 1836-ban megalakulván, hangversenyein előszeretettel mutatott be nagy karműveket. Ismét előtérbe lépett tehát egy oly intézet létesítésének terve, amely énekelni tanítson. Mátray Gábor, az egyesület titkára, 1839. január 19-én hosszú beadványban¹⁵ előadta, hogy szükség van arra, hogy a fiatalság rendes zeneoktatásban részesüljön. Mindenekelőtt szükség van azonban arra, hogy énekesek neveltessenek, akikre úgy a templomokban, hangversenytermekben, mint az énekes színpadon is szükség van. Kéri az engedélyt, annyival inkább, mert Menner az ő rég szünetelő iskoláját nem kívánja újból megnyitni, egyúttal kéri, hogy a város gyakorolja a felügyeleti jogot. Az énekiskola tervét csatolja a kérvényhez. E terv a következő hét pontot foglalja magában: 1. Az igazgatóság a Hangászegylet tagjaiból küldetik ki. 2. A költségeket részint a pártolók adományaiából, részint a tandíjakkól fedezik. 3. Tandíj havi 1 frt. Szegényeket ingyen tanítanak. 4. A leányok d. e., a fiúk d. u. jönnek oktatásra. Az óraszám a szükséghez képest fog megállapíttatni. 5. Az igazgatóság a hírlapok útján fogja a tanítás kezdetét és feltételeit közhírré tenni. 6. A növendékek tanulmányaikról félévenként, tehát júniusban és decemberben fognak a vizsgákon számot adni, amely vizsgálatokon a helyi nemzeti főiskola direktora is meg fog jelenni. 7. Az iskolát jó házban fogják elhelyezni s az erkölcsiségre az iskola vezetősége vigyázni fog.

A beadványt a Nemzeti Iskolák igazgatója véleményes jelentésében igen pártolta, aminek következtében a Tanács 1839. február 20-iki ülésében az énekiskolának a beadvány értelmében való felállításához az engedélyt megadta. Ez engedély alapján megindult az énekiskola alapítóinak és pártolóinak összegyűjtése és a szabályoknak megalkotása. Esztendőre, 1840-ben, magyarul és németül meg is jelent a Pestbudai Hangászegyesület énekiskolája szabályai és alapítói c. kis füzetke, amelynek pedagógiai vonatkozású intézkedéseiből a felemlítendőek a következők: A szabályzat II. szakasza 2/b pontja szerint: A tanítókat három évre választják meg. A 3-ik pont szerint: Az igazgatót, aligazgatót s pénztárost egy évre választják. A tanítványok felvételéről úgy intézkednek: IV. 1. A tanítvány

nem lehet 10 esztendősnél fiatalabb, de nem is öregebb 15 évesnél. Csak kitünő tehetségüeknél lehet kivétel. 2. A tanítvány egészséges s éneklésre alkalmas legyen. Ez iránt felvétel előtt egy orvos által vizsgáltatik meg. 3. Csak jó szavú, jó hallású és tehetségüek vétethetnek fel; mire nézve felvételük előtt az énektanító által próbára tételnek és pedig a hangászegyesületi elnök, vagy helyettese, az énekiskolai igazgató, vagy aligazgató s két igazgató választmányi tag és egy orvosnak jelenlétében. — V. Ami pedig a belső rendtartást illeti, átvették a közismert tételeket, hogy fiúk, leányok külön taníttassanak, hogy a tanórak úgy osztassanak be, hogy a tanulók más tanulmányait ne zavarják, magyarul és németül tanítanak, a tanfolyam 6 évre szól s csak az „egyesületi növendék” s csak az kap bizonyítványt, aki a hat évet megszakítás nélkül tölti az intézetben.

E szabályzat szellemében megalakított énekiskola, miután az alapítóknak sikerült megfelelő számú, évi 5 forintot fizető „résztvényes” (-rendes) tagot összehozniok, az 1839. évi november 23-iki Hangászegyesületi ülés határozatából, a Gránátos-utcai (ma Városház-utca) Hoffmann-féle ház földszintjén bérelt háromszobás lakásban 1840. március 5-én megnyitattott.¹⁶ A megnyitást megelőzőleg az új iskola igazgatói és tanári krízisen is átesett, mert Bartay Endre igazgató és Schindelmeisser Lajos énektanító, kevéssel megválasztásuk után tisztükről lemondottak, mire az 1840. február 16-iki közgyűlés igazgatóul Mátray Gábort, tanítókul, évi 300—300 forint fizetéssel Engesser Mátyást és Menner Lajost választotta meg. Engesser a fiúkat, Menner a leányokat tanította. A megnyitás idején 41 fiú- és 10 leánynövendéke volt az énekiskolásak. A növendékek száma az évek folyamán ingadozó volt. Legtöbb növendéke volt az iskolának 1844-ben, amikor 159-en jártak oda éneket tanulni.¹⁷ Az énektanítás eredményességét azzal is kívánták fokozni, hogy a növendékek olaszul is tanultak. Az olasz nyelvet 1841—48-ig Leitner József tanította. Az énekiskola növendékeinek legnagyobb része a „résztvényesek” által alapszabály szerint jogosan ajánlott ingyen növendék volt, kik Engesser és Menner vezetése alatt szép előmeneteleket tettek, amikről az évszázó vizsgákon tettek bizonysgót.

A hangászegyesület énekiskolája feltétlen szükséget pótol, de nem volt az, amire létesítése idején már szükségünk lett volna: egy, a zeneművészet minden ágára kiterjedő intézmény.

A mindig és mindenütt új és hasznos dolgokat kezdeményező és támogató Liszt Ferenc volt az, aki egy Hangászatképző Nemzeti Intézet (Konzervatórium) megalapítására 1840. január 11-én hangversenyt rendezett a Nemzeti Színházban. E hangversenyhez harmadnapra Liszt, a konzervatórium létesítése érdekében, Pest megye rendieihez¹⁸ levelet intézett, amelyet valaki — talán gróf Fesztetics Leó, vagy báró Augusz Antal — magyarra lefordított s Liszt azt sajátkezű aláírásával ellátva, a megyegyűlésen személyesen átnyújtotta. A beadvány így szólt:

„Tekintetes Nemes Vármegye!

A szépművek, ezek között a hangászat, a lelki tehetségek emelésére, nemesítésére hathatós eszközök lévén — erőteljes haladó hazánkban ezen irány sem maradhatott figyelem nélkül és a mint azon győződés terjed,

mikép a hangászat a nemzetiségre kitünő befolyással lehet, legközelebb hazánkban, hol a nemzetiség külső jelei közé a hangászat is különösen tartozik és eredetiségében amazok során ereklyekép fennmaradott; úgy a nemzeti és egyéb hangászat kiképzésére célszerű utba-vezetés kormányzasi egyesítő pont elkerülhetetlen, ez pedig egy Hangászat képző Nemzeti Intézet (Conservatorium) által legbiztosabban eszközölhető.

Nagy számu honfiak érzette ezen nemzeti cél közelítésére, egész létemet ált-hatotta haza-szeretettől buzdítva, csekély tehetségem szerint én is járulni kívántam, a Pesti Magyar Színházban eszközlésem mellett e folyó hó 11-én adott hangversenykor befolyt sommát azon Nemzeti Intézet alakítására szentelem és ezzel a szükséges tőkék ajánlását megkezdem.

Oly tisztelő bizalommal, hogy a tekintetes Megye, mely minden hazafi célokat lelkesen pártol, ezen csekély igyekezetemet is kegyes figyelmébe méltatni fogja az említett alkalommal bevett és jelenleg még a magyar színház igazgatóságánál lévő mintegy 1500 pengő forintokat oly alázatos kéréssel nyujtom ált (!) a tekintetes Nemes Megyének, hogy addig is, míg azon somma az egész nemzet által annak útján meghatározandó saját céljára a Hangászat képző Intézetre fordittatni fog, azt kegyes intézkedés alá venni és a tőkének bátorságos elhelyezését eszközölni méltassák, úgy az attól időközben járó kamatokat a Buda Pesti Hangász Egyesület által alapított Énekiskola, mint a célba vett közhangász intézet kiinduló pontjának évenkint kifizeteni kegyeskedjék.

Többnyire mély tisztelettel vagyok

a tekintetes Nemes Vármegyének

Pesten, január 13-án, 1840.

alázatos szolgálja

LISZT FERENC

Liszt Ferenc e tétével a zeneoktatás rendszeresítése felé törekvő igyekezetek sorát befejezte s egyúttal egy új korszakot nyitott meg. Az általa elvetett mag azonban csak egy évtized múlva szökött kalászba, amikor a Hangász Egyesület tagjai és a Hangász Egyesületi Énekiskola részvényesei, báró Prónay Gábor elnökle alatt egyesültek s az 1851. január 6-ikán tartott közgyűlésen az Énekiskolát „Pestbudai Hangászegyesületi Zenedé”-vé alakították át.

Isoz Kálmán.

¹ Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei művelődése I. k. 19. l.

² Isoz: Id. m. 24—25. l.

³ Major Ervin: A Ratio educationis és a magyar zeneoktatás. A Zene 1928. április 15-iki száma.

⁴ Föv. Levéltár. Budai tan. iratok. 1832—1935. szám.

⁵ Föv. Levéltár. Budai tan. ir. 1837/41—26. szám.

⁶ Hazai és Külföldi Tudósító 1813. I. f. 45. sz.

⁷ Verein. Ofen-Pest. Zeitung 1815. aug. 6-iki száma.

⁸ Verein. Ofen-Pest. Zeitung 1815. jun. 8-iki száma.

⁹ Vajdafy Emil: A Nemz. Zenede története. 5. l.

¹⁰ Föv Levéltár. Pesti Intim. a. n. 4992.

¹¹ Honművész 1834. 752. l. U. o. 1835. 24 és 288. l.

¹² Honművész 1843. 824. l.

¹³ Honművész 1836. 424. l.

¹⁴ Főv. Levéltár. Pesti Rel. a. n. 5811.

¹⁵ Főv. Levéltár. Pesti Rel. a. n. 7162.

¹⁶) Vajdafy Emil: A nemzeti zenede története. Budapest 1890. 26—31. ll.

¹⁷ 85 fiú és 74 leány. Az évvégi vizsgákon jutalmazottak névsorában látjuk Kovátsik Annát, Dunkel János, Boldini Ede, Engesser M. nevét Pesti Divatlap, 1845. 665. l.

¹⁸ Pestvármegyei levéltár. 1840. fasc. és jkönyv 1840. 31. pont.

Egy budai polgár feljegyzései.

A történetírók a XVIII. század második felétől kezdve elég gyakran idéznek bizonyos budai polgárt, aki Budáról és Óbudáról több *régi* helynevet örökített meg az utókor számára.

Tudomásunk szerint Schier Sixtus¹⁾ idézte először egyes följegyzéseit, a nélkül azonban, hogy személyére és a följegyzések hollétére, valamint terjedelmére nézve közelebbi fölvilágosítást adott volna.

Utána azután Häuffleren²⁾ és Ruppon³⁾ keresztül Havas Sándorig⁴⁾ és Wekerle Lászlóig többen, de különösen a Fehéregyháza és Árpád sírja kutatók emlegették és idézték, sőt Havas Sándor a Zsigmond király korabeli és az ő udvarában is tartózkodott Windeck Eberhardot vélte benne fölfedezni⁶⁾. Erre a *nagy* tévedésére már Némethy Lajos rámutatott⁷⁾ úgy, hogy azt fölösleges bővebben fejtegetnem.

Pray György kéziratának átvizsgálása során nemrég sikerült rátalálnom⁸⁾ e följegyzések teljes szövegére, még pedig *úgy látszik*, az eredetire. Legalább is eredeti voltára következtethetünk abból, hogy különálló, a többitől eltérő méretű lapon van, továbbá az eredetiséget visszatükröző írásmódjáról és nyelvezetéből, végül a papír állapotából is. Mindezen ismertető jelekből nyomósaknak az írásmódot és nyelvezetet tartjuk. Ha ezt Pray vagy valamelyik tanítványa másolta volna, bizonyára megváltoztat helyesebben átgyúr benne sok olyan szót, amely nyelvérzékét sértette. Így tett, amint alább látni fogjuk, Schier is már előbb említett idézeteiben.

Ezek a följegyzések, sajnos, keletkezésükre nézvé homályban hagynak bennünket s csupán feltevésekre vagyunk utalva. A szöveget az eredeti helyesírásnak megfelelően közöljük, zárójelben adjuk a helyes olvasást. Könnyebb áttekinthetőség végett az egyes pontokat megszámoztuk.

1. Specification deren Perg (Berg) worinn der Zehett (Zehent) in wein gereicht wirdt vnd deren Nomina vor alters her.

2. Josephs Perg hat vor diszen (diesen) den Namben (Namen) gehabt Gulbeba hig (hegy).

3. In Paullj Tall habens vor diszen alles Zusamb (zusammen) benambschet (benennet) Szent Paully hégy (Szent Pál hegy).

4. Item einer heist vas kapu der anderte (andere) Matthyas Király hégy.

5. Der Schwaben Perg haist (heisst) Négy hégy ist vor diszen ein Closter gestandten alwo der brumb (Brunn) ist dato

6. Der Adlers Perg hat vor diszen gehaiszen (geheisen) Király (Király) hegy oder aber Baratt (Barát) hegy weillen alda vor diszen Münich (Mönche) gewontt (gewohnt).

7. S. Gerhartz Perg haist (heisst) Sent Gelliry (Szent Gellért) hegy.

8. Der Galgen Perg hat vor diszen gehaiszen Dobogy hégy oder Akasto hégy (Akasztó hegy).

9. Das Sturaeweiszenburger (Stuhlweissenburger) Gebür (Gebirg) alwo (allwo) auszer wingartt (Weingarten) ligt Csepelli hégy (Csepeli-hegy) würrh (wird) genenet (genannt) wie auch teils Nennen Sasadj hegy alwo die Hatterung (Hotterung) ist.

10. Von diszen allen wirt dem Cardinal Zehett eingebracht.

11. Templum S: Jacobi ist vor diszen gestandten auszer des Kaysers badt wo numero ein Rotts Creutz auffgestöleht (aufgestellt) ist, vnd (und) die Neustettler begraben werden. (Más irással) Unter Alt-Ofen.

12. Templum B. M. V. ist Unweit (unweit) von des Franckl Pölchen mill alwo rechter Handt auch ein Closter gestandten, hatt (hat) gehaiszen (geheissen) Tereighhaz (más irás) territorio Veteris Budae.

13. Kerekud ist vor diszen ein weingebürg (Weingebirg) Gebeszenn (gewesen) auch Dorff darbey wo numero der Neue Einsiedler wohnett (wohnt) (más irás:) extra veterem Budam.

14. Popmál Seu Pyspückmall (Püspökmál) ligt nicht weith von den Schotten Gschiosz (Schotten-Schloss) wo mann (man) vorbey muez (Muss) faren (fahren) nach Veresvar. (más irás:) ein maill ober Ofen.

15. Eléumál (Előmál) ist denen Vngar (Ungar) Vnbekhandt aber Fenigymal (Fenyőmál) haist (heisst) ein altes Wein Geburg (Gebirg) (más irás:) In Alt Ofen.

16. Bona föld haist die Gegent (Gegend) vnder (unter) den Gerhartsberg (más irás:) post thermas ultimas extra montem S. Gerhardi.

17. Diszes habe ich von vier alten Menner (Männer) in Altofen wonhafft (wohnhafft) die vnder den Tirkhen (Türken) alda gewohnt (gewohnt) auch einer in Budaköz (Budakeszi) geboren worten (worden).

Mindenekelőtt az első és 10-ik pontból megtudjuk, hogy ez az összeállítás főképp azon helyekre vonatkozik, amelyeknél a *tizedet borban* adták az esztergomi primásnak. Akkor még nem volt hercegprimás, mert ezt a címet 1715. óta viselik az esztergomi egyházmegye főpapjai.

Budavárának 1686-ban történt visszafoglalása és a töröknek az országból kiűzetése után egyideig, nevezetesen I. Lipót király 1701. április 9-én kiadott rendeletéig, a tizedet a török elleni háború költségeire a kincstár javára szedték. Sok baj is volt vele, gyakran megtagadták a fizetést. A budai adminisztráció iratai tanuskodnak erről. Egyrészt a hosszú török hódoltság alatt elszoktak tőle, aminthogy adófizetésről hamar és könnyen le lehet szokni, másrészt a sok háborúsággal járó nyomorúság miatt a leggyakrabban nem is igen volt miből fizetni. Csak lassan-lassan, a tizedfizető helyek összeírása, sok huzavona és exekúció után zökkent a tizedszedés is a régi kerékvágásba.

Eleinte többnyire az udvarbirákra (provisores), a harmincadosokra hárult annak behajtása, de foglalkoztak vele mások is. Később külön tizedszedőket rendeltek ki.

Különösen annak megálapítása körül, kit illet meg a tized, volt sok vita. Így Buda városa és a környékén levő helységek tizedét a veszprémi

püspökség magának követelte, s e miatt az esztergomi szentszéknél panasszal is élt, de nem sok eredménnyel.

Ebből az időszakból eredhet érdemes *budai polgárunk* összeállítása is. Azt hisszük, nem sokat tévedtünk, ha az összeállítás időpontját a XVII. század végső és XVIII. század első évei közé tesszük. A *legkorábbi évet 1695-ben véljük megállapítani*. Ezt abból lehet következtetni, mert a följegyzés 10-el jelzett pontjában említi, hogy a felsorolt helyekről a bíbornoknak tizedet szednek. Már pedig Széchenyi György, aki 1685—1695 között volt esztergomi érsek, nem volt bíbornok, ellenben Kollonics Lipót, az utána következő, az volt. A legkésőbbi időpontot nem lehet ily módon megállapítani, mert Kollonics után, aki 1707-ben halt meg, ismét bíbornok, Keresztély Ágost szász herceg ült az érseki székbe.

Azonban megállapítható a följegyzések 11-el jelölt pontjából. Ebben ugyanis Szt. Jakabfalva templomáról van szó s erről azt mondja a följegyző, hogy ott volt, ahol egy vörös kereszt áll, s ahová az újlakiakat temetik. Egy szóval sem emlékezik meg a mostani újlaki templomról, helyesebben annak elődjéről. Már pedig a mostani újlaki templom elődje, a mint azt később részletesebben el fogjuk mondani, ugyanazon a helyen 1707-ben szenteltetett föl s ugyanott volt akkoriban a temető is. Nem tételezhető föl, hogy ne az új templomot említette volna, mint tájékoztatót, ha erről a temetőről lett volna szó. Tehát sem a templom nem állhatott még akkor, sem pedig a mellette volt temetőt nem nyithatták meg.

Bizton állíthatjuk ennek folytán, hogy a *följegyzések legkésőbbi időpontja az 1706-ik esztendő*.

Áttérvén a följegyzések további részleteire, a 2-vel jelöltből megtudjuk, hogy a *József-hegy* elnevezés újabb keletű, a török hódoltság utáni közvetlen következő időszakból ered és hogy a törökök azt *Gül Baba hegyének* nevezték.

Itt a későbbi és a mai elnevezéssel szemben bizonyos eltérés mutatkozik.

Mindenekelőtt az elnevezésre nézve kétségtelen, hogy az Budának 1686-ban történt visszafoglalásakor vagy a közvetlenül utána következő időszakban keletkezett. Ezt nemcsak a fenti feljegyzés, hanem a veszprémi püspökség által a budai tizedek miatt 1702-ben megindított pernek adatai is igazolják. Ezt a pert Hetvenesi kézírataiban ismerteti.⁹⁾ A per Kolonich bíbornok, mint a pápának Magyarországra nézve született követe előtt folyt le.

Ebben a perben a veszprémi püspökség, mint fölperes, bizonyos 1505. évből származó tized-jegyzékre (Elenchus seu Index) hivatkozik, amelyben az említett évben beszédett tizedek voltak följegyezve.

Erre jegyzi meg az érdekelt esztergomi érsekség képviselője, hogy először is ez a jegyzék nemcsak nincs hitelesítve, hanem állítólag egy névtelen följegyzése és a mellett csonka is. De továbbá a jegyzékben foglalt elnevezések ép oly kevéssé illenek Budára, mint Bécsre vagy Konstantinápolyra. Ugyanis a budai szőlőhegyek nevei az ottani öregek tanubizonyosága szerint a következők voltak:

- a) Most Józsefhegy, hajdan Gulbeba hegy,
- b) Most Vaskapu, hajdan Mátyás király hegye,
- c) Most Svábhegy, hajdan Négy hegy,
- d) Most Sasok hegye, hajdan Király hegy,

e) Most és hajdan Dobogi hegy,

f) Most és hajdan Szent Pál hegye,

g) A Székesfehérvár felé eső hajdan Csepeli hegy, már pedig a föl-pörös hozta jegyzékben egyike sincs e neveknek, tehát ez a budai tizedekre nem bizonyít semmit.¹⁰⁾

Tekintettel arra, hogy a pör a veszprémi püspökség követelésének elutasításával végződött, ama bizonyos 1505.-iki tizedjegyzék ismerete nélkül is valónak fogadhatjuk el a főntebb felsorolt elnevezéseket.

Annyival is inkább megnyugvással tehetjük ezt, mert összehasonlítva azokat a budai polgár följegyzéseivel, csekély eltéréstől eltekintve, azonosoknak fogjuk találni.

Mindenekelőtt a Józsefhegyre vonatkozó följegyzés teljesen azonos.

Az újlaki Dunaparttal majdnem párhuzamos, közel északdéli irányonban három hegycsúcs különböztethető meg. Ezek közül a két délre eső a mai térképeken Rózsadomb, az északi Józsefhegy, helyesebben Szemlőhegy nevet visel, a déli csúcs lejtőjén pedig Gül Baba sírja fekszik. A déli és középső csúcsot csak gyengén horpadó völgy választja el egymástól, úgy hogy azok joggal tekinthetők egy összefüggő hegynek.

A mai térképek szerint a középső csúcsnak 195 m., az északinak (a mai Szemlő-József hegy) 234 m. a tengerszín feletti magassága.

Föl kell tételeznünk, hogy *Gül Baba* hegye alatt azt a hegyet érthették, a melyen Gül Baba sírja van, vagyis a mai Rózsadombot. A fenti följegyzések értelmében tehát ennek vagy mondjuk a két alsó csúcsnak *kellene ma is József hegynek lenni*.

Az 1686-iki ostromról készült *Fontana* és *Juvigny*-féle térkép erre nézve nem nyújt fölvilágosítást, helyesebben a Juvigny-félén csak a mai Rózsadombnak van neve: „Leidenhügel”, „Szenvedések dombja”.

Ez törökből fordított elnevezésnek látszik. Erre utal Linzbauer¹¹⁾, midőn megjegyzi, hogy a Kalvaria hegyet a törökök „*Mihnet depeszí*”-nek nevezték, a mi a fentebbi elnevezéssel egyértelmű.

Egyelőre eldönthetetlen kérdés ennek a névnek az eredete.

Visszatérve a *Józsefhegy* elnevezés eredetének taglalására, azt a föltevést, hogy ez a név eredetileg a mai Rózsadombra vonatkozott, igazolja mindenekelőtt egy Buda városáról szóló — 1733-ban készült — leírás. Szól pedig ez a következőképp:¹²⁾

„Ausser der Wasserstadt ist hinaufwärts über den Mayerhof (a mai Török és Gülbaba-utca sarkán) Venerandi Collegii Societatis Jesu der Calvari-Berg ob welchen erstlich eine Capell *des Heil. Josephi*, so einstens eine nach Türkischen Schein — Arth belobte und heiligen Mann geheiligt ware, andere das Grab Christi; dritte Unser Lieben Frauen und vierdte des Heil. Creutzes oder Calvari-Bergs zu sehen, gleich über zeigt sich St. Rochi-Berg, wo ein Capell dessen Heiligen in der Pest verlobter mit etwas zugehörigen Wein-Gärten und annähmlichen Schatten zerschiedener Frucht Beamen (sic!) stehet.”

Magyarul: A Vizivároson kívül a Jézus társaság tisztelendő Kollégiumának majorja fölött van a *Kálvária hegy*, a melyen elsőnek egy *Szt. József kápolna* látható, a mely egykor a török állhat szerint *dicsőített szent férfinak szenteltetett*, a második a *Krisztus sírja*, a harmadik *Boldogasszony kápolnája* és a negyedik a *szent Kereszt* vagy *Kálváriahegy kápolnája*. Mindjárt túl rajta a *szent Rókus hegye* mutatkozik, a

hol is e szentnek a pestisben elhaltak emlékére épített *kápolnája* néhány hozzátartozó szőlőkerttel és kellemes árnyékot nyújtó különböző gyümölcsfák állanak.

Ugyancsak az 1733-ból való fentebb említett könyv második helyén¹³⁾, ahol az 1723-iki nagy tűzvészről emlékezik meg, a *Kalvária hegyet József hegynek is mondja*. Világos tehát, hogy ezidőben a mai *Rózsadomb* volt *József hegye* és pedig a Gül Baba sírjánál akkoriban állott *Szt. József kápolnáról*. Ezt igazolja még Müller Jakab Ferdinand ismert, Budával foglalkozó munkája is.¹⁴⁾

De igazolja Rupp Jakab Budapestről szóló helytörténeti munkájában a következőkkel¹⁵⁾: „A ferenciek kolostorán túl Óbudára menet balra a *Kalvária hegy* emelkedik. Tetején a város belsejéből számos kápolnácska, úgynevezett Statio jelöli az utat; a jezsuiták alatt, kik a hegyet bírták és *Szent Józsefről neveztek...*” A művéhez csatolt térképen is a mai *Rózsadombot* jelöli *Józsefhegynek*.

A katonai és közhasználatú térképeken azonban már a *XVIII. század hatvanas éveitől* a mai *József hegy* szerepel ezen a néven.

Igy a Székesfővárosi Muzeumban levő — 1760-64 körüli időben való — térképen¹⁶⁾ *József hegye* már a mai nap annak nevezett hegycsúcs. Ez határozottan megkülönböztethető, mert viszont a mai *Rózsadomb Kalvária hegy* nevet visel.

Innentől kezdve már minden ismert térképen ez a kétfelé szakadt és elvándorolt elnevezés olvasható.

Kivétel azonban egy 1821-23-ból való katonai térkép (Hadileváltár G I. h 74), amelyen az eredeti *Kalvária hegy Józsefhegy*, a mai *Józsefhegy* pedig „*Wiener-Berg*”, *Bécsi hegy*.

Említésre méltónak találjuk, hogy *Vörös László* ismert, 1833-ból való térképén, a mai *József hegyet Nagy József hegynek*, a mai *Ferenc hegyet*, amelynek neve az 1686-iki ostrom idejéből ismeretes (*Francisci Berg*), *Kis-József hegynek*, a mai *Rókus hegyet Kréta hegynek* nevezi. Szerinte a *Nagy Rókus hegy* a mai *Fillér utca* legmagasabb pontját alkotó hegycsúcs. Ezeknek az eltéréseknek további részletezése kiesik cikkünk keretéből.

Érdekes, hogy *Häuffler* Budapestről szóló munkájában¹⁷⁾ egy történeti térkép is van, régi magyar, latin, német és török elnevezésekkel, a melyen a *Rókushegyet Rosa hegynek* nevezi. Arról azonban nem emlékezik meg, hogy miféle adatok alapján. Ezt átvette Rupp is, szintén minden indokolás nélkül.¹⁸⁾

Amint már fönnebb megemlítettük, a *József* vagy másképp *Kálvária hegyen* a *Gül Baba sírja* fölött emelkedő „türbé”-n kívül, három kápolna állott. A *Szt. „Kereszt”*, „*Boldogasszony* vagy *Fájdalmas Anya*„ és „*Krisztus sírja*” kápolnája. Negyediknek sorakozott ezekhez, mint *szent József kápolnája*, a *Gül Baba sírja* fölött álló építmény. Ezek közül az utóbbin kívül ma már csak egy áll fenn. *Häuffler* és *Hunfalvy* is már csak egyről emlékezik meg, a „*Szent Sír*” kápolnájáról. E szerint a ma még fönálló kápolna csak ez lehet.

Rá kell itt mutatnunk a különben alapos Rupp egy tévedésére. Szerinte ugyanis a *József* vagy *Kálvária hegyén Gül Baba sírján* kívül négy kápolna volt. Ő ugyanis a *Szt. József kápolnáját* is külön számította, pedig az a török építménnyel volt azonos.

A mai *Józsefhegy Szemlőhegy* nevét *Döbrentey Gábor* javaslatára

Buda sz. kir. főváros 1847. június 17-én tartott névadó közgyűlésén (helyesebben tanácsülésén, bár az eredeti jegyzőkönyv közgyűlésnek nevezi) nyerte.²⁰)

Indokolása a következő: „Szemlőhegy — az eddig volt Józsefhegy helyett. Ez elnevezés onnan származik, hogy t. i. egy József szobor régen elpusztulván a' hagyomány és a létező térképek utmutatása szerint Buda utolsó ostromlása alkalmával a hadsereg északi részének fő őrhelye volt.”

Vajjon állott-e valamikor a Szemlő-József hegyén Szt. József szobra, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a hegy tetejéhez közel, a Szemlőhegy-utca 46. sz. — Józsefhegy-utca 8. sz. sarok telken ma is áll egy kis kápolnácska, talán két lépés széles, három lépés hosszú a belseje, oltárral. Valamikor az Almásy grófoké volt, most Rontó Jane tulajdona. Az építmény maga semmitmondó, de a benne levő és a kertben álló szoborról következtetve a XVIII. század közepéről származhat. Talán ebben állott az a bizonyos Szt. József szobor valamikor. Ebben az esetben meg lenne a névvándorlás magyarázata.

A „Rózsadomb” elnevezés eredetét is homály burkolja. Gerlóczy Gyula és Dulácska Géza Budapestről szóló, 1879-ben megjelent munkájában még Kálvária hegynek nevezi.²¹) A hivatalos elnevezés mind a mai napig *Rézmáldűlő*. Ez a név Döbrentey-től származik. Az 1847. évi június hó 11-iki tanácsülés jegyzőkönyve az elnevezést a következőképp indokolja:

„Rézmál — az eddig volt Kalvária és Kőbánya helyett — nem azért, mert e' helyet Gül Baba „Rózsa atya” a' híres török dervisnek síremléke most is jelzi, hanem mert ezen elnevezés, melly rózsahegyvet jelent, már egy 1394-ben kelt oklevélben is feltalálható imígyen: „Magistratus Cittis Budae de vinea in territorio suo Rézmál vendita, fassionales edit. (Fejér Cod. Dipl. XII. 252. 1.)”

Mennyire téved Döbrentey, semmisen bizonyítja jobban, mint az, hogy az idézett okiratban (M.Dl. 7931.) és annak Fejér közölte szövegében is „Rezzmal” van két z-vel. Ez inkább olvasható „Részmal”-nak. Alighanem olyan lejtős helyet jelentett, amely vagy valaminek a része volt, vagy amelyen részes telkek voltak. Ez persze csak találgatás.

Azonban semmi esetre sem volt „Réz” vagy „Rózsa” értelme. Mál Szarvas-Simonyi szerint *berglehne-t* jelentene. Mert irtak a régiek partmáljáról is, vagyis mai magyarsággal part lejtőjéről, rézsűjéről.

Tévedett Döbrentey a helyben is. Az oklevél szövege megmondja hol volt „Rezzmal”: „...superius alodium Magistri Francisci de Bernhardo...” Már pedig ez azonos volt Kuncz ispán majorjával. Utána ugyanis nevezett Bernhardi (Bernátfi) Ferenc bírta nevezett majort egy 1393-ból való okmány értelmében. Kuncz ispán majorjáról, amely később azután Szilágyi Erzsébeté lett, dr. Csánki Dezső kimutatta, hogy a mai Budakeszi-út mentén feküdt. Tehát Rézmál ilyenformán valahol a Svábhegy lejtőjén terült el, elég messze a Rózsadombtól.

A mostani térképeken a múlt század kilencvenes éveitől kezdve azonban a Rózsadomb név is látható. Így pl. Singer és Wolfner 1896-évből való térképén. Toldi L. 1906. évi kiadású térképén viszont Rózsahegy áll.

Id. Wünscher Frigyes kormányfőtanácsos, ki mint régi budai család gyermeke, az első elemi osztályokba Budán a Várban járt, emlékszik reá, hogy gyermekkorában, a hatvanas években is a Kalvária hegyre a „*Rosenhügel*” „Rózsadomb” elnevezés már használatos volt.

Igazolja ezt Heckenast Gusztávnak „*Plan von Ofen-Pest*” c. 1867-ből való térképe, amelyen ugyan nincsen Rózsadomb (Rosenhügel), de van „*Rosenhügel Gasse*”, Rózsadomb-utca. Ez a mai „*Rózsashegy-utcá*”-val azonos.

Ez a név mindenesetre Gül Baba, a rózsák atyja névvel függ össze és úgy látszik Buda város lakosai adták neki. Milyen időpontra vihető vissza keletkezése, eddig nem volt megállapítható. Azt hisszük azonban, hogy a XIX. század szülötte. Sokan úgy vélik, hogy Gül Baba a Rózsadombot teleültette rózsákkal. Ez amolyan legenda. Szóllók voltak a Rózsadombon a visszafoglaláskor is. Legfeljebb az alsó lejtőjén, a Gül Baba sírja közelében volt dervis-kolostor kertjében lehettek rózsák. Ezeket ültethette és ápolhatta a bizonyára ugyanott lakott Gül Baba.

A budai polgár következő megjegyzése a *Pálvölgyére* vonatkozik. Erőlről azt mondja, *hogyan azelőtt az egészét együtt Szt. Pál hegyének nevezték*. Kissé határozatlan megállapítás, mert nem lehet belőle tudni, hogy a Pál völgyén kívül mit neveztek még Szt. Pál hegyének. Szabatosabb, ha szűkebbre szabja is mondanivalóit, a veszprémi püspök tizedperében kihallgatott öregek tanuvallomása: „a Szent Pál hegye most és hajdan is az volt”. Pál völgye volt tulajdonképpen az a völgy, amely a szentlőrinci pálosok kolostora és templomától Buda város felé húzódott.²²⁾ Ez pedig a mai Kuruclesnek (Kuruclesi és Budenz-út) felel meg. Ennek a XVIII. század elejéig, sőt azon túl is, részben „*Marxen vagy Maxengraben*” volt a neve, részben pedig „*Kuruzzenwinkel*”. Az előbbi név eredete ismeretlen. Rupp szerint „úgy látszik” báró Frankenburg Miksa budai városparancsnoktól ered.

Az utóbbiét a „*Mátyás király budai vadaskertje*” c. cikkben már ismertettük.²³⁾

Szent Pál hegyére nézve pontos meghatározással szolgál a kir. kincstár, mint Budakesz földesura és Buda sz.kir. főváros között 1768. szeptember 1.-én létrejött megállapodás.²⁴⁾ Ebben hivatkozás történik egy régebbi, 1744.-iki határmegállapításra, tehát az elnevezésekre nézve is ezt az évszámot kell mértékadónak vennünk.

E határmegállapítás 5-ik, 6-ik és 7-ik pontja ismételtelen megemlíti a „*Mons Pauli seu Johannes Berg*”-et, mint amely hegy Budakeszi és Buda határán fekszik.

Ez nem ellenkeznék Oláh Miklósnak eddig ismert legrégebbi meghatározásával²⁵⁾, amely szerint a szent Lőrinc páloskolostor a szent Pál hegyén lett volna, mert az tulajdonképpen a mai Jánoshegy és Hárshegy képezte völgy-szorosban feküdt, tehát mind a két hegy lábánál. Viszont a Hárshegyre jobban ráillik az okiratokból ismert Nándor hegye elnevezés.

Rupp ugyan Nándor hegynek azt a helyet vélte, amelyen a szent Lőrincről nevezett páloskolostor terült el.²⁶⁾ Ez azonban két okból teljesen valószínűtlen vélemény. Először azért, mert a kolostor és templom helye, amelyet ép a közelmúltban sikerült újból megállapítani, bár lejtős, de épen nem emelkedett hely, egyszerűen nem olyan, amit hegynek nevezhetnénk. Ellenkezőleg, amint azt már fönnebb jeleztük, völgyben fekszik. Másodszor azért, mert több okirat szól arról, hogy magánosok a Nándor hegyen levő szölleijükről rendelkeztek.²⁷⁾ Már pedig a kolostor területén a dolog természeténél fogva magánosoknak nem lehetett szöllejük.

A Jánoshegy elnevezésének eredetére nézve Rupp tévedésben van. Ugyanis többször is idézett munkájában a következőket írja (214 old.):

„Nyéknek legmagasabb csúcsa a Sz. Jánoshegy, melynek tetején Haeuffler szerint e szentnek szobra állott (II. 58. §.), de forrást nem idéz; hihető, hogy e név a fent említett Hench János gróf budai bíró és óvári várnagytól, mint e föld urától származott.”

Haeuffler ugyanis könyvének említett helyén azt állítja, hogy a 18. század elején több hegyet szentek szobrával díszítettek és róluk neveztek el. Így a Nyék legmagasabb csúcsát szent János szoborral ékesítették és ettől János hegynek nevezték el. Ez tehát a XIV. században élt Hench János gróffal semmiféle kapcsolatba nem hozható.

Neveztek végül Pozsonyi hegynek is, de inkább északnyugot felé előnyuló orrát. E név Döbrentey szerint onnan ered, hogy: „ormáról Pozsony várát láthatni.” Én még nem láttam.

A budai polgár följegyzései között a következő (4. pont):

„Nemkülönb az egyiket Vaskapu-nak, a másikat Mátyás király hegyének nevezik”.

Evvel szemben a fentebb említett tizedpörben kihallgatott öregebbek vallomása szerint: most (vagyis 1702-ben) *Vaskapu, hajdan Mátyás király hegye*.

Annai bizonyos, hogy *Mátyás király hegye* a mai *Mátyás hegy*vel egyezik. Ezen a néven látjuk Juvigny 1686.-iki térképén is. Ezen a néven szerepel valamennyi térképen, egészen napjainkig. Ez tehát biztos kiinduló pont és így erről a hegyről bátran állíthatjuk, hogy neve Hunyadi Mátyás király idejéből ered és vele azonos.

A *Vaskapu* elnevezésről már nem nyilatkozhatunk ilyen határozottsággal. Azt — úgy hisszük — állíthatjuk, hogy Mátyás király hegyét a XVIII. században *nem neveztek Vaskapunak*, mert ezt egyik ismert térképen sem találjuk így. Inkább az látszik valószínűnek, hogy ennek a Vaskapunak a Mátyás király hegye közelében kellett lenni. Legkevesbbé valószínű azonban Ruppnek az az állítása, hogy Vaskapu a Lipótmező fölötti sziklás hegy, ma Apáthy szikla, lett volna.²⁸⁾ Ezt Rupp alighanem Haeuffler már említett munkájából vette.²⁹⁾ De Haeuffler sem mondja meg, mire alapította ezt az állítását.

Megjegyzendő, hogy XVIII. sz.-beli térképeken — amint ezt már a Mátyás király budai vadaskertje c. cikkben³⁰⁾ részletesen elmondottuk — a buda-hidegkúti határvonalon részben Hidegkút területén is volt egy *Vaskapu-völgy* és *Vaskapu teteje*. Egyelőre eldöntetlen kérdés, vajjon volt-e a mai Budapest székesfőváros jobbparti (budai) részén két *Vaskapu* elnevezés vagy sem.

A következő följegyzés a *Svábhegyre* vonatkozik, amelyről a többször említett budai polgár azt mondja (5. pont): „A *Svábhegyet Négyhegynek hívják, rajta ott, ahol ma a kút van, azelőtt kolostor állott*”.

A „Négy” hegyet — a budai polgár német voltára tekintettel — hajlandók voltak „Nyék”-re magyarázni. Ennek azonban ellene szól a veszprémi püspökség pöriratai között szereplő névjegyzék. Ebben a Svábhegy mint hajdan ugyancsak *Négyhegy* van megjelölve. Tehát nem lehet szó elferdítésről.

A „Négyhegy” elnevezés különben onnan magyarázható, hogy a Svábhegynek ma is négy egymástól völgyekkel elkülönített orma, vagy csúcsa van u. m.: a Kis-Svábhegy, tévesen Istenhegy, az Orbánhegy, a Mártonhegy és a Nagy-Svábhegy vagy Széchenyi hegy.

A kolostorról és forrásokról a többször idézett „Mátyás király budai vadaskertje” c. cikkben már szólottunk.

Itt még csak annyit, hogy Marsigli szerint a török hódoltság alatt a Svábhegy neve „*Királ bunár báiri*” vagyis „*Király-forrás dombja*”, a kis-Svábhegyé pedig „*Kesztana báiri*” vagyis „*Gesztényés domb*” volt.³¹⁾ Az előbbi — úgy látszik — a mai Király forrásról. Ez a név magyar eredetű lévén, bizonyára visszanyúlik a török hódoltság előtti időszakba. A Doktor-, Nádor- vagy, a mint ma nevezik: Városkut Marsigli térképe szerint „*Kászim pasa csebmeszi*” „*Kászim pasa csorgókutja*” nevet viselt. Ugyanis ő építette volna Buda elfoglalása után néhány évvel.

A budai polgár jegyzékének 6. pontja a Svábhegyre vonatkozik: „*A Sashegyet azelőtt Király- vagy pedig Barát-heggynek nevezték, mert itt hajdan barátok laktak.*” Ezek is még régi, a török hódoltságon át fönntmaradt magyar elnevezések bár sem a barátok kolostorának nyomára eddig nem akadtak, sem oklevelekben e nevet nem találtuk. Marsigli térképe szerint a törökök *Mohanat dombjának* nevezték.³²⁾

Haeuffler és Rupp szerint a Sashegynek is *Istenhegy* neve volt. Ezért téves a Svábhegynek Döbrentey adta *Istenhegy* neve. Ez különben az idők folyamán lekopott róla és ma a Svábhegyet senki sem nevezi annak, legfeljebb a térképeken szerepel így mellékesen és inkább a kis-Svábhegyre vonatkoztatva.

Az *Istenhegy* elnevezés egy 1698. november hó 11.-én tartott határjáráson alapul. Legalább Rupp így mondja. Azonban az általa megjelölt iratnak vagy inkább kéziratos könyvnek³³⁾ mindezideig nem sikerült nyomára akadnunk.

A Sashegy elnevezést többféleképp magyarázzák. Némelyek a környéken volt Sasagh vagy Sasad községgel, mások az ugyancsak közelében volt Kánya kapuval hozzák kapcsolatba.

Haeuffler szerint³⁴⁾ onnan nyerte volna nevét, hogy a török iga alól való felszabadítás emlékére minden év szeptember 2.-án a Császár-bástyán (Kaiser-Breche) tartott hálaadó körmenet alkalmával erről a hegyről Sasok röptek volna a budai vár felé. Hivatkozik Millerre is. Miller azonban³⁵⁾ csak azt mondja, hogy ekkor „reddunt se aspectabiles hac die semper aquilae, optimum de stabilitate pacis creditur omen” vagyis: „ezen a napon mindig hatalmas sasok mutatkoztak, mint a béke állandóságának legkedvezőbb jele.”

Hasonlóképp emlékezik meg erről a Budáról szóló 1733. évi leírás³⁶⁾, de kiegészíti avval, hogy a Szt. István királyunk napján ugyancsak a császári bástyán tartott körmeneten a nép fölött, mindenki különös vigasztalására, sasok lebegtek, holott egyébkor sohasem voltak láthatók.

Tehát sem Miller, sem ez utóbbi mű a Sashegygel nem hozza azokat kapcsolatba.

A mai Farkasréti temetőtől délkeletre, a Sashegy mögött fekvő hegy-csúcsot a 18. században, sőt még a XIX. század első felében is *Burger-Bergnek*, *Polgár hegynek* nevezték. Így említi ezt a fönnebbi 1733.-iki leírás és Haeuffler is. Ma Sasadhoz tartozik, de nincsen külön neve. Sasad már összefügg az alábbi 9. ponttal is.

A Sashegygel kapcsolatban nem tartom érdektelennek megemlíteni, mit mond a *budai borokról* az 1733.-iki leírás:³⁷⁾

„Ezek a hegyek mindenütt bortól terhesek. Közülök az ujlaki plébánia-

templomon túl a Mátyás hegy, a Székesfejérvári hegység, a Polgár- és Sashegy az első helyen állanak, a Gellérthegyen és a fürdőknél levő szőlők sajátságára viszont, hogy talán a földalatti ásványvizek melege folytán korábban érnek, a Pálvölgyiek egy kissé később, de tovább megmaradnak és később hajtanak. Általában a budai bor — akár a vörös, akár a fehér, mint egészséges ital szomjat oltó, kedvderítő és zamatos. Habár a többség a vöröset színe és régtől fogva megszerzett jó híre miatt inkább kedveli, mások a tiszta fehéret jó egészséggel és haszonnal isszák, mert ahhoz szoktak. Végtére is az izlésről nem lehet sokat vitázni.” Hozzá tehetnök, kinek a pap, kinek a papné. De tovább folytatván, ezeket mondja: „A budaiak szerencsétlensége és kára, hogy a környező falvak, bár gazdaságilag jobban illenek nekik a földművelés, ugyancsak vörösbort termelnek és habár sokkal silányabb a minősége, mégis elszállítják és egyebütt budai vörösbor gyanánt olcsóbb áron eladják. Pedig a vevő biztosíthatná magát, ha a hordón az ő cs. és kir. Felsege által legkegyelmesebben engedélyezett és kívánságra a város tanácsa által beégetett jel iránt érdeklődni és egy kicsit körültekintetni akarna.”

Talán innen ered, hogy Budafokon is volt Sashegy?

Itt fölemlítendőnek tartjuk még, hogy Hevenessi följegyzése szerint³⁸⁾ 1699.-ben 10.500 fertó régi szőlő volt 10.500 pedig újonnan beültetett, 21.400 fertó szántóföld, azelőtt szőlő, 11.200 fertó pusztahely szőlők számára. A legtekintélyesebb, legnagyobb terjedelmű szőlőhegység volt a Székesfejérvári hegység 4.000 fertó régi és 2.000 fertó újonnan beültetett szőlővel, a mellett 10.000 fertó szántóföldnek használt szőlőterülettel. Ebből is látszik, hogy a törökök idejében a szőlőtermelés nagyon el volt terjedve, jobban, mint az utána következő időkben. Érthető magyarázata ennek, hogy a töröknek a bor nem kellett, s az után tizedet, adót nem szedett, míg Buda vára visszavétele után a budai adminisztráció felsőbb utasításra a tized, különösen a bortized miatt ugyancsak szorongatta a termelőket.

Schams idejében 1822-ben 6.146.400 □-öl vagyis 7683 fertó (Viertl = $\frac{1}{2}$ hold) volt a szőlőterület, tehát jóval kevesebb, mint 1699.-ben. Szerinte Promontortól Szent Endréig évente 230—240.000 akó bor termett. Igaz, hogy ebből jó budai eleink évente 90.000 akót maguk fogyasztottak el (Schams: Beschr. d. Stadt ofen 550).

Schams mindenképen rászolgált arra, hogy a bortermelésről szóló adatait hiteleseknek fogadjuk el. Hiszen lelkes szőlősgazda volt és a Sashegy alján a Mayerfy Ferenc ajándékozta 5 holdnyi területen az első országos szőlőiskolát ő rendezte be fajok szerint.

Hol vannak ma már az egykor oly híres budai borok? Talán itt-ott, Saxlehner-ék pincéjében akad még valódi sashegyi vörösbor a kiválasztottak számára. Megölte őket a filloxera, azután a város terjeszkedése. Én még diákkoromban jártam bennük. Jól emlékszem, mikor a filloxera-pusztítás idejében a 80-as években küntt jártam a Sashegy lejtőin, egy elpusztult szőlőjén széttekintő gazda búsan mondta nekem: „Da nutzt ka Wannen”. „Itt nem használ a sírás.” Ez a világ sorja.

A 7-ik pont a Gellérthegy nevééről emlékezik, amelynek azelőtt is az volt a neve. Eredete közismert. Itt csak a lehető teljesség kedvéért emlíjük meg, hogy a középkorban a Gellérthegyet „Mons Pestiensis”-nek, Pesti hegynek is hívták. Erről okirat is tanuskodik. A törökök Gürsz-Eliasz

(Gergeles) „*báiri*”-nak Gürz-Eliász dombjának, továbbá István király várának is nevezték.³⁹)

A Budát ostromló hadak a Gellért hegyet a rajta a törökök által épített palánkról „*Blocksberg*”-nek keresztelték el s ez a német neve a közelmúlt időkig fennmaradt.

A 8. pont szerint a „*Galgen Berg*”-et azelőtt *Dobogy* vagy *Akasztó hegynek* hívták. A Budaörsi úttól délre, ott a hol a Kőérbereki út belőle kiágazik. Magassági mérőjegye 151 m. Ma *Dobogó-hegy* a neve. Délnyugoti oldalán terül a „Hunyadi János” keserűvíz-forrásainak területe. A hegy valamikor vesztőhelyül szolgált. Erre nézve azonban közelebbi adatok hiányzanak.

A 9. pont szerint: „A Székesfehérvári hegyet, ahol is a szőlőkön kívül a Csepeli hegy fekszik, Sasadi hegynek nevezik, amint részben annak nevezik a határon fekvő helyet is.”

Itt mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a budai polgárnak ezt a följegyzését Döbrentey javaslata is idézi, azonban hibásan.⁴⁰)

Ezt a hibás idézetet átvette Haeuffler is.⁴¹)

A Székesfehérvári, Csepeli és Sasadi hegy, helyesebben Sasad meghatározása körül meglehetősen zavarok uralkodnak.

A XVIII. század hatvanas éveiből való, már említett térképen⁴² a mai Mártonhegy és környéke van *Székesfehérvári hegységnek* (Stuhlweissenburger Gebürg) megjelölve. Ez valószínűtlennek látszik, mert ez időben, sőt jóval előbb a Mártonhegy elnevezés már fönnállott. Bizonyítéka ennek Budának 1733. évből való ismertetése.⁴³ Ez külön említi a *Mártonhegyet*, azután a *Sashegyet* és még jobban kifelé a *Székesfehérvári hegységet*.

Haeuffler ugyanis⁴⁴ — bár, amint föntebb említettük, a budai polgár erre vonatkozó följegyzését idézi — a *Székesfehérvári hegységről* nem emlékezik meg, a Budafoki hegyfokot *Csepeli hegynek* nevezi, a *Polgár hegyről* (Burger Berg) és nyulványairól egészen a Budaörsi útig pedig azt állítja, hogy a középkorban ez *Sasad hegy* lett volna.

Döbrentey javaslata a Csillebérc (Kukukberg és Dreihotter) kapcsán emlegeti a Csepely hegyet, de a Székesfehérvári hegységről ugyancsak hallgat. Sasadot a Polgár hegy mellett elvonuló út mellékével azonosítja (Burgerbergstrasse).

Dr. Csánki Dezső⁴⁵ a Sashegy déli tövében elterülő vidéket jelöli meg Sasad helyének.

A budai polgár följegyzése szerint Buda főváros határán kellett fekdünie. Márpedig Buda főváros határa ezen a helyen a XVIII. században egyezett a Székesfőváros mai határával. Nem számítva bele természetesen a közelmúltban megszerzett budakeszi erdőséget. Sőt a jó budaiak már a XVII. század végén be-belátogattak a budaörsi és cséki (ma csiki) határba is. Bizonyítéka ennek gr. Zichy István jószágigazgatójának panaszja Buda főváros polgárai ellen.⁴⁶

Valószínűleg ezért adta bérbe Szentkereszti István a jószágigazgató Budaörs és Csek prédiomot ötven tallér évi bérért Papulyás Lőrinc, Illia Ambrus, Keszik Antal, Vilár István és Nemicsovics György budai rács lakosoknak. Ez ellen viszont Buda város tanácsa járult panasszal a budai adminisztrációhoz.

A Döbrentey említette „Dreihotter” tulajdonkép Buda, Budaörs és Budakesz összeszögellése.

Kereshetnök Sasadot a Székesfehérvári és Csepeli hegynél is, de kereshetnök lefelé a Kamarai erdő felé is.

Tudjuk, hogy Sasadot Mátyás király adományozta 1469 után Buda városának. Sajnos azonban, az oklevél szövege (közölte Kaprinay I. Hungaria diplomatica Pars I. 1767. p. 479—480) semmiféle határozott támaszpontot nem nyújt fekvésére nézve. Miután az oklevélben Mátyás király azt mondja, hogy Buda városa határai és földjei csak addig terjedtek, mint amennyit falai magukba zártak, ebből azt lehetne következtetni, hogy Kispest másképp Kelenföld vagyis a mai Tabán és Felhévíz sem tartozott ez időtájt hozzá. Pedig adataink vannak, hogy már hozzátartoztak, sőt, úgy látszik, Lógod és Tótfalu is.

Ezt az állítást tehát inkább csak a király adományát emelő szóvirágnak lehet tekinteni, de belőle Sasad fekvésére nézve semmi határozott következtetést levonni nem lehet. *Itt csak újabb adatok ismerete fogja eldönteni e kérdést.*

Következik a 11.-el jelölt följegyzés:

„Szt. Jakab temploma a Császárfürdön kívül állott, ott, ahol most egy vörös kereszt van felállítva és az újlakiakat eltemetik. Ó-Buda alatt.”

Ez a meghatározás, miután a vörös kereszt helyét nem ismerjük, ma már nem sok tájékoztatást nyújt. Azt sem tudjuk, hol volt az újlakiak első temetőhelye. Leginkább még az — úgy látszik — idegen kézzel odavetett megjegyzés, hogy Ó-Buda alatt volt, enged arra a következtetésre, hogy nem lehetett messze Óbuda déli határától, vagyis a Nagyszombat- — volt Határ — utcától. Itt nem terjeszkedünk ki bővebben arra, hogy miféle bizonyítékok alapján tudjuk, hogy ez volt Ó-buda déli határa. Csupán a XVIII. századbeli térképeket említjük meg, mint amelyekeken ez így szerepel.

Annyi valószínű, hogy *nem* a mai újlaki plébániatemplom helyén állott. Ennek a történetét eléggé részletesen megírta Miller Jakab Ferdinánd és röviden Schams is,⁴⁷ de egy szóval sem említi, hogy az újlaki templom régi templom helyén épült volna. Az első templom számára Janosics Mátyás, a budai adminisztráció tabelláriusa, levélhordója ajánlotta föl *házát és kertjét*. Ez a mainak a helyén állott. Az új templomot 1707-ben szentelték föl, de Miller szerint az első isteni tiszteletet 1705 nov. 30-án tartották, valószínűleg a följájánlott és hamarosan templom céljaira átalakított házban. Ez is bizonyíték amellett, hogy a régi templom itt nem állhatott. A régiek a templomok és temetők helyét tiszteletben tartották, azokat vagy újabb templomok és temetők céljaira használták föl, vagy beépíttelenül hagyták. A középkorban egyházi célokra szolgáló épületek vagy azok maradványainak az eredeti rendeltetéstől való elvonásához pápai engedélyre volt szükség. Erre példát is idézhetnénk.

Újlak első *ismert* temetője ép közvetlenül a fentebb említett templom mögött nyílt meg, de csak a templommal egy időben, tehát 1707. után. Márpedig a budai polgár följegyzései, amint azt már fönnebb részleteztük, 1707 előtről valók. A budai polgár az új templomot nem is említi. Az általa említett temető tehát itt nem lehetett.

Ha a Székesfővárosi Múzeumban lévő, a XVIII. század hatvanas éveiből való térképet⁴⁸ tüzetesen megszemléljük, azon nagyobb szabad területet csak az óbudai határ közvetlen közelében, a mai Bokor- és Lajos-utca

között találunk. Ma persze már ennek nyomát sem látni. A területet később feltöltötték és beépítették. A régi temetőt tehát alighanem itt kell keresni, s így Szt.-Jakabfalva temploma is e tájékon lehetett. Valószínű már azért is, mert Szent-Jakabfalva az óbudai királyi várhoz tartozott, tehát nem lehetett tőle messze.

Ezek persze oly következtetések, amelyeket ma még egyéb tájékoztató adatokkal alátámasztani nem tudunk.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy budai polgárunknak errevonatkozó följegyzését Schier Xistus is idézi,⁴⁹ de *csenkán*, elhagyva belőle az újlakiak temetkezőhelyére vonatkozó részt.

A budai polgár följegyzéseinek 12-ik pontja ezeket mondja: „*Boldog Asszony temploma nincsen messze a Frankl-féle malomtól, ahol is jobbkézfől egy kolostor állott, ezt Törökháznak neveztek.*”

Ez ama nevezetes följegyzés, amelyet Schier Xistus Buda sacra c. munkája nyomán⁵⁰ az Árpád sírja kutatók egy része a maga álláspontja igazolására félremagyarázott.

Schier munkája valóban Fehéregyházára vonatkoztatja ezt a följegyzést, de mint egyebekben, itt is tévedésben van.

Ez azonban alighanem nem is Schier tévedése, hanem kiadójáé. Schier ugyanis 1772-ben meghalt, anélkül, hogy munkáját teljesen befejezte volna. Ez a feladat azután kiadójára hárult, aki a munkát 1774-ben adta közzé. A kiadó a munka előszavában maga is bevallja: „Egyébként nem vitatható, hogy ha élne, szerzője (Schier) ezt a munkáját jobban és újból ráspoly alá vonta volna.”⁵¹ Sőt tovább megjegyzi, hogy egyes idézeteket, amelyekről szerzője nem mondta meg, honnan vette azokat, maga helyezett el.

Nem csoda tehát, ha Schier munkája, szerzője hibáján kívül, hézagos és a nyilvánvaló tévedésektől nem mentes.

Ilyen tévedése e munkának a többi között, hogy XI. Gergely pápának a karmelita kolostorra vonatkozó 1372-iki bulláját 1272-re teszi, hogy a Mária Magdolna templomot a budai várban a mai Dísz-térre helyezi, Szt. János evangélista templomát a helyőrségi templommal téveszti össze. Nem emlékezik meg továbbá az óbudai klarisszákról.

Ilyen tévedése, helyesebben a kiadójáé, hogy a budai polgár följegyzését Fehéregyházára vonatkoztatja, holott az az *óbudai klarisszák Boldogasszony*-ról elnevezett templomára vonatkozik. Hiszen budai polgárunk *csupán* Boldogasszony templomáról „Templum Beatae Mariae Virginis”-ről szól.

A templomról egy szóval sem mondja, hogy az Fehéregyháza volt, hanem hozzáteszi, hogy a Frankl-malomtól jobbra egy Tereikház-nak, helyesebben Törökháznak nevezett kolostor állott. Írásában a „T”-t nem lehet „F”-nek magyarázni, mert az minden kétséget kizáró „T” betű, ellentétben a Frankl-malom áthúzott „F” betűjével.

Az óbudai klarisszák temploma a volt Viktória, ma Bohn-féle téglagyár területén állott. Maradványait ott meg is találták. Azokról a „Műemlékek Országos Bizottsága” is úgy vélekedett, hogy az az óbudai klarisszák temploma volt.⁵²

Erről állította Wekerle László, hogy az Fehéregyháza maradványa. Idézte Schierből a budai polgárt is⁵³ és hogy az idézet jobban találjon, a „Tereikház”-at elferdítette „*Fehéregyház*”-ra.

Pedig budai polgárunk följegyzésének természetes magyarázata a következő: Ha a volt Frankl-, ma Árpád-malom előtt arccal a Viktória-téglagyár felé felállunk, jobboldal felé esik a Finály-féle kékfestő. Ennek területén annak idején épületmaradványok voltak egy medencével.

A XVIII. sz. végéről való kamarai iratokban ezeket több helyütt *Török fürdőcskének* (sogeannte „*Türkenbädl*”) nevezik. Meg van tehát a „Törökház” nyoma.

A kolostort tehát a török időben fürdőnek használták. Egyelőre bizonytalan, melyik óbudai kolostor lehetett ez. Nem lehetetlen, hogy a Ferencrendieké volt.

A feljegyzések 13. pontja azt mondja: *Kereköd egy szőlőhegy volt, falu is volt mellette, ahol most az új remete lakik. Óbudán kívül.*

A 14. pont. *Popmál, vagy Püspökmál nem messze esik a Skótok (benecések) kastélyától, előtte kell elhaladni, ha Vörösvárra megyünk. Buda felett egy mérföldnyire.*

Mind a kettő Óbuda területének északkeleti határán keresendő, még pedig azon kívül. Bár a két név IV. Béla 1269. évi oklevelében is⁵⁵ megtalálható, fekvésükről pontosabban nem mondhatunk. Annyit azonban az oklevél is igazol, hogy az óbudai káptalan területén kívül kellett lenniök, mert különben IV. Béla király nem vehette volna vissza a budai (óbudai) káptalantól, mint jogtalan foglalást, *Püspökmál, Elömál, Kereköd és Barnaföld* tizedét.

Azt azonban a budai polgár feljegyzéseiből is már tudjuk, hogy *Popmál*, vagy *Püspökmál* és *Kereköd* Óbudával szomszédos, vagy legalább is közeleső helyen feküdt.

Rupp Kereköd-öt, vagy régiesen írva Kerekud-ot tévesen Kerekkútra ferdítette el, holott már rendeltetésénél fogva sem lehetett e név „kút”-tal kapcsolatos. Fejér Kerekútnak írja. De különben is ez a név 1510—1512-ben már *Nagykereked Kiskereked* alakban szerepel.⁵⁶

Ha majd az említett remetéről és a skótok váráról újabb adatok kerülnek felszínre, talán támpontokat kapunk a közelebbi meghatározására is.

A 15. feljegyzés annyit mond, hogy: „*Elömál a magyarok előtt ismeretlen, de „Fenyőmálnak” neveznek egy régi szőlőhegyet, Óbudán*”.

Mind Elömál, mind Fenyőmál megtalálható több középkori oklevelekben, anélkül azonban, hogy belőlük helyzetükre nézve közelebbit tudnánk. Fenyőmálra nézve Nagy Lajos 1355. évi határjáró leveléből legalább annyit megállapíthatunk, hogy Óbuda területének északi részén terült el a mai Ürömhegy lejtőjén.

Ezek is még további kutatást igényelnek.

A 16. feljegyzés szerint: „*Banaföldnek (Bányaföld) nevezik a Gellérthegy alatti vidéket. A legtávolabbi hévvizek után a Szt. Gellérthegyen kívül*.”

Ez tehát a mai Kelenföldnek és Lágymányosnak felel meg.

Már ebből is látható, hogy a budai oldalnak ezt a részét nem nevezték Kelenföldnek. Ez az elnevezés Döbrentey tévedése. Az 1847. június 11-iki névadó közgyűlés jegyzőkönyve így indokolja az elnevezést: „Kelenföld azon terület, mely a Dunával, várossal, Budaörsre menő országúttal és Albertfalvával határos.” Ez a tévedés, úgy látszik, Verancsics hibás magyarázatából eredt.⁵⁷

Haeuffler nem esett ebbe a hibába. Az ő középkori leírásában és térképén helyesen Kelenföldnek Kis Pestet, vagyis a mai Tabán-Rácvárost jelöli meg.⁵⁸

Eredetileg a német polgárok nevezték Kis Pestet a maguk nyelvén Kraynfeldnek vagy Kreen Feldnek.

Ezt a nevet először Szent Gellért legendája említi, amidőn elmondja, hogy a magyarok Szent Gellértet a Gellérthegyről ledobták. Itt a hegy „*mons Kreenfeld*” néven szerepel. Ez a név később IV. Béla 1269. évi már előbb említett oklevelében, mint „*Kraynfeld*”, a veszprémi püspökség 1291-iki tizedszámadásaiban „*Kleenfeld*”, az 1302-ikiben „*Kereinfeld*” alakban szerepel.⁵⁹ Abban az 1295-iki okiratban, amely szerint Benedek veszprémi püspök több egyház tizedét Kuncz comesnek bérbeadja „*Kerenfeld*”,⁶⁰ Lodomér érsek 1291-ik levelében pedig „*Kelenfeld*” a neve.⁶¹ Ez utóbbi magyaros alakban szállott azután Thuróczi nyomán reánk. Német alakját, bár eltorzítva, „Cronfeld” formájában még a budai törvénykönyv is megőrizte.

Látjuk tehát, hogy az eredeti német Kreenfeld miképp alakult át lassankint a magyar szájnak és fülnek alkalmasabb Kelenföld-dé.

Ez a véleménye Podhradzskynak⁶² és Salamonnak is.⁶³

Jelentése pedig „*Tormaföld*”. Igazolja ezt az állítást Kluge Frigyes, Fischer Hermann és Schmeller szótára is.⁶⁴

De igazolja még napjainkban is az a tény, hogy a mai Tabánban a Gellérthegy lankáján és lábánál, valamint mindenütt, ahol pusztta műveletlen terület van, a gyom között felüti fejét eléggé elhatalmasodva és a többi dudvát elnyomva a vadtorma.

Erről adhatták Kispestnek az idők folyamán idevándorolt németek a Kreenfeld nevet.

A Kelenföld nevéhez a honfoglaló magyarok átkelésével kapcsolatban fűződő szómagyarázat későbbi kitalálás. Meglepő, hogy ezt Rupp Jakab is elfogadta.

Ez az átkelés sem a mai Kelenföld tájékán, hanem a Tabánnál a Rudasfürdő fölött, mint átkelésre leginkább alkalmas pontnál, történhetett. Hiszen a mai Kelenföldnél egyrészt a Duna sokkal szélesebb volt, semhogy átkelésre alkalmas lett volna, másrészt a vidék árvizeknek kitett, mocsaras. A székesfehérvári út éppen azért nem erre vezetett, hanem a Tabánon keresztül a mai Hadnagy- és Kereszt-utca tájékán, folytatólagosan a Csend-utcán át a Budaörsi-útra. Bizonyítéka ennek Pest és a szemben lévő Kispest (Tabán) kialakulása is. Mind a két ponton ott kellett a városnak fejlődni, ahol az átkelés volt. Igaz, hogy ez részben erősebben lejtő és így kényelmetlen út volt, de viszont bel- és árvizektől ment, tehát biztosabb. A Duna mentén húzódott régi római műutat a középkorban gondozás híján a Duna már rég tönkretette.

Az út folytatása a legrövidebben Diósdon át mehetett. Ez az útvonal sem hosszabb a dunamenti útnál és teljesen árvízmentes.

Ezt bizonyítja különben Szent Gellért legendája is.⁶⁵ Szent Gellért ugyanis annak hallatára, hogy Endre és Levente visszatértek, többekkel Székesfehérvárról Budára ment és midőn ahhoz a helyhez érkeztek, amelyet Diódnak mondanak, Szent Sabina templomában misét mondott. Különös lett volna, ha Szent Gellért a dunai úton jön, kitérése Diósdra, amely

a dunai úttól erősen félreesik. Ez csak úgy érthető meg, ha feltételezzük, hogy az út Székesfehérvárról Budára Diósdon át vezetett.

Wenzel ugyan a budai regestákban ⁶⁶ azt állítja, hogy a Szent Gellért legendája „portus Pest”-et határozottan a Szent Gellért hegye alá teszi és idézi Endlichert is. Ez azonban határozottan tévedés, mert a legenda egy szóval sem mondja meg, miképpen feküdt a pesti rév.

A 17-el jelzett pontban végül elmondja ama bizonyos ismeretlen budai polgár, hogy: „Mindezeket négy Óbudán lakó öreg embertől szerezte, akik a törökök alatt ott laktak s egyikök Budakeszin született.”

Ebből megtudjuk mindenekelőtt, hogy a feljegyzések kútforrása a szájhagyomány, amely a török időkön át visszanyúlik a török hódoltság előtti időkbe is.

Megtudjuk továbbá, hogy Óbuda a török időkben nem volt teljesen lakatlan, amint azt sokan az ott dúlt pusztítások után és főleg annak az adatnak kapcsán, hogy Óbudáról 1596-ban 2160-an elmenekültek, hitték és állították. A jómódúak és azok, akiknek sok félteni- és veszteni valójuk volt, bizonyára elmenekültek. De a földhöz ragadt szegény nép nem oly könnyen hagyja el kis tanyáját és talpalatnyi földecskéjét. A végletekig ragaszkodik hozzá és sok mindent elszenved érte. Így volt ez itt is.

Arra különben, hogy Óbudának a török hódoltság utolsó évtizedeiben is volt, ha nem is nagyszámú lakossága, még más bizonyítékunk is van.

Tudjuk ugyanis, hogy Óbudán 1628-ban Karancsi János, 1629-ben Esztergomi S. Miklós és 1652-ben Sellei György volt a református prédikátor.⁶⁷ Tehát híveinek is kellett lenni, még pedig magyaroknak. Ezek csak a régi törzsökös lakosság, a Futhamoth-ok, Kővágók, Mészáros-ok, Sánthá-k, Kewncel-ök (Köncöl), Wargák, Zakmáriak stb. maradékai lehetnek.

Végeredményben nagyrészt ezeknek köszönhetjük tehát, hogy a régi helyneveknek nemcsak a nevét, hanem többnek még a helyét is meg tudjuk állapítani.

Nem állja meg tehát a sarat Budára vonatkozólag az az eddig sarkigazságként hirdetett tétel sem, hogy Óbudán elpusztulván teljesen az őslakosság, a régi középkori helyeknek dolgában csak tapogatózásra vagyunk utalva.

1) Buda sacra. Viennae 1774 p. 66 „Congruit huic relatio Germanica memorati civis Budensis: . . .” továbbá p. 75. és p. 80.

2) Buda-Pest Historische Skizzen 1854. 120—123.

3) Budapest helyrajzi története 1868. p. 33 és p. 46.

4) Fehéregyháza és Árpád sírja.

5) Alba Mária mint Árpád sírja.

6) L. a 4) alatt említett munkáját.

7) Arch. Ért. III. k. 1884. 173.

8) Egyeteemi kv. folio 53. p. 235.

9) Egyetemi kv. M. S. C. Hevenessi Excerpta E. E. 7. G. 313. p. 123—153.

10) I. m. p. 141.: „Tandem tertium et ultimum Actoris fundamentum est Elenchus seu Index quidam sub C. (Hevenessi azonban ezt a jegyzéket nem közli.) Decimarum olim anno adhuc 1505. ab Actore perceptarum, ex quo et Jus ad illas Decimas et possessionem earum habitam probare nititur. Verum praeterquam quod ille Elenchus nullam habeat authenticationem, sed sit per unum scriptum anonymum et acephalum.”

„Respondetur Imo hunc indicem Decimarum tam parum Juvare Actorem pro Jure Decimarum Budensium, quam pro Jure Decimarum Viennensium vel Constantinopolitanarum Juvet, nam index ille enumerat omnia Promontoria e quibus Colligit Decimas Actor, e quibus Promontorys tam parum notum est Budae quam Viennae vel Constantinopoli, ut elenchum inspicienti patet et Budensis promontory notitiam habenti aut inquirenti patebit. Promontorium enim Budense nomina habet teste seniorum ibi traditione sequentia:

Nunc mons Josephi. Olim Gulbeba hegy
 Nunc Vaskapu olim Matyas kiraly hegye
 Nunc mons Sueuorum olim negy hegy
 Nunc mons aquilarum olim Kyrali hegy
 Nunc et olim dobogi hegy
 Nunc et olim szent pál hegy
 Mons versus Albam regalem olim Csepalli hegy
 Nullum autem ex his nominibus est in illo adducti

Actoris indice, ergo ille pro Budensibus decimis nihil probat.

11) Linzbauer Die warmen Heilquellen der Hauptstadt Ofen 1837. 57. l. Linzbauer ezt Hammer Die Geschichte des osmanischen Reiches c. ismert történelmi munkájából, ez viszont Raschid török történetíróéből meríti. (Tarichi Raschid II. 145. l. 5. sor). Megjegyzi még, hogy ez „többiben sajtóhibával „Michnes”-nek van írva. Miután törökül nem tudok s az arab írást sem ismerem, ezt el kell fogadnom.

12) „Neu Aus seinem Stein-Hauffen wiederum aufwachsendes Ofen oder kurtze Beschreibung wie diese Königliche Hungarische freye Haupt-Stadt zu jetzigen Zeiten bestehe. Mit einem kurtzen Anhang von Ofnerischen Gesund-Bädern Heraus gegeben Ofen den 1. Januarii 1733. Gedruckt bey Johann Georg Nottenstein Buchdruckern allda”.

Az ajánlásból, amely Esterházy Imre hg. esztergomi primáshoz szól, kiderül, hogy e könyvecskét maga Buda főváros érdemes polgármestere és tanácsa (Burgermaister, Stadtrichter und Rath) adta ki. A fenti idézet a könyv 29. oldaláról való.

13) I. m. 25. old. „. . . in Anno 1723. den 28 sten Martii am Heil. Oster Tag Abend (l. Viertel nach 4 Uhr) als man just vom Calvari- oder Josephi Berg mit der Procession zuruck gienge, auf einmal gleichsam in einer Flamm durch starck zugekommenen Wind so erbrunnen dasz alle Hülf und Rettung vergeblich ware . . .”

14) Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium . . . de . . . Urbe Budensi p. 101: „Alloodium Wenerabilis Collegii Societatis Jesu, cum vineto Monti Josephaeo adsito, supra hoc Fanum structura sua Turcaem architectum (sic!) hodie prodit, Dervisio (!) cuidam (suos hoc nomine Monachos Turace indigitant) barbaris rerum potiuntibus (sic!), isthic sepulto exstructum, jam Divi Christi Nutritii honoribus transscriptum, a quo Mons Josephaeus consecratus est, in quo aliquot Sacella constructa visuntur, quorum praecipuus usus est, in publicis comprecationibus, ac sextis verni jejuni Feriis”.

15) Rupp J. Bpest helyr. tört. 184. old.

16) Szfvárosi Muzeum 418. sz.

17) J. v. Haeuffler Budapest historisch-topografische Skizzen 1854. II. Historische Skizzen 53.

18) I. m. 184. old.

19) Haeuffler i. m. 295. old.; Hunfalvy Budapest és környéke 1859. 109. old.

20) A jegyzőkönyv teljes szövegét az Életképek 1847. II. félév 18-20. lapján közölte.

21) Budapest és környéke 25. old. és a térképmellékleten.

22) Praedium Sz. Pál, a mint az régi térképeken is így szerepel.

23) Garády S. Mátyás kir. budai vadaskertje. Historia 1931. 1—2. sz. 57. old.

24) Orsz. lltár. Acta cameralia Juridicum A^o 1778 Aprilis No 144.

25) N. Olah Hungaria et Attila. Vindobonae MDCCLXIII. p. 20. Itt nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a „Mátyás király budai vadaskertje” c. cikkben Oláh erre vonatkozó szövegének magyar fordítása nem egészen szabatos. A helyesen fordított szöveg így hangzik: „Fönnebb az erdőkoszoruzta sz. Pál hegye látható, amely a pálos barátok kolostoráról és Remete szent Pál testéről régóta híres”.

26) Rupp i. m. 198. old.: „Az emelkedett hely, mely jelenleg a Sz. Juhásznehöz címzett major előtt fekszik, tele a monostor romjaival . . . a Hárshegynék a Sz. János hegy felé eső részén fekszik és hajdan Nándor hegy nevet viselt.” Megjegyzendő, hogy a kolostor a mai Szép Juhász né és a vele szomszédos — csupán egy keskeny út, a Schüller-út által elválasztott — telken terült el. Ez utóbbi ma Légrády Ottó tulajdona. A kibukkanó falmaradványok több helyütt ma is megtalálhatók.

27) Igy pl. 1441-ben Pataki Benedek és fia Nándoron levő szöllejeket eladják, 1521-ben Thétényi Péter a Nandarhegyén fekvő szöllejét a Magdolna egyháznak adja.

28) Rupp i. m. 212—213.

29) Hauffler i. m. a II. r. 53. old. közölt történeti térképen és 122. old. De Heuffler sem mondja meg, mire alapította ezt az állítását.

30) Garády S. I. cikke . . . Historia 1931. 1—2. 58.

31) Dr. Veres E. Marsigli jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól. Budapest Régiségei IX. 149—150.

32) L. a 31) alatt említett térképet és magyarázatot.

33) Rupp i. m. p. 217. „Paria Privilegiorum et Relationum Administrationi Budensi praestitarum”.

34) Haeuffler i. m. p. 121. 4.

35) Miller i. m. p. 79.

36) Neu aus seinem Stein-Hauffen wiederum aufwachsendes Ofen etc. p. 35.: „ . . . den 2-ten Septembris und an zweimal auf Päpstlicher Erlaubnusz jährlich zu begehren-pfegenden Fest-Tag heiligen Hungarischen König Stephani auf der Kaiserl. Breche, wozu jederman sonderen Trost unter der Predig sich allezeit die Adler ober dem Volck herum schwingend sehen lassen, da sie doch sonst niemalen so gesehn werden”.

37) Neu aus seinem Steinhauffen etc. i. m. 38—39. lapján.

38) Collectio Hevenessiana M. S. T. IX. 152.

39) Marsigli már idézett jelentései 149. l. l. p.

40) Életképek 1847. II. 53. l. 33. pont: „Der Stuhlweissenburger Gebürg alwo besser (!) Weingartn ligt CsePELLI-hegy wÜRTH (!) genannt, wie auch taills nomen (!) Sasaty hegy, alwo die Hottierung ist.” Az értelemzavaró hibák után (!) — jelet tettünk.

41) Haeuffler i. m. II. 121. 5. Jegyzet.

42) Szfővárosi Muzeum 418. szám.

43) A már idézett mű 37. oldalán: „ . . . hievon in das kleine und grosse Pauli- Thal, hereinwerts aber wieder auf den Schwabenberg ferners zu deme S. Urbani, dann S. Martini, hernach Adler-berg, weiter hinaus Stuhlweissenburger-Gebürg, herein aber zu kommen neben dem S. Peter-Bergl vorbey und gegen der Donau auf den hohen . . . Plock-Berg . . .”

44) I. m. 121. old. 3. és 6. pont.

45) Dr. Csánkl Dezső Magyarország földrajza I. 15.

46) Orsz. lltár. Cam. Admin. zu Ofen Bericht u. Schreiben A^o 1695. Marty No 94.

47) Historiographia de ecclesiarum etc. M. S. p. 88—106. F. Schams Vollständige

Beschreibung der kön. freyen Hauptstadt Ofen 1822. p. 171.

⁴⁸⁾ Bp. Szfőváros Muzeuma 418. sz.

⁴⁹⁾ Schier X. Buda sacra p. 66.; „Templum S. Jacobi ist vor diesem gestanden ausser des Kaisers Badt wo nunmehr ein rothes Kreuz aufgestellt ist, unter Alt-Ofen”.

⁵⁰⁾ Schier i. m. p. 80.: „B. Mariae Albae. Locum ejus civis ille Budensis descripsit: Templum B. M. V. ist unweit von des Franckl Pölchen mill, alwo rechter Hand auch ein Closter gestanden, hat geheissen Tereigház seu ut Cl. Prayus rectius legendum conjeicit Törökház.”

⁵¹⁾ „Non est autem dissitendum (valószínű: dissidendum), quin, si vixisset, author laborem hunc suum magis perpolivisset. ac denuo ad liman revocasset”.

„Desiderabantur (ut ingenuus sim) in hac Commentatione ad huc nonnullae locorum, unde author sua deprompsit aut roboravit, indicationes, sive citationes: harum plures ipse apposui, quasdam, quarum, nimirum fontes mihi defuere, aut quas perquirere nimis operosum fuisset, simpliciter praetermissi.”

⁵²⁾ Gerece P. Magyarország műemlékei II. k. 605. lapon.

⁵³⁾ Wekerle László Alba Maria, mint Árpád sírja hol fekvésének meghatározása 1885. 147—148.

⁵⁴⁾ Orsz. lltár. Kameral Acten d. kön. ung. Stadh. A^o 1785/86. Fons 16 B. Pos. 113—114. 181. 260—261. 282—283. Ugyanezekben az iratokban említik a Frankl malmot is, amelynek ez időben Kühtreiber a bérlője.

⁵⁵⁾ Fejér C. D. IV. 3. p. 497.

⁵⁶⁾ I. Knauz N. A budai kápt. regestái 78. és 98. sz.

⁵⁷⁾ Kovachich Script. rer. hung. minores II. 114. „...ex eo campo qui a meridiana regione subjacet Budaee, Kelenföld genti appellata...”

⁵⁸⁾ Haeuffler i. m. II. 52. és az 52. és 53. pont l. között levő térkép.

⁵⁹⁾ Podhradzky Buda és Pest sz. kir. városok volt régi állapotokról 1833. p. 54-55.

⁶⁰⁾ Fejér C. D. IX. 7. 715.

⁶¹⁾ U. o. p. 706.

⁶²⁾ Podhradzky i. m. U. o.

⁶³⁾ Salamon F. Budapest története II. 213.

⁶⁴⁾ Friedrich Kluge Etymologisches Wörterbuch d. deutschen Sprache p. 265.: **Kren**-Meerrettich ein bay. österr Wort, auch schles. (bei Steinbach 1734. **Krien** schon mhd. (közép felnémet) **Krene**: entlehnt aus aslav (ó-szláv) chrenu.

Hermann Fischer Schwäbisches Wörterbuch 1914. c. 729. **Kren** gree(n): Meerrettich, Cochlearia armoracia.

Ezután fölsorolván a forrásokat egy 1574. évi herbariumból idéz: Raphanus Marinus Meerrettich oder **Krien**. Másik példa: Gestossen **Kreen** mit Mandel darbey (Widmann Württembergische Geschichtsquellen 6. 267.)

Végül A. Schmeller Bayerisches Wörterbuch c. szótára 1872. I. B. 1371: Der **Kren** (**Kreñ** oberpfälzisch Kreñ) ahol ñ ki nem mondott n-et jelent.

Ezek az alakok az említett magyar forrásokban csekély változással megtalálhatók.

⁶⁵⁾ Endlicher Rerum Hungaricarum Monum. Arpadiana 1849. 228.: „...quo audito sanctus Gerhardus, Bestridus, Budi, Beneta et Zonug Comes, qui conuenerunt ad Albam regalem cum multitudine Christianorum, egressi sunt de Alba uersus Budam... cumque predicti episcopi festinanter uenissent ad locum qui dicitur Dyod, in ecclesia sancte Sabine sanctus Gerhardus missam celebravit...”

⁶⁶⁾ I. Wenzel G. Budai regesták 21. ponthoz tartozó 1. Jegyzet.

⁶⁷⁾ Az óbudai ev. református anyaegyház száz éves története. p. 20.

Az első pesti kereskedelmi iskola.

1830-ban egy új iskolatípus előfutárja nyert polgárjogot Magyarországon, a kereskedelmi szakiskola. Bibanko Gyula Manó sziléziai származású tanító ekkor nyitotta meg Pesten magániskoláját, amelynek célja a kereskedelmi pályára induló ifjak szakszerű kiképzése volt. Ugyanekkor külföldön már nyilvános iskolák terjesztették a kereskedelmi szakismereteket; Párizsban 1820-ban nyílt meg a Casimire Périer alapította École supérieure de Commerce, Lipcsében pedig a magániskolákat 1831-ben váltotta fel az Öffentliche Handelslehranstalt. Magyarországnak még sokáig kellett várnia, míg a nyilvános szakoktatás biztos kultúrájú útjára léphetett, hiszen Bibanko iskolájának megnyitása után 27 évnek kellett eltelnie, amíg a Kereskedelmi Akadémia megnyithatta kapuit.

Érdekes és kultúrhistoriai szempontból kétségtelenül jelentős Bibanko Manó magániskolájának genezise, amelynek történelmi patinát és aktualitást ad a 100 éves évforduló mementoja.

1829 augusztus 27-én Bibanko Gyula Manó folyamodvánnyal fordult a helytartótanácsához, amelyben egy Pesten létesítendő kereskedelmi szakiskola megnyitására kért engedélyt. Kérvényében elsősorban arra hivatkozott, hogy Európa művelt országaiban már mindenütt működnek ilyen szakiskolák, Őfelsége birodalmában pedig nemcsak Bécs, hanem több vidéki város is rendelkezik kereskedelmi iskolával, amelyekben a „tanulnivágyó” ifjúság kereskedelmi szakismereteket: számvitelt, könyvelést, váltóismerteket, decimális számolást, áruismereteket, kereskedelmi levelezést és fogalmazást rendszeresen tanulhat. Előadta továbbá Bibanko, hogy a bécsi császári és királyi hírneves Polytechnikai Intézet kereskedelmi tanfolyamát elvégezte, latinul, magyarul, németül, franciául, olaszul és „szlávul” kitűnően ír és beszél. Hivatkozott arra is, hogy atyja, Antal több mint negyven éven át szolgálta hűségesen, mint katonai élelmezési tiszt a császárt.

A helytartótanács még ugyanazon év szeptemberében leküldte a folyamodványt Pest város tanácsához azzal az utasítással, hogy a tanács hallgassa meg a Kereskedők Testületét Bibanko vállalkozására vonatkozólag és azután tegyen haladéktalanul jelentést a folyamodványban foglaltakra nézve. 1830 január 30-án elkészült Pest város tanácsának jelentése, amelyben felterjeszti a Kereskedők Testületének kikért véleményét, amely szerint a Testület teljes bizalommal viseltetik Bibanko vállalkozásával szemben, miután hiteles bizonyítványokkal igazolta képesítését, legfőképpen pedig azért, mert kereskedelmi szakiskola létesítését a kereskedők szükségesnek tartják és nyilvános iskola létesítésére „fundus” ezidőszerint nem áll rendelkezésre, ilyen irányú iskola felállítását helyeslik és örömmel fogadják. Sőt, egyes kereskedők még anyagi áldozatokra is hajlandóknak mutatkoztak, amennyiben 70 forintot gyűjtöttek össze maguk között Bibanko iskola-alapításának támogatására. A tanács természetesen a maga részéről is pártolóan terjesztette fel Bibanko kérelmét és javasolta az iskola engedélyezését egyrészt a Kereskedők Testületének véleménye, másrészt Bibanko tudós személye és dícséretes tervei iránt táplált bizalom alapján. A helytartótanács 1830 márciusában küldte le engedélyező leiratát a tanácsához, amelyben azt hangsúlyozta, hogy szükségesnek tartaná egy nyilvános kereske-

delmi szakiskola létesítését is, melyet majdan a Kereskedők Testületének közreműködésével gondol megalapíthatónak. (Ez volt az első hivatalos helyről elhangzott nyilatkozat, amely a nyilvános kereskedelmi szakoktatás mellett foglalt állást.) Addig is azonban — folytatja a helytartótanácsi leirat — engedélyezi Bibanko magániskolájának megnyitását és egyben felhívja a tanácsot, hogy az ellenőrzés jogát gyakorolja e magániskola felett is. A tanács Boráros János tanácsnokot bízta meg Bibanko iskolájának ellenőrzésével és ugyanekkor értesítette Bibankot, hogy az engedélyt megkapta és iskoláját akadály nélkül megnyithatja.

Ez pedig történt 1830 március 26-án. A magyar közművelődés történetében kétségtelenül jelentős dátum ez, amelynek centennáriumáról a nagyközönség és a szakkörök egyaránt megfélekedtek.

Sokkal szomorúbban végződött Packh Miklós Ferenc iskolaalapítási kísérlete. A derék Packh mester, aki saját szavai szerint, a szülők és tanítványok általános megaláztatására éveken át foglalkozott kereskedelmi magánórák adásával, már 1827 októberében, tehát két évvel előbb, mint Bibanko Gyula Manó, folyamodványt nyújtott be Pest város tanácsához, melyben kereskedelmi magániskola nyitására kért engedélyt. A tanács ezt a kérvényt is a helytartótanácshoz küldte fel. Majd három év telt el, amíg a helytartótanács leírt Pest városához és jelentéstételre szólította fel a városi tanácsot, Pest városa viszont a Kereskedők Testületéhez fordult a szokásos véleményezés céljából. A Testület véleménye meglehetősen barátságtalan és kedvezőtlen volt Packhra nézve. Arra hivatkoztak, hogy Bibanko ilyen irányú magániskolára már kapott engedélyt, Packh tanterve pedig sokkal korlátozottabb, mint Bibankoé. (Packh ugyanis csak kereskedelmi számtant, a „magánkönyvelés tudományát” és francia nyelvet kívánt iskolájában tanítani.) Ezért a hatóságok belátására bízták a döntést, anélkül, hogy nyíltan állást foglaltak volna. A sorok között azonban világosan olvasható a Testület álláspontja: Packh vállalkozását a pesti kereskedők feleslegesnek tartották és elleneztek. Boráros János tanácsnok, az ügy referense hasonlóképpen ítélte meg az ügyet, szintén tartózkodott a nyílt állásfoglalástól. A helytartótanács 1831 májusában meghozta döntését, amely elutasító volt; Packh iskoláját feleslegesnek minősítette és a nyitási engedélyt tőle megtagadta. Az iratok között találjuk a szerencsétlen Packh Miklós anakronisztikus sürgető beadványát, amely már a helytartótanácsi döntés után kelt s ezt nyilván keresztezte. Ebben a kétségbeesett beadványban Packh keseregve adja elő, hogy immár majd négy éve vár és könyörög, anélkül, hogy választ és döntést kapna kérvényére. Elpanaszolja, hogy Bibanko, akit ő két esztendővel megelőzött folyamodványával, már megkapta az engedélyt csak azért, mert egy bizonyos pozsonyi származású, Schertz nevű nagybefolyású kereskedő támogatta és pártfogolta az ügyét.

1838 január 14-én ismét jelentkezett a szerencsés Bibanko Gyula Manó, ezúttal egyenesen a helytartótanácsához fordulva hatalmas beadványával. Bibanko kérvényéből rendkívül érdekesen és a maga teljességében bontakozik ki iskolájának első nyolc esztendeje. Bibanko ugyanis a prosperitás nagyszerű évei után nem kevés elbizakodottsággal arra kéri a helytartótanácsot, hogy

1. rajta kívül Pest városában senki „kereskedelmi tudományok” körébe vágó nyilvános előadást ne tarthasson. (Tehát teljes monopóliumot kért Bibanko a maga, illetve iskolája számára.)

2. Engedtessek meg neki, hogy iskolájában előkészítő osztályokat állíthasson fel, a reáliskolák mintájára, amelyek az ifjúságot a Polytechnikai Intézet látogatására készítik elő.

3. Engedtessek meg továbbá az is, hogy intézete a „Nyilvános Kereskedelmi Tanintézet” címét viselhesse.

Bibanko igényteljes és elbizakodott kívánságait hosszú oldalakra menő indokolással támasztotta alá, amelynek első része az intézet eddigi eredményeit foglalta össze. Ha leszámítjuk Bibanko önhitt és dicsekvő felsorolásából mindazt, ami nem látszik objektív adatokon nyugvónak, akkor is nyolc virágzó esztendő meggyőző eredményei sorakoznak elő a bőbeszédű indokolásból.

Mindenekelőtt arra hivatkozik, hogy iskoláját eddig 1079 növendék látogatta, akik valamennyien vizsgát tettek és tanulmányaik sikeres elvégzéséről számukra bizonyítvány állíttatott ki. A vizsgák komolyságának bizonyítására felhossa Bibanko, hogy azokon a helyi nyilvános iskolák igazgatói elnököltek, akik a kiállított bizonyítványokat aláírásukkal hitelesítették. A végzett növendékek nagyobb része — folytatja Bibanko — mind a belföldön, mind a külföldön diplomájukkal könnyen találtak elhelyezkedést a kereskedőcégeknél, többen pedig mint magántanítók adják tovább a Bibanko iskolájában magukbaszívott tudományt. Az alacsony tandíj a legszélesebb rétegek számára lehetővé tette az iskola látogatását és olcsó pénzen rövid idő alatt tanulhatták meg többek közt a kereskedelmi számtant és könyvelést, amit eddig csak hosszú évek gyakorlatával sajátíthattak el a magyarországi kereskedők. Rendkívül érdekes momentum, amire büszkén hivatkozik Bibanko, hogy az ő iskolájának példájára számos más városban alakult kereskedelmi szakú magániskola, még pedig Budán, Temesvárt, Pécsen, Sopronban, Győrött, Szabadkán és Kolozsvárott.

Felhívja Bibanko a helytartótanács figyelmét arra is, hogy iskoláját dúsán felszerelte a szükséges tanügyi kellékekkel, mindennemű kereskedelmi árumintával, nyersanyaggal, természettudományi kollekciókkal és ásványokkal. Azonnal beszerez minden új, a kereskedelmi életben használatos eszközt az iskola számára, ahol napi 12 tanórán át foglalkoznak a tanítók az ifjúsággal.

Az eddig felsoroltak igazolására Bibanko különböző okiratokat mellékel kérvényéhez. A legérdekesebb ezek közül a pesti Kereskedők Testületének ülési jegyzőkönyvi kivonata, amelyben a Testület egyrészt igazolja az elért eredményeket, másrészt megbízza Bibankot egy vasárnapi iskola intézményesítésével, melyet a már alkalmazásban lévő kereskedőifjak számára létesítettek és egyedüli tanítójává Bibankot nevezték ki. Csatolta még a helyi iskolaigazgatóság, illetve Pest város szaktanácsnokának bizonyítványát, aki az intézet vizsgáin, mint hivatalos biztos vett részt. Valamennyien elismerik az iskola eddigi dícséretreméltó eredményeit és érdemeit.

A kérvény második részében azt fejtegeti, hogy amennyiben a hatóságok nem részesítik kellő védelemben a konkurenciával szemben, a csekély tandíjak jövedelméből nem fogja tudni fenntartani intézetének olyannyira áldásos és nemkevésbé költséges működését. A konkurencia ellen kéri a hangzatosabb és attraktív „nyilvános” cím használatának engedélyezését és a konkurencia teljes hatósági letiltását.

Az indokolásból érdekesen tűnik ki a kereskedelmi „tudományok” nagy kapossága és hirtelen fellendülése az utolsó években. Az első számú

panasz a magántanítók tömege ellen irányul, akik a növendékek nagy részét elvonják Bibanko iskolájától. Másodsorban a zsidók és protestánsok felekezeti iskoláját panaszolja be; az izraelita elemi iskolában külön kereskedelmi kurzust létesítettek, a protestánsok pedig Bibanko iskolájának hatása alatt módosították és egészítették ki tantervüket. Kifogást emel nyomtatékosan az ellen is, hogy előadásait nyomtatásban és kéziratban terjeszthessék, s egyesek így jogtalanul gazdagodhassanak tudományának orv eltulajdonításával.

A beadvány utolsó passzusában adja elő harmadik kérésének indoklását. Bibanko feltétlenül szükségesnek tartja az előkészítő osztályok felállítását, ami nélkül lelkiismeretes és magasszínvonalú oktatásban nem tudja részesíteni a tanulóifjúságot. A tanulók ugyanis — Bibanko szerint — nem alkotnak homogén egységet, sem nyelv, sem kor, sem pedig előismeretek szempontjából. Különösen a nyelvi nehézségek teszik szükségessé az előkészítő osztályok bevezetését, miután a tanulók Magyarország, Erdély és Horvátország különböző nyelvterületeiről verődnek össze, s így a kereskedelmi számtan, valamint a többi kereskedelmi szaktárgyban előforduló kifejezések a tanulók nagy része számára ismeretlenek. Az elemi iskolák harmadik osztályában (bár — elismeréssel állapítja meg Bibanko — igen sokat tanulnak a növendékek) már a tanulók nagy számánál fogva sem lehetséges ezeket az előismereteket tanítani. (Úgy látszik, Bibanko iskolájába az elemi iskola három osztályának elvégzése után iratkozhattak be a növendékek.) Mindezen magas szempontú indokoknál fogva kérte a valószínűleg igen jövedelmezőnek ígérkező előkészítő osztályok engedélyezését a helytartótanáctól.

A kérvény a maga hivatalos útján leérkezett referátumra Pest város tanácsához, ahol Eichholz János volt az ügy előadója. Jelentésében méltányosnak találta az előkészítő osztályok felállítására irányuló kérelmet, a „Nyilvános Kereskedelmi Tanintézet” cím engedélyezését azonban nem javasolta, úgyszintén nem járult hozzá a szabad verseny erélyes intézkedésekkel való elfojtásához sem. Ez utóbbit feleslegesnek tartotta. már azért is, mert bármilyen iskolanyitáshoz hatósági engedély amúgy is szükséges. A pestvárosi tanács ilyen értelmű felterjesztésére 1838 május 28-án érkezett meg a helytartótanács döntése, amely a város javaslatát magáévá téve, megengedte Bibankonak az előkészítő osztályok felállítását, a „nyilvános” címet azonban nem. Bibanko másirányú kérélmekre pedig, melyekben a konkurrencia miatt kért tiltó intézkedéseket, nem is tért ki a helytartótanács leirata.

Bibanko azonban nem élvezhette sokáig munkája dús eredményeit, iskolájának virágzását: 1841-ben, hosszú, majdnem egy esztendeig tartó betegség után meghalt. Halála után nyomban jelentkezett Pest város tanácsánál Hampl Antal, Bibanko első „segédje” és állandó helyettese, aki arra kérte a tanácsot, engedjék meg neki Bibanko örökébe lépve felelős igazgatóként tovább vezetni az elárvult intézetet. Tölgyessy János polgármester, a „kebelbeli Városi Oskolák Igazgatója” referálta Hampl ügyét; jelentésében nagy jóakarattal állt Hampl mellé, akit feltétlenül érdemesnek tartott arra, hogy Bibanko utódjaként tovább vezesse a már jóhírnevű kereskedelmi iskolát. Érdemesnek tartotta pedig azért, „mivel a kérő maga kitüntetett Fűszeráros lévén”, nemcsak teoretikusan, hanem gyakorlatilag is képzettségű ember. Továbbá, mert Hampl elvégezte Bibanko iskoláját és pedig oly

sikerrel, hogy utána 1834—1838-ig, mint első segéd működött Bibanko mellett, kiérdemelve mestere teljes megalégedését és bizalmát. Mint magántanító különböző városokban oktatta az ifjúságot a kereskedelmi szaktárgyakra, mindenütt kitűnő eredménnyel. A legutóbbi esztendőben pedig, Bibanko hosszú betegsége alatt, ő látta el az igazgatói teendőket, közmegelelégedésre. Megjegyzi még Tölgyessy János, hogy Hampl erkölcsi tekintetben sem esik semmiféle kifogás alá és referátumát azzal fejezi be, hogy miután a kereskedőtársadalom az intézet „további létezését igen óhajtáná”, Hampl pedig több évi működésével, mint tanító és igazgató egyaránt, teljes mértékben bebizonyította rátermettségét, őt az iskolai igazgatói állásra mindenképen alkalmasnak találja. A tanács a polgármester jelentésében foglaltakat magáévá tette és 1841. június 28-án ilyen értelemben tett felterjesztést a helytartótanácsához. Augusztus 31-én már meg is érkezett Pest városához a legfelsőbb fórum leirata, amely felhívja a városi tanácsot, hogy szerezze be a Kereskedők Testületének véleményét, továbbá elküldi a pozsonyi kerületi iskolák főigazgatójának ez ügyben kikért véleményes jelentését, hogy néhány aggályoskodó észrevételre Pest város tanács haladéktalanul adja meg a válaszát. A tanács úgy is tett. A kereskedők ugyanazon év szeptember 18-án benyújtották írásban véleményüket, amely Hampl ügyére rendkívül kedvező volt. Amit Tölgyessy polgármester és a városi tanács felhozta Hampl érdemeinek bizonyítására, ugyanazt elmondták a kereskedők is, hozzátéve még, hogy a kereskedelmi iskolához csatolt és általuk fenntartott vasárnapi iskolának vezetésével ők már Hampl Antalt meg is bízták, évi 500 forint javadalmazás mellett. A városi tanács szept. 27-én újabb felterjesztésben közölte ezt a helytartó tanáccsal, nem mulasztva el válaszolni a pozsonyi főigazgató ellenvetéseire és észrevételeire. (Hogy a pozsonyi főigazgatónak miféle skrupulusai lehettek, csak ebből a tanácsi felterjesztésből derül ki, mert az iratok között sajnos ma már ez a főigazgatói referátum nem volt megtalálható.) „Ami pedig az oskolák főigazgatósága részéről tett észrevételeket illeti, ezekre a folyamodó azt viszonzta, hogy ő soha semmi polytechnikus vagy paedagogikus intézetben nem volt ugyan, mindazonáltal azt véli, hogy mint több esztendőbeli segéd, és jelenleg ezen iskolában rendező tanító a paedagogiai tehetségnek elegendő jeleit adta, és hogy a szláv nyelven kívül csak a német nyelvben tökéletesen jártas, a magyarban pedig magát most képezi” — írja szószerint a tanácsi felterjesztés. Ebből is láthatjuk, hogy Hampl Antal sem képesítés, sem tudás szempontjából nem volt a legméltóbb utódja Bibankonak.

Mielőtt Hampl a legfelsőbb engedélyt megkapta volna az iskola további fenntartására, még egy iratváltás történt a helytartótanács és Pest városa között. A helytartótanács Hampl állampolgársága iránt is érdeklődött. És röviddel azután, hogy a városi tanács felküldte Hampl sziléziai végelbocsátó levelét, adta meg 1841. október 5-én végső beleegyezését Hampl Antalnak, hogy Bibanko örökét akadálytalanul átvehesse.

A százesztendőös magyar kereskedelmi iskolának ez az első tiz esztendeje minden bizonnyal egyik érdekes fejezete marad a magyar közoktatás történetének, a melyről meg kellett emlékeznünk.

Mátyás király vadaskertjének falai.

E folyóirat f. évi 1—2. számában megemlékeztünk Mátyás király budai vadaskertjéről. Ismertettük régi térképek, leírások alapján fekvését. Helyét a mai nap is Vadaskertnek és Lipótmezőnek, helyesebben *Nyék*-nek nevezett területen jelöltük meg. Helyszíni vizsgálatok alapján megállapítottuk azt is, hogy a kerítő fal nyoma töltés alakjában a hüvösvölgyi Balázs-vendéglő mögött az Ördögárok partján lévő 171. sz. határkötőtől a 164. számúig mintegy 1920 méter hosszban a fővárosi határ mentén húzódik. A 164 sz. határkő közelében a látható nyom megszakad, de nem messze tőle délkelet felé az erdőn keresztül a Görgényi-útig mintegy 700 lépés (kb. 500 m) hosszúságban ismét föltünik. Itt-ott a fal kövei a töltésből ki-ki bukkannak. Tehát összesen kerek 2400 méter hosszban reméltük a falat megtalálhatni s javasoltuk annak kiásását és föltárását.

Budapest székesfőváros áldozatkészségéből¹⁾ a föltárási munkálatokat vezetésem alatt f. évi október hó 2-án csakugyan megkezdettük és november hó 14-én be is fejeztük. A polgármesteri határozat értelmében az egész fal föltárandó lett volna, azonban egyrészt a rendelkezésre állott összeg aránylag csekély volta, másrészt a fal fölött nőtt fák, nemkülönben az időközben megnövekedett sűrű bozót, melynek kiirtása maga számottevő munkával járna, a határozat teljes végrehajtását lehetetlenné tette.

E helyett elhatároztuk, hogy a falat csak egyes helyeken fogjuk föltárni. A föltárás helyeit igyekeztünk egymástól lehetőleg közel egyenlő távolságban kijelölni. Ez a távolság átlag 70 lépés (ca 55 m.) volt. A körülményekhez képest azonban ezt a távolságot hol kisebbítettük, hol nagyobbítottuk. A hol a falnak irányeltérésére számítottuk, ott közelebb kerültek egymáshoz a kutató árkok, egyenesben pedig távolabb, egészen száz méterig. Azonkívül a nagyobb fákkal sűrűbben benőtt heikeket is kikerültük.

Ilyen módon a 171. sz. határkötőtől vagyis az Ördög árok partjától egészen a Görgényi és Kondor-út keresztezéséig ötvenkét helyen hosszabb-rövidebb kutató árok ásása, helyesebben a falat borító föld és törmelék-réteg eltávolítása útján sikerült a falat föltárni és a fal pontos fekvését kerek 2940 méter hosszúságban megállapítani. Az elért eredmény tehát meghaladta várakozásunkat.

A fal az említett 52 helyen a kiásás mértéke szerint különböző hosszakban vált láthatóvá. Vannak *egy* méteres és vannak *negyven* méteres faldarabok.

Az egyes falrészeknél a föltárás hosszának megállapítására befolyással volt a föltárt helyen talált falrész jobb vagy rosszabb állapota és a föltárással járó munka kisebb vagy nagyobb volta.

A föltárt falrészek összes hossza kerek 240 méter.

Nem lehetetlen azonban, hogy a még föl nem tárt falrészek között akad talán az eddig föltártaknál jobb állapotban levő is. Ezt csak további ásatások alapján lehetne megtudni.

¹⁾ L. az 1931. szeptember hó 22-ikén kelt 120.431/1931—XIV. sz. polgármesteri határozat.

Mindezen eredményeknél azonban örvedetesebb az, *hogy megtaláltuk a fal déli határát.*

A helyszínén lakók, de különösen Füredi Károly vendéglősnek, a Görgényi-út 10. sz. (11712/2 h. r. sz.) „*Oroszlán szikla*” vendéglő tulajdonosának szavahihető nyilatkozata alapján megállapítottuk, hogy a fal az elmult és idei esztendőben teljes szélességében kiépített úttestbe került, még pedig annak nyugoti szélébe. Ezen a helyen ugyanis a vízvezeték árkának ásása alkalmával falra bukkantak. Erről egész határozottsággal állítjuk, hogy a vadaskert falának maradványa lehetett. A falnak a Kondor-útig haladó irányát meghosszabbítva is erre az eredményre jutunk. Füredi úr készítette a Görgényi-út és Kondor-útsarkán álló Fodor-féle villa (11711. hr. sz.) kerítését és szerinte a Görgényi-út felé eső kerítés-oszlopok egy részét az ezen a helyen a kerítés vonalába eső vadaskerti falba helyezték. Az ő vendéglője előtt pedig már a vízvezetéki árokban találták meg a falat. Vendéglője a Fodor villának második szomszédja.

A Nagybányai-útnak a Görgényi-útba való beágazásától délkelet felé mintegy 150 méterre a Görgényi-út, helyesebben itt már Törökvérszi-út (volt Eszter-út) megtörik és irányt változtat. A Törökvérszi-út egyenes irányú meghosszabbításában pedig egy árok vonúl tovább délkelet felé. Ennek a hegyfelőli (keleti) oldala mintegy másfél méterrel magasabb az árok fenekénél s több helyen szárazon rakott fallal van megtámasztva. Egyébként pedig az árok mentén szerte-széjjel mindenütt kövek, kőrakások találhatók.

Ez az árok egyenes irányát megtartja egészen a 11838/1 h. rajzi sz. telekig, amely a Kapy-utca 12. sz. Kanitz-féle villához tartozik. Itt, helyesebben ez előtt, 8—12 méterre kimélyülő szakadékká alakul s hirtelen irányt változtat. A szakadék falában a 11838/1 hr. sz. telek határán látható egy kőfal keresztmetszetben. *Ez a fal az említett telken, mint a Heidrich-féle telektől elválasztó fal, kerek tizenkilenc méter hosszúságban megtalálható.* Átlagos magassága mintegy 1.40 m. A fal forró mész habarcsba rakott szabálytalan terméskő fal. A habarcs anyaga azonos a 171. sz. határkő és a Kondor-út között talált falmaradványok malterjével. Ugyanazon a telken valamivel lejjebb ugyanazon irányban a falnak még egy ugyancsak érintetlen 7.50 hosszú darabja áll. A fal többi részén már látszik, hogy azt valószínűleg egyszer leomolván, újból szárazon rakták össze.

Kétségtelennek mondható, hogy ezek a falrészek szintén Mátyás király vadaskertjének falmaradványai, mert: *a fal iránya, a mint azt már fennebb is említettük, egybevág a Görgényi és Törökvérszi-út meghosszabbított irányával, mert továbbá malterba rakott terméskőfal s a malter minősége (forró mésszel készült, ezt mutatják a benne látható mészdarabkák) azonos a Hidegkút határán megtalált falmaradványokéval.* Igaz, hogy a Székesfővárosi Muzeumban levő XVIII. századbéli térkép szerint a fal idáig nem érne le, hanem déli oldala mintegy háromszáz méterrel följebb záródnék. Azonban ez a térkép egyes részleteiben nem pontos. Már megelőző cikkünkben megemlítettük, hogy a fal északi részén is a fentebb említett térkép és a valóság mintegy száznyolcvan, sőt az ásatások alapján mérve kétszáz méteren fölüli eltérést mutat.

Egyedül ennek a térképnek alapján sokkal nehezebb lett volna megtalálni az északi falmaradványokat is. Itt lényegesen segített a munkában

az országos levéltárban talált részlettérkép, amelyen a fal nyoma pontosan be van rajzolva. A déli részre azonban, sajnos, ilyen pontos részlettérképet nem ismerünk.

Itt tehát a megtalált — fentebb említett falrész nélkül csak tapogatóznánk. Így legalább annyit tudunk, hogy a Vadaskert a Kapy-utcaig lehuzódott. Hogy ennél tovább nem kerülhetett, arra viszont bizonyíték, hogy az említett Kanitz-féle villa kertjében megtalált fal iránya folytatásában ásatván, a föld színe alatt megtaláltuk a nyomait a fal legömbölyített sarkának is.

Egyebüttl azonban szorgos kutatás mellett sem tudtunk a fal nyomára akadni. Itt a kutatásnál természetesen csak a Kapy-utca, mint szélső határ, továbbá a Csalán és Battai-út jöhetett szóba. Mindezekben a helyeken azonban már annyi az építkezéssel, leásással, vízvezeték- és kábel-fektetési munkával járó változás, hogy alig van remény rá, hogy valaha is a falnak még további darabját megtaláljuk.

Ez azonban már nem is oly fontos. Amint már említettük, a vadaskert déli határáként, mint legdélebbre eső vonal, a Kapy-utca jelölhető meg. Sokkal valószínűbb azonban a Csalán-út—Battai-út vonala, nevezetesen a Csalán-út mentén elhuzódó, ma már mély árok. Ez a vonal megfelelne a XVIII. századbeli, előbb is említett térképen látható

megtört vonal alakjának. Ez természetesen csak a valóságot megközelítő föltevés. Ez a vonal különben a régibb térképeken, a melyekről még az újabban nyitott utak és utcák, valamint útszabályozások hiányzanak, megtalálható. Így pl. megvan a múlt század hetvenes éveiben készült katonai topografiai térképeken vagy a Kogutowicz-féle térképen is. Ugyancsak látható ezeken, mint árok vagy út, a Kanitz-féle villa telkén talált legömbölyített sarok is.

A vadaskert *nyugoti falának* sehol sem találtuk látható nyomát. A már ismételt említett XVIII. századbeli térkép szerint a nyugoti fal közel az Ördög árok nyugoti partjához húzódott végig, úgy, hogy az Ördög árok benne volt a vadaskertben. Itt is annyi a változás: az Ördög árok időközben meghosszabbodott, irányt is változtatott, azt szabályozták is, villamos vasutat, új utakat építettek. Ezeknek a változásoknak a folyamán eltűnt, megsemmisült a fal. Alighanem a hűvösvölgyi villamos vasút helyén lehetett.

Ezek szerint tehát végeredményben a *Vadaskertnek*, helyesebben *Nyéknek pontos határai északon* Budapest székesfőváros határvonala, *keleten* ugyancsak ez a határvonal, továbbá a Görgényi-út és a Görgényi úttól délkelet felé kiágazó árok.

Valószínű határai délen a Csalán-út és Battai-út, *nyugaton* pedig a Hűvösvölgyi villamos vasút vonala. E valószínű határvonalhoz hozzátehetjük még, hogy az semmiestre sem lehetett *délebbre* a Kapy-utcánál és *nyugatabbra* a Hidegkúti-út vonalánál.

Igaza volt tehát Döbrentey Gábornak és az ő nyomán dr. Csánki Dezsőnek, a midőn Nyék helyéül ezt a területet jelölte meg.

Most még csak röviden a fal részleteire térek ki.

A fal malterba rakott szabálytalan terméskőfal. A malter forró mészszel készült, a mint azt a benne található sok kisebb-nagyobb mészdarab bizonyítja. Ennek ellenére, egyes helyeket kivéve, nem valami kiváló.

Ez az oka, hogy a fal aránylag könnyen, sőt helyenként nagyon könnyen bontható széjjel. Rossz a malter, mert silány minőségű a hozzá használt homok. Legtöbbször dolomitpor vagy zuzalék sőt agyagos is.

A fal vastagsága kereken átlag 0.60 cm. Helyenként 1-2 centiméterrel több, helyenként kevesebb. Ez megfelel a *budai rőfnek*, a melynek hossza 0.57 m. volt.

Érdekes, hogy a fal mind a két oldalán a lábnál szárazon rakott kőrakás található körülbelül egy-egy méter szélességben, változó magasságban. A Kondor-út közelében ez a kőrakás is malterba van fektetve. Ennek hivatása alighanem az aránylag nem mélyen (0.10—0.30 m.) alapozott fal megvédése volt a fagy, de különösen orvadászok aláásása vagy vadak, nevezetesen vaddisznó alátúrása ellen. Ez persze csak föltevés.

A Kanitz-féle villa telkén talált fal azonban 1.20 m. (egyméter husz centiméter) vastag. Ez érthető is, mert míg egyebütt a fal szabadon állott, itt körülbelül 1.50 m. magasságban hegylejtőt támaszt. Itt nem lehet megtalálni a fal előtt az egyebütt meglévő kőrakást, mögötte természetesen még kevésbé.

Miután ezen a helyen a talaj a falon kívül és belül is egynemű: agyag vagy homokos agyag, a terasz-szerű lépcsőnek semmi geológiai magyarázata nincsen. Ez a lépcsőzés *csak mesterségesen készülhetett*, nemcsak a villa telkén, hanem azonkívül a Görgényi-útból leágazó árok mentén is. Készült pedig a fal építése alkalmával valószínűleg azért, hogy *vadfogó* gyanánt működjék. A fal ugyanis ilyen módon a vadaskert felőli oldalon magasabb volt legalább is 2.50 m., míg a külső oldalán csak egyméter vagy annál nem sokkal több. Így tehát a szarvasbika bógés idején, mikor vakon keresi és követi a szarvastehenet, a vadaskertbe beugorhatott, de onnan már nem távozhatott.

Még egy megfejtésre váró kérdés a vadaskert déli falának megtört vonala. A talajviszonyokkal ez nem indokolható, mert a falnak a 164. sz. határkő és a Görgényi-út közötti szakaszán van olyan darabja is, ahol nagyon meredek közel 40°-os lejtőn van megépítve.

Tulajdonkép még egyéb részletekről is (a falmaradványok mostani és volt magassága, iránya, a köanyag, leletek stb.), meg kellene emlékezni, de az idő rövidsége és a rendelkezésre álló hely megszabott volta miatt arról most kénytelen vagyok lemondani. Lehet, hogy később ez is sorra fog kerülni. Most az volt a főcél, hogy a Historia t. olvasóközönsége az ásatások eredményéről mielőbb röviden értesüljön.

A midőn még köszönetemet fejezem ki elsősorban Budapest székesfőváros közönségének, hogy áldozatkészségével a fal kiásását lehetővé tette, továbbá mindazoknak, akik ebben a munkában szíves előzékenységükkel segítségemre voltak, meg kell még külön is említenem Heidrich László miniszteri tanácsos urat és Kanitz Adolf, végül Somogyi Ágost urakat, akik készséggel beleegyeztek abba, hogy telkükön ásathassunk.

Évvel a *Nyék* kérdése, mint vitás kérdés, azt hisszük, teljesen lekerül

a napirendről.

Most még csak a fal kiásott darabjainak megóvását célzó munkálatok és a megfelelő helyen vagy helyeken felállítandó emlékmű elkészítése van hátra. Budapest székesfőváros közönsége evvel a fallal dicső régmúlt idők egy, ha külső megjelenésében szerény, de elég nagy terjedelmű emlékével gyarapodott, amely előreláthatólag hozzá fog járulni e vidék turista forgalmának emeléséhez. A munkálatok végrehajtása egyúttal a mai nehéz viszonyok között néhány munkásnak adott egy időre kenyeret.

Garády Sándor.

A budavizivárosi régi temető.

Budán, az Uj Szent János kórház mellett, a Budakeszi és Kútvölgyi út összefutása, illetve szétágazása közt, lankásan emelkedő domboldalon terül el a régi vizivárosi temető. Ez a másfél évtizeddel ezelőtt felhagyott sírkert hosszanti helyzetet foglal el: alsó határa a Budakeszi úton vezetett zugliget-hüvösvölgyi villamos vasút, felső szélei a Kútvölgyi útban vesznek el, mert hajdani sövénykerítésének már csak egészen ritkás és csak a természet ereje által életben tartott maradványai vannak meg. A két út mint két szögszár között keskenyedő polgári temető nem terjed egészen a két határvonal találkozásáig, hanem helyet ad a szép rendben tartott és gondozott katonai temetőnek, amely után az a füves térség következik, ahol a ma már kivágott gesztenyefák alatt nyugodtak exhumálásukig Martinovics és társainak hamvai.

Távolabbról, vagy a szomszédos Rókushegyről nézve, a terület temetővolta nem ismerhető fel, mert valóságos kis erdő borítja a természeti védettség szempontjából nagyon kedvező fekvésű domboldalt. Dúslombú gesztenye- és juharfák közt meghúzódik még az *Ailanthus* (bálványfa, vagy ismertebb nevén ecetfa) és a legtöbb kiméletre szoruló, de sajnos lelkiismeretlenül elhanyagolt, sőt pusztított körisfa is. Nyáron hús árnyék fogadja a sétálót a csendes ligetben és a békességnek és megbékélttségnek bensőséges hangulata árad szét a lüktető étellel telt külvilágtól a természet szabad vegetációja által is csak jobban elkülönített helyen.

A fák korát a természetudós könnyű szerrel egészen pontosan megtudná határozni, nagy általánosságban azonban száz évre tehető a vizivárosi temető legidősebb fáinak kora. Annyi bizonyos, hogy száz esztendővel ezelőtt kevés fa diszította az enyhén lejtő domboldalt; olyan sűrű ligetről, mint ma, szó sem volt, hiszen a keresztek és a márványemlékművek megszűről elárulták már a hely rendeltetését. Franz Schams 1822-ben így írja le a temető városfelőli képét: „Kaum hat man die Gräzen des Stadt-Mayerhofes verlassen, bezeichnen schon auf einer sanften Anhöhe die zahllosen Kreutze und Marmorplatten in ihren mannigfaltigen Biegungen den Ort der ewigen Ruhe, ...”¹⁾ Schams ezután rátér báró Alvinczy József síremlékének leírására, mely a katonatemető legkiemelkedőbb pontján áll. A most bennünket érdeklő polgári temetőről jellemzöt nem mond, de idézzük sorait egy-két név említése miatt: „Unter den zahlreichen, nach allen Richtungen hier vertheilten Grabmählern auf dem bürgerlichen Gottesacker zeichnen sich durch geschmackvolles Äussere vorzüglich aus:

die Trauer-Denkmahe der Frau Josepha v. Jüngling, der Luise Gräfin Nádasdy, der Rosina Stermenszky, des Hochhauser, Fabian, u. d. m.: sie sind sämmtlich sinn- und bedeutungsvolle Grabmäher, und die hin und wieder eingegrabenen Denksprüche verrathen sämmtlich den Geschmack unsers aufgeklärten Zeitalters.”²⁾ *Stermenszky* András budavárosi tanácsnok nejének síremléke még ma is megvan, de a temető képe, mely a sírköveken tükröződik, azóta természetesen sokat és nagyot változott. Ennek a változásnak okát főként abban kereshetjük, hogy a régi, elhanyagolt, majd besüppedt sírhantok helyére, tehát a régebben ott nyugvó halottak fölé, újból temettek. Joggal következtethetnénk erre és állapíthatnók meg ezt a tényt már abból a jelenségből is, hogy a legöregebb sírok és emlékek közvetlen szomszédságában egészen fiatal, (már t. i. aránylag) friss hantok és sírkövek emelkednek, ha nem ismernők egyébként is a múltnak e nem nagyon kegyeletes, de sokszor szükségszerűségéből folyt szokását.

Az idő és az elemek pusztító hatásán kívül ez is magyarázata annak, hogy a temető első, tehát legrégebb sírja és síremlékei ma már úgyszólván egy szálig eltűntek. Lehet, sőt nagyon valószínű, hogy a legidősebb, de a pusztulásnak legjobban ki is tett műszköemlékek, melyeknek feliratai ma már jórészt kibetűzhetetlenek, még a XVIII. század 80-as éveinek második és a 90-es éveknek első feléből származnak. Ha tehát állnak még ma is nagyobb számmal e korban emelt kőkeresztek és obeliszkek, azokról évszám nemcsak megnyugtató bizonyossággal nem, de egyáltalán nem olvasható le. Az ellenőrizhetően legrégebb sírkő egy 1789-ben elhalt 42 éves férfi emlékét őrzi, ennél régibb feliratot nem lehet találni a temető kezdeti idejéből származó síremlékeken, holott biztosan tudjuk, hogy a vizivárosi temetőt 1785-ben nyitották meg.

Budapest székesfőváros levéltárában a lajstromozatlan iratok közt van egy kis iratsomó, amelyből pontosan rekonstruálhatók a temető keletkezésének körülményei. 1785 augusztus 26.-án Buda város tanácsa körlevelet intéz a város valamennyi plébánosához egy új temető használatba vételének ügyében. A Bécsi Kapun kívül eső addigi temető területhiány miatt terjeszkedni nem tud, viszont már egészen megtelt, ezért új temetőhelyről kellett gondoskodni. A Városmajoron túl kijelölt temető azonban messze esik a várostól és így a halottakat kocsin kell majd oda szállítani, miután a halotti szertartásoknak előzőleg eleget tettek. Felszólítja a tanács a plébánosokat, hogy a szószékről oktassák ki hiveiket arra vonatkozólag, hogy az új temető szükséges és a halottak eltemetésének eddig szokatlan módja semmiképp sincs kárára a lelkek üdvösségének. A tanács a közegészség követelményeire is hivatkozik és azzal fejezi be instrukcióit, hogy a plébánosok szabadítsák meg a népet meggyökeresedett előítéleteitől, melyek azt esetleg a szokatlan temetési mód ellen hangolnák.³⁾ Nagyobb nyomaték kedvéért, vagy talán, mert a nevezett plébániák vezetői ellenvetéseket tettek, már másnap, augusztus 27.-én Batthyány érsek, bíboros hercegprímáshoz fordul a tanács, hogy rendeletben utasítsa a plébániák vezetőit, — a vizivárosiét, Richard Józsefet meg is nevezve és hozzávéve a görögkeleti egyházét (Nationis Illyricae) is — az előbbiekkal szóról szóra azonos szöveggel előadott kívánságok végrehajtására. Ő eminenciája nevében a budai kerületi alesperes hét pontba foglalta kérdéseit, illetve észrevételeit, melyekre a tanács szeptember 5.-én adta meg válaszát, s az ugyancsak hét bekezdésből álló válaszjegyzékből visszakövetkeztetve megismer-

jük a felső egyházi hatóságot érdekelt kérdéseket. Az 1. pontban a tanács jelzi, hogy szándékát az újonnan létesítendő temetőre vonatkozólag a helybeli plébánosok előtt már előzetesen kinyilvánította. A temető területét már felmérték és az 15 holdra (jugerum) terjed. — Egy jugerumot a régi mérték szerint 240x120 lábnyi területnek véve, a felmérésnek ez az adata épen megfelel a temető kiterjedésének. — A 2. pontból megtudjuk, hogy a temető még nincs felszentelve, mivel a terület eddig csak tervben szerepelt temetőként, oda még senkit sem temettek. Kéréssel is fordulnak az egyházfejedelemhez, hogy gondoskodjék a felszentelésről, mert a régi temető pár napon belül teljesen megtelik. 3. Az örök nyugvóhelyet jelző fészületet már rendeltetési helyére szállították és a napokban fel is állítják. 4. A terület bekerítve még nincs, de már intézkedtek, hogy a munkához hozzáfogjanak és a szabály szerint előírt kerítés elkészüljön. Az 5. pontra abban az értelemben válaszol a tanács, hogy a tervezett temető ügyében tárgyaltak a helybeli plébánosokkal a következő kérdésekre vonatkozólag: a halottakat a távolság miatt kocsin szállítsák oda, a plébánosok menteseknek fel azon kötelesség alól, hogy a halottas menetet egészen az elhantolás helyéig kísérik és csak a holttesteket szenteljék be a szokásos szertartás szerint, a stólát azonban érintetlenül hagyják meg. 6. Még eddig egy halott sem lévén a temetőben örök nyugalomra helyezve, semmi jelét sem lehetett megfigyelni annak, hogy a lakosság nem látja szívesen az új temetőhelyet. A 7. pontban Batthyány érsek megkérdezte a választott polgárokat is, akik azon a nézeten vannak, hogy a holttesteket csak a halottas házaknál szenteljék be és azután szállítsák kocsin, de papi kíséret nélkül a sírhelyre; a tanács véleménye viszont az volt, hogy a temetés módját az emberek tettségére és belátására kell bízni. Aki akarja, az ezelőtt szokásos módon vitetheti halottját a temetőbe. A magisztrátus tehát teljes szabadságot hajlandó engedni a lakosságnak annak eldöntésére, hogy hogyan kíván temetkezni. A döntő hatalmú egyházi méltóság komoly lelkiismeretességgel foglalkozott a létesítendő temető ügyével. Elsősorban szükségesnek tartotta, hogy a város a temetők felett rendelkező egyházi hatóságokkal lépjen érintkezésbe, s ha ki van már jelölve és mérve az új temető, engedélyt ad a felszentelésre és a temetkezések megkezdésére. A hercegprímás három egymáshoz tartozó kérdése tehát a következő: fel van-e már szentelve a temetőhely, nyugszanak-e már benne halottak és jelzi-e már fészület az elhaltak birodalmát? Arról sem feledkezik meg, hogy a temető bekerítése felől érdeklődjék, de nem akar a hívek egyoldalú egyházi monarchája lenni, mert lényegesnek tartja, hogy az új temető ne váltson ki a lakosság körében elégedetlenséget. Megkérdezteti tehát a választott polgárok gyülekezetét és kikéri a hatóságnak a temetkezés módjára vonatkozó véleményét is.

Körülbelül egy hónapba tellett, míg az új temető felszentelésére sor került. Az alesperes jelentésére Batthyány primás közli a városi hatósággal, hogy a kerületi alesperes távollétében a vizivárosi plébánost bízta meg a temető felszentelésével. 1785 október 10.-én Pesten kelt a „Cardinalis a Bathian” aláírással ellátott levél: „Cum requisitam circa neo-erectum, et pro Budensibus Parochiis, utpote Arcensi, Aquaticensi, et Landstrasz destinatum (t. i. caemeterium) Relationem Vice-Archi-Diaconi acceperim, sub hodierno in absentia Districtualis Vice-Archi-Diaconi Parocho Aquaticae Civitatis in Commissis dederam, et potestatem feceram idem Caemeterium

consueto Ecclesiae Catholicae Ritu benedicendi.” Ettől a naptól kezdve számíthatjuk tehát a vizivárosi temető fennállását: a Vár, Viziváros és Országút halottait fogadta ettől kezdve magába és 1822-ben már „megszámlálhatatlan kereszt és márványemlék” jelezte messziről helyét, amint Schams munkájában olvassuk.⁴⁾

Három emberöltőig, pontosan 129 esztendeig szolgált az elhunytaknak utolsó pihenőhelyül és ez alatt az idő alatt szerepe a város helytörténetében rendeltetéséhez méltóan csendes és „halott” volt. A sokszor nagyon is eleven külvilág azonban nem tanúsított túlságos megértést és kegyeletet az „ősök tisztelete” iránt. Sajnos, nemcsak az utolsó évtizedek kegyetlenségei és felelőtleni, akik vasárnapi kiránduló- és szórakozóhelyül használták és használják a komolyság és magunkbaszállás helyét, végeztek romboló munkát itt, ahol legjobban kellett és illett volna minden kis köre, vagy fára (mert halott emlékét őrizte) vigyázni; — hanem ez volt a helyzet száz évvel ezelőtt is, vagy talán még súlyosabb, mert hiszen akkor a vizivárosi temető új volt és nem felhagyott, mint ma. Tudjuk ezt a lelkesen író Schams munkájából, aki külön sorokat szentel a temetőkre fordítandó nagyobb gond és kegyelet érdekében.⁵⁾

Egyelőre ennyit jegyezhetünk fel a vizivárosi temető külső történetéről és nem valószínű, hogy idővel még lényeges és jelentős adatok fognak felmerülni e csendes területre vonatkozólag. Van azonban a temetőnek, hogy úgy mondjuk, belső története is, az, amit a sírok maguk, a feliratok mondanak, vagy árulnak el, az épen, amit egyetlen halott sem vitt magával a sírba, ami igazán *történet* — és ez a múltban élt eleven személyiségek élete, nevezetes cselekedetei, sorsa egészen addig, ahonnan tárgyunkat merítettük: a temetőig.

A vizivárosi temető tizenhét parcellára, úgynevezett sírtáblára van felosztva. Két hosszanti irányban futó főút, melyek a katonatemető határától indulnak ki és a temető ellenkező sarkán találkoznak ismét és az utóbbi irányból lefelé a völgybe vágó esővízmosta árok von fő határvonalakat e táblák közé.

Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy a temető mely részén kezdték a temetkezéseket, mert a legrégebb síremlékek elszórtan a temető legkülönbözőbb pontjain lehetők fel. Egységes és időrendbe állított történeti áttekintést adni nem is lehet célunk, ezért az emlékek helyzeti sorrendjében haladva igyekezünk a sírfeliratok és másol talált adatok alapján a vizivárosi temető neves halottjainak életére vonatkozó említésre méltó körülményeket és maguknak a feliratoknak érdekességeit feljegyezni.⁶⁾

Mindjárt az I. sírtábla első síremlékei közt megragadja figyelmünket egy egyszerű vörösmárvány-kereszt felirata. *Makay* Vilmos nyugszik itt fiatal feleségével, három éves Vilmos fiával és egy éves Krisztina leányával. Egy napon, 1875 június 25.-én haltak meg, „mindnyájan a tűzjáték szerencsétlen áldozatai”. Megdöbbenő szerencsétlenség pusztította el a kis családot, ezt kiolvassuk a sírfeliratból is. A hírlapok részletes tudósítást hoztak 1875 június 25.-én a nem mindennapi eseményről, mely nemcsak a Gyorskocsi utca, hanem az egész város részvétét is felkeltette. A *Pesti Napló* rövidebb híradása mellett az *Ellenőr* és *A Hon* bővebben ezt írja: „Makai Vilmos, a budai népbank hivatalosolgája lakásában (viziváros 504. sz.) f. hó 23—24. között éjjel 1 órakor tűz támadt. Makai ugyanis tűzjáték-szerek készítésével foglalkozván, a mondott időben szobájában 32

darab röppentyű, 20 darabnál több apró tüzjátékszer és lőpor, ismeretlen okból meggyuladt s felrobbanva az egész szobát lángba borítá. Ennek következtében Makai, neje és két gyermeke oly súlyos égési sebeket szenvedtek, hogy az egész családot kórházba kellett szállítani. A tűzörség a színhelyen azonnal megjelent s a tüzet eloltotta." Az *Ungarischer Lloyd* egyenesen a modern riportázs színeivel eleveníti beszámolóját, melyben részletesen olvashatunk a „Diligencegasse”-ban lejátszódott szerencsétlenségről. A szerencsétlenül jártak további sorsáról az ujságok már nem számoltak be: mi tudjuk, hogy egyik sem élte túl a szörnyű sérüléseket. Franz Xaver *Niedermayer* Buda választott polgára és mint ácsmester a céh kiküldöttje (ma: képviselője) volt. 1817-ben alapítványt tett az országúti iskola tanítójának segélyezésére. „Buda szabad kir. főváros alapítványainak kimutatásá”-ban (Buda, 1873.) a 12. lapon ezt olvassuk: „Niedermaier Ferenc 1813-ban egy ötlet cselekvőleg, szenvedőleg pedig Linser Eliast terhelő 200 ft. vv. elveszett kötvény követelését avval ajándékozta a városnak, hogy ezen összeg az országúti tanító jobb díjazására fordítassék. Ezen tőke 1817-ben behajtatván a házi pénztárba utaltatott.” *Niedermayer* 1819-ben halt meg 72 éves korában. Ladislaus *Lelovics*, halála idején már nyugalmazott óbudai és visegrádi cs. és kir. vámszedő nemcsak hivatalát vihetette nagy buzgósággal, hanem tudott nemes célra áldozni is: 1836 március 15.-én 25 forintot fizetett be a pesti magyar színház építésére a Színészeti Pénztárba. (1853)⁷) *Andreas von Palkovich* mint „Erster Stadt Physicus zu Ofen und Mitglied der Pester medicinischen Facultaet” halt meg 1819-ben. Most ismét egy olyan sírhoz érünk, melynek felirata hosszabb megállásra késztet. Az eldölt márványemléken levő szerb felirat után ezt olvassuk: „E szomorú sírhalomban nyugszik orozva megöletett nemes *Nincsiés* Liubomir ókanizsai birtokos.” 1846 augusztus 14.-én halt meg mint a legaljasabb, még a gyilkosságtól sem visszarettenő pénzéhség áldozata. A *Jelenkor* 1846 augusztus 16.-i vasárnapi számában a „Budapesti napló” című rovatban még csak így ír: „Épen azon újdonsággal készülénk meglepni a’ t. közönséget, hogy e’ héten fővárosunkban semmi gyilkosság nem történt; e’ tervünk azonban füstbe ment, mivel múlt csütörtök (aug. 13-ka) éjjelén 12 óra tájban Budán a’ környelő őrség ezüstgombu dolmányos dús magyar ember — alkalmasint komáromi hajósmester — holt testét találá a’ feldunaparton; szíve táján két újni szélességű mély törszúrás találtatott, melly rögtöni halálát okozta: ’s mivel meg nem fosztatott, gyanítható, hogy bosszúáldozatul esett el.” 20.-án azonban ugyanez a lap már többet tud: „A’ minap említettük gyilkossági eseményről azon bővebb tudósítást adhatjuk, hogy a’ meggyilkolt bács megyei gabonakereskedő volt: gyilkosai (szörnyűség!) zsidó fiuk voltak, számra négyen ’s alig 20 évesek, kik a’ gabonaeladásnál jelen voltak ’s innét a’ pénztulajdonost folyvást figyelemmel kísérték, mire az estve kissé ködös fővel hazatérőt csakugyan megrohanták ’s öt késszúrással leölték, a’ főtettet egy bordélyi nő vette észre ’s a’ törvényhatóságnak átszolgáltató, a’ többi Gedellő környékére szökött — mint a’ valló, egy zsidó fiúnak semmire kellő fia, mondá — hogy ott a’ zsákmányon megosztozzanak, de azokat is nyomon úzik. Már aztán hogy fővárosban ’s épen a’ Dunaparton illy iszonyú merény követetik el, talán csak nem rovatik az izraelita nevelés érdeméül!” A *Budapesti Híradó* 18.-án, a *Nemzeti Ujság* pedig 20.-án számolt be a véres gonosztétről. Az 1846 április 8.-án elhunyt *Vásárhelyi* Pál a Tisza és a Vas-

kapu szabályozási munkálatainak első mérnöke volt. *Knahl Antal* (1877) emlékét „szeretett kitünő és felejthetetlen zeneigazgatójának a Budai Zeneakadémia működő tagjai” emelték. Itt pihen még *Vörösmarty* második leánya, Erzsébet, született 1848 július 10.-én, meghalt 1879 jul. 21.-én.

A II. sírtáblába lépve kell, hogy megemlékezzünk egy remek feszületről. A művészkézből származó és vasba öntött Corpus egyszerű fakeresztben függ és közvetlenségével és kifejező erejével megkapó hatást gyakorol a szemlélőre. Az emberek sorából a Buda városának sok tisztviselőt adott *Szeth*-család tagjai közül itt találjuk „Caecilia Szeth nata Horner”-t (1819) két fiatalon elhalt fiával, *Antal* (1827) kamarai és *Ferenc* (1828) helytartótanácsi gyakornokkal. A *Madách*- és *Komjáthy*-családdal rokonságban volt *Belányi Ferenc* (1870) sok tisztségét árulja el a márványemlék: „Királyi hivatalnok, Buda volt képviselője, 1848. évben nemzeti Kapitány, Királyi nyomda aligazgatója; több budai egylet választmányi tagja, s. a. t.”

Itt találjuk a sok városi hivatalt viselt *Pavianovich*-család egyik tagjának, *Jacob von Pavianovich*nak sírját, aki 1810-ben, 60 esztendőskorában halt meg. Pár serral odébb egy ívelt keresztrel díszített vörösmárványemléken zajezdai *Patachich József* (1789—1881), a „Szabad királyi Pest városának leírása” című 1831-ben megjelent könyv szerzőjének nevét olvassuk. Mellette nyugszik felesége is, „*Patachich Borbála asszonyság*”. A *Balás*-család síremlékeihez érünk most: kettejük lakatosmester volt, apja és fia. A 84 éves *András* meghalt 1848-ban, *Ferdinand* 1857-ben, 47 éves korában. Az ő vörösmárvány-keresztjébe érdekes ötlettel vésték foglalkozásának emlékét: egy szépen cifrázott, hatalmas kulcsot, mely alatt kettős kötőjel és a „Meister”-szó következik. Tehát „Schlüssel”-, azaz „Schlosser-Meister”. E kedves kuriozitás közelében ismét a *Vörösmarty*-család egy tagja van eltemetve: *Terézia*, elhunyt 1849-ben.

A III. sírtáblában a Buda tisztviselői karából ismeretes *Scosa* név tűnik szembe: itt *Scosa József*, „Buda szab. kir. főváros volt könyvvivője” (1854), neje és leánya nyugszanak. Egyike a megállapítható legrégebb emlékeknek *Georg Johann Biro* „Bürgerlicher Scischma Macher Meister” homokkőből készült sírköve 1801-ből. Egyszerű, szélesen ívelt keresztben végződik, melyen a felfeszített Krisztus van kifaragva, fölötte a keresztbe rakott két csont közötti koponyával. Itt leljük föl a *Schams* által is említett emléket: „Consorti suae Rosinae Piller annos heu vix quatuor supra viginti expertae nobilis *Andreas Stermenszky* senator.” Nagyon régi lehet *Ludvig von Kep* és családjának csonka-hengeralaku emlékköve; sajnos semmiféle évszámot nem lehet többé a lyukacsossá morzsolódott és mohával benőtt mészkőről leolvasni. Egy vasráccsal bekerített többszörös sírbolt angolok nyugvóhelye: a *Masjon*- és a magyarrá lett *Teasdale*-családé. A közelben emelkedik széles és tömzsi, fehérre meszelt négyszögletes téglalapozatból egy messze látszó feszület, melynek lábánál a későbbi restaurálás helytelensége ellenére is jól olvasható: „*Ignatz Stahl* bürgerlicher *Fleischhauer* mit seiner Ehegatin (!) *Elisabeth* haben zur Ehre Gottes dieses Kreuz errichten lassen Anno 1820.”

A IV. sírtáblához érve *Székrenyessy József* sírkövén csak ennyi feljegyzést találunk: „A közjónak élt.” A Budapest-Országúti Sz. Ferencrendi zárdának elhunyt tagjai közt ott olvassuk *P. Türr* Benedek nevét is, aki az országúti plébániának adminisztrátora volt 1879—1886-ig és mint ilyen is

halt meg. *Lassu* István kir. kam. levéltárnok, Magyar Tudós társasági tag, tevékeny irodalmi munkásságot fejtett ki. 1829—1830-ban jelentek meg terjedelmes művei: Ausztria, Norvégia, Dánia, Török-, Svéd- és Olaszország „Statisztikai, geographiai és historiai leírások”, majd 1832-ben „Világ történetei” 2 kötetben. Daniel *Novák*ról ezt vallja a sírfelirat: „Zeichner der k. ung. Landes-Bau-Direction”, haláláról pedig: „durch Pulver und Blei als Opfer seiner Treue und Ergebenheit gegen seinen rechtmässigen Landesfürsten” 1849 május 29.-én. Nem akadtunk *Novák* Dániel halálával kapcsolatban egykorú feljegyzésre, vagy híradásra, de talán megállja helyét az a következtetésünk, hogy Buda elfoglalása után osztrákbarát és császárhű viselkedése miatt kellett golyó általi halállal kimúlnia és, hogy a német felirat nemcsak időben, de szellemben is a Bach-korszak terméke. Ennek a szellemnek az áldozata volt özv. *Maderspach* Károlyné, sz. *Buchwald* Franciska, akinek 1849-ben gyalázatos megvevőszőzést kellett elszenvednie.

Az V. sírtáblában a német nevek magyaros írásának alakulására látunk példát. Az 1831-ben elhunyt *Theresia Kietreiber* (*Kühtreiber*) férjét *Knotz*-nak hívták. Mellette nyugszik a család egy fiatalabb tagja, alkalmasint e házaspár fia: „*Knócz* József, magyarországi hites ügyvéd, Buda és Krakó polgára”, meghalt 1856-ban. A temető e részében van *Hajnik* Károly sírja is; *Hajnik* „a magyar gyorsírászat megalapítója, a magyar gyorsírói egyeslet tiszteletbeli elnöke, a magyar és erdélyi országgyűlési naplók szerkesztője” volt. A *Bethlen*-sírok mellett ezt a felírást olvassuk: „*Groff Mikes* Benedeknő, sz. *groff Mikó Eszter*” (1855). Ugyanitt tűnik elő *Mayer* Ferenc „cs. és kir. tábornok, a fővárosi Mayer Ferenc-féle fiuárva-ház megalapítója”-nak nagy síremléke. A tábornok Buda és Grác díszpolgára volt, de nevét 1853 szeptember 16.-én kelt végrendeletében letett alapítványa őrzi a legmaradandóbban. Évente 7766.60 forintot jövedelmező hagyományából síremlékének fenntartására és felügyeletére összesen csak 15.75 forintot kötött ki a nemesszívű férfi. *Mayer* Ferenc 1857 szeptember 18.-án halt meg.

A VI. sírtáblában *Biringer* Mátyást (1840) „Budai postaigazgató”-nak nevezi az epitáfium. E sírtáblában találjuk a ma már nagyon rongált állapotban levő gróf *Pejacsevich*- és gróf *Csáky*-féle sírkápolnákat.

A VII. sírtáblában nagyon érdekes *Ignatz Pulpan* síremlékén a német szövegben egy magyar szó németes írása, amelyet egy magyarul nem tudó német értelmetlenül bámulna és megfejteni semmiképp sem tudna. A felirat *Pulpant* „*Zimmer und Wappen mahher*”-nek nevezi. A „*Zimmer*” szó itt nem állhat más, mint csak a magyar „címer” értelmében. Ennek a magyar szónak hangképét óhajtotta visszaadni a megtévesztő átírás. Pár sírral odébb egy hant alatt nyugszik *Anton Tost* udvari kertész, leánya és egy idős nőrokona. „*Sie verliessen zusammen das irdische Leben am 8ten May 1849 während der Belagerung von Ofen*”.

Már a X. parcellában találjuk a revisnyei *Reviczky*-család több tagját. Tovább haladva a XI. sírtáblában találjuk *Bagó* Mártont, a lelkes budai nyomdászt, akit 1878-ban temettek ide. A következő (XII.) parcellában *Martin Distingher* sírfelirata különösen értékes életről és tragikus sorsról számol be: „*Magister der Chirurgie. Er starb ein (!) Opfer seines Berufes . . . 1849.*” Itt nyugszik *Kriesch* János zoológus, a Műegyetemnek több ízben volt rektora, körösfői *Kriesch* Aladár festőművész édesatyja.

Itt találjuk az egyik legrégebb emléket, 1791-ből Johann Georg *Igl* molnár-mester sírkövét. Johann Baptist *Dimschutz*, helyesebben *Dimschütz* emlékkövén ezt olvassuk: „So gebahren den 6. Martii 1732, der k. f. Hauptstadt Ofen durch 30 Jahr emeritirter inneren Rath's Verwandter.” Meghalt 1798-ban és ugyanebben az évben kelt végrendeletében 4 görögkeleti és 4 r. kath. vallású szegény segélyezésére tett alapítványt, eredeti hagyományként a várbeli 151. sz. ház felét jelölve meg. *Stephanus Axamety* „benemeritus Senator urbis Budensis” a sírkő tanúsága szerint 1802 november 17.-én halt meg, ellentétben *Schmall* közlésével, aki 1803-ra teszi halála idejét.⁸⁾ Dani(e)l *Tersztyánzky* emlékkövének felirata ez: „Ad cameram Hungaricam aulicam consiliarius, Archivi director, referens curialis in Montanisticis” (1800). *Antonius Seth* (Szeth) tanácsnok halálának idejére vonatkozólag *Schmall* ismét téves adatot közöl, mert a szenátor nem 1803-ban,⁹⁾ hanem 1804 február 6.-án halt meg. A régi sírok sora *Emericus Sebastianovich* ügyvéd (1809) és *Franz Xaver von Kramerlauf* nádori főudvarmester (1811) emlékeivel folytatódik. *Lászlovszky Józsefről* az ívelt vörösmárvány-keresztbe vésett distichonok feljegyzik összes viselt tiszt-ségét.¹⁰⁾ 1818-ban halt meg, a szeptember 23.-i tanácsülés volt az utolsó, amelyen mint tanácsnok megjelent, (Protocollum magistratuale, 1818. II. sem.) nem vesztette tehát állását sikkasztásai miatt 1828-ban, mint *Schmall* mondja.¹¹⁾

A XIV. sírtáblában találjuk az ellenőrizhetően legrégebb síremléket. Felirata ez: „Hier ruhet Carolus Pogner seit den (!) 13 ten Januarii 1789. Sein Alter war 42 Jahr.” Ezután a *Gyulay* grófok mauzoleuma tűnik fel, egy gótikus kápolna, melynek a bejárattól balra eső külső oldalán esővédő tető alatt egy állítólag Canova-faragta márványoroszlán nyugszik. A kápolna belsejében felállított és az oda eltemetetteket ábrázoló ércszobrokat, sajnos, rabló kezek már megcsonkították, sőt részben el is hurcolták. Itt volt, de már egészen elpusztult az erzsébeti apácák nyughelye. Jekelfalvi és margitfalvi *Jekelfalussy* Lászlóról (1879) azt mondja sírfelirata: „A század elején királyáért, az 1848-ki harcban hazájáért küzdött.” A kancelláriai iratokból jól ismert névvel találkozunk most: *Georgius Vadasz* (Vadász) névvel: „Sacratissimae Caesareae et Regiae Apostolicae Majestatis Consiliarius et Excelsi Officij palatinalis secretarius, Cancellariae Director” (1822). *Karolina Schmidt* homokkő-emléke azért érdemes még az említésre, mert a faragványa alá vésett apró betűk tanúsága szerint *Huber József* szobrász műve.

A XV. sírtábla alsó szélén pihentek 1931 ősziig *Verseghy* Ferenc hamvai is, melyeket végleg szülővárosa, Szolnok helyezett temetőjében örök nyugalomra. Megtaláljuk a legrégebb magyar feliratú emléket is, melyről ez olvasható: „Itten nyukszik (!) Istenbe (!) boldoguld (!) nemes (Krámer Leopold született (!) 21. Juniusba (!) 1791, meghold (!) 9. Augusti 1794.” *Anna Landerert*, a nyomdatulajdonos nejét is ide temették 1833-ban bekövetkezett halála után.

A két utolsó XVI. és XVII. parcella a múlt század végének kevésbé ismert halottjaival telt meg és így sem történeti, sem valami más érdekesség szempontjából nem tarthat igényt figyelmünkre.

Pusztán csak a legnevezetesebb, legérdekesebb és legjellemzőbb síremlékek áttekintéséből is világos, hogy a vízvárosi temető sok érdekes tör-

ténetet, sőt történelmet és kuriozitást rejt magában, ami összevéve és külön-külön is méltó a vizsgálódásra és feljegyzésre.

¹ Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen, Ofen, 1822. 298—299. l.

² Id. m. 300. l.

³ Cum Caemeterium extra Portam Viennensem prope Domum Tegulariam propter angustiam fundi extendi nequeat, jam adeo refertum sit, ut necessario de alio loco pro inhumatione Cadaverum provideri debuerit, ob loci autem istius, pro caemeterio recens designati, velut ultra Allodium Civitatis existentis, distantiam usitata hactenus officia defunctis persolvi non possint, verum missis solitis ceremoniis in posterum certo in hunc finem conducendo curru eo deportari debeant, hinc Admodum Reverendam Dominationem (vagy: Paternitatem) Vestram hisce officiose requirimus: dignetur Parochialem suum Populum de necessitate noviter designati Coemeterii et circa insuetum hucadusque sepeliendi modum, Saluti animarum nihil officientem et in ratione Sanitatis quam maxime fundatum, proximius ex Suggestu instruere, eatenusque inveterata praejudicia eidem eximere. — Pavianovich bíró és helyettes polgármester kezefírása pótlólag megjegyzi, hogy az értesítés a vízvárosi, várbeli és országúti plébánosoknak szól. A várbeli plébánia ideiglenes gondnokának küldött körlevél mutatja, hogy e fogalmazvány egy lényeges szaván sem változtattak.

⁴ Id. m. id. h.

⁵ Auch hier, wie in meiner Beschreibung von Pest, muss ich einige Worte zu einer wünschenswerthen Verbesserung für diese Gottesäcker fallen lassen. Frey und offen sind alle diese Todtenhöfe, den Verwüstungen des Viehes und den muthwilligen Unartigkeiten der Menschen preisgegeben. Id. m. 303. l.

⁶ Ebben a munkában a további kutatónak is hasznos szolgálatot tehet a Budapest székesfőváros kiadásában 1931-ben megjelent „Jegyzék a vízvárosi temető fenntartani javasolt sírjairól és síremlékeiről”. Hasonló Jegyzék készült a tabáni temetőről is.

⁷ A zárójelbe tett évszám a szóbanforgó halott halálának idejét jelzi.

⁸ Adalékok Budapest székes főváros történetéhez, 2. kötet, 289. l.

⁹ Id. m. 336. l.

¹⁰ Conditus hoc tristi tumulo est Lászlóvszky Josephus,

Qui stirpem ornavit nobilitate suam,
 Qui vixit patriae, regique, de oque fidelis,
 Communisque flagrans semper amore boni.
 Qui Budensis erat cum laude Notarius Urbis,
 Functus et eximie Judicis officio,
 Quique fuit Fiscus Consul, justusque Senator;
 Hinc assessorem vult Comitatus eum,
 Quem dilexerunt Cives, dilexit et omnis,
 Cuiuscunque status, ordinis atque loci.
 Lustra decem vixit sex his superaddito, et annum,
 Bis dena abripuit dira Novembris Eum.

¹¹ Id. m. 312. l.

A kálvintéri „Két Oroszlán“-ház és vendégfogadó.

Nemrégiben szüntette meg a Közmunkatanács egy a Kálvin-tér közelében fekvő régi utcácskának eredeti nevét, pedig az a név nem csak véletlenségből kapcsolódott ehhez az utcához, hanem romantikus hangzásával emléket őrizte annak a vendégfogadónak és kávéháznak, mely egykor a Kálvin tér központját képezte és nemcsak a Soroksári út felől érkező idegeneknek nyújtott szállást és ellátást, hanem lassanként a környék jobbmodú embereit is oda gyűjtötte, mikor szórakozást kerestek.

A vendégfogadó története még a XVIII. századba nyúlik vissza. Nem tudjuk pontosan megállapítani, mikor nyitották meg, csak az bizonyos, hogy a ház az 1775. évben viselte már a „Két Oroszlán“-nevet. (Pesti telekátírási jgyzkv. 1775. év 34. l.) Ha a régebbi adatokat is vizsgáljuk, megállapítható, hogy az itt állott házat 1741-ben Rolly József vendéglős és felesége vették meg Rolly utódja, Zack Henrik szintén vendéglős volt, így tehát valószínű, hogy már ők kezdték e helyen a vendéglőt. — A telek beépítése azonban régebben történt, mert amikor Pest városa 1734-ben a külvárosi telekkönyvek vezetését megkezdte, a telek és a rajta levő ház már Conty Lipót Antal nevében áll. Ez a Conty a maga korában Pest egyik legnevesebb kőfaragó mestere volt, vagyonos ember, a város díszítésében sok érdemet szerzett. Conty még 1734-ben eladta a házat Kroll Vidnek 1300 forintért. A Kroll Vidnek kiadott teleklevél és a külvárosi telekkönyv tanúsága szerint a ház ebben az időben a 23-as számot viselte s telke 348 □ ölet tett ki, míg később egy 294 □ öles kert is tartozott hozzá a Ráday-utca és Oroszlán-utca sarkán. (Ma Török Pál utca.)

Kroll tulajdonában volt még a ház, mikor 1739-ben kitört a nagy pestisjárvány. Ekkor a házat karantennek használta fel a hatóság. Erre alkalmas volt fekvésénél fogva, mert a Kecskeméti kapu közelében állott, a városon kívül, úgy hogy könnyen ide internálhatták azokat, akik az említett kapun akartak a városba jutni. Azonkívül magában a házban is fellépett a járvány, amiért is lakók nélkül maradt. (Pesti tanácsülési jgyzkv. 1741 jun. 26. és jul. 14. ülés) 1741-ben végre megszűnt a járvány, a tulajdonos azonban már nem sok örömét lelhetette házában és ezen év május negyedikén eladta Rolly József vendéglősnek. — Kroll igyekezett a várostól kárpótlást kapni azért, amiért házat karantennek használták és a járvány megszűnése után az inficiált berendezési tárgyakat elégették s a tanács az elégetett berendezési tárgyakért meg is szavazott tíz forintot, az elmaradt lakbérért azonban nem kárpótolták, mert — mint mondták — a ház úgy is fertőzött volt.

Sajnos, az új tulajdonos, Rolly korából nem sokat állapíthatunk meg a ház további sorsáról. Ugyanez a helyzet a későbbi birtokosok korában is egészen 1791-ig. Ismételten volt ugyan kérnivalójuk a hatóságtól, polgártársaikkal is szorgalmasan perlekedtek, mindez azonban semmi kapcsolatban sem volt e házzal. Mindössze a telekkönyvek nyújtanak rá némi felvilágosítást. Ezekből megtudjuk, hogy eredetileg magát a házat nevezték a „Két Oroszlán“-ról, de hogy fogadó volt-e már ekkor benne, nem dönthető el bizonyossággal. (19. sz. pesti tkv.) Feltüntetik a telekkönyvek az

árakat is, amelyeken a telek és a rajtlevő ház időnként gazdát cserélt. Az árak elárulják, hogy az ingatlan értéke mily nagy mértékben emelkedett. Míg Conty 1300 forintért adta el Krollnak, Rolly az utóbbinak 1600 forintot adott érte 1741-ben. Rollynak 1761-ben Zack 3300 forintot fizetett érte, Zack 1772-ben 6000 forintot kap érte Pauertől, ekkor azonban a már említett 294 □ öles kert is együtt kelt el a házzal. Pauer ezen akvizícióját három év mulva 8000 forintért vette meg Köstler Ferenc, akinek tulajdonában 16 évig maradt.

1791-ben Scharnagel Mátrón vásárolta meg a „Két Oroszlán”-t, szintén 8000 forintért. Scharnagel eredetileg mézszáros mester volt és 1792-ig bérelte az Angol királynő utcában (ma Király-utca) a Kopf-féle mézszárszéket. Magyarországra az ausztriai Bádéből vándorolt be. A „Két Oroszlán”-ház megvásárlása után nagy igyekezettel látott hozzá, hogy felvirágoztassa a házban fekvő vendéglőjét. A reá vonatkozó aktákból teljes bizonyossággal megállapítható, hogy ez a vendéglő 1792-ben már fennállott. Scharnagel nőül vett egy özvegyasszonyt, az elhunyt Poor György hátrahagyott feleségét. Az asszonynak volt egy szintén György nevű fia. 1792-ben Scharnagelnek tudomására jutott, hogy említett mostohafiának nagyanyai öröksége van Magyaróvárott s azonnal lépéseket tett, hogy e körülbelül 200. forintot kitevő pénzüsszeget az ő gondjaira bízzák. E cél elérésében segítette őt komája, Manninger Mihály, Magyaróvár pénztárosa, de Pest város tanácsa is. Ugyanis a tanács Scharnagel kérésére közbenjárt Magyaróvárott. Scharnagelről adott véleménye szerint a kérvényezőnek úgy személye, mint jólmenő vendéglője biztosítékot nyújt a pénzre és a pénz a vendéglőbe fektetve többet fog hozni az eddigi 4%-os kamatnál. Ezek az adatok mutatják azt is, hogy Scharnagel hamarosan jó nevet szerzett és hogy igyekezett gazdaságát felvirágoztatni.

Mostohafia, Poor György sem bánta meg, hogy pénze mostohaapjához került, mert mikor Scharnagel 1802-ben meghalt, Poort az édes gyermekeivel egyforma hagyatékban részesítette azzal a csekély különbséggel, hogy nagyanyja részét betudta ebbe. A fiu azonban nem volt méltó erre a gondoskodásra. Már mostohaatyja halála előtt adósságokat csinált, később pedig elverte a készpénzben kifizetett örökségét s mint mézszároslegény élt tovább Pesten. 1811-ben a Király-utcában egy bolgár kereskedőt vert össze és elvette annak drága süvegét. Mire azonban a feljelentés ügyében eljárhattak volna ellene, vagyontalanul meghalt.

Scharnagel özvegye harmadízben is férjhez ment. Az új férjet Schrantz Jánosnak hívták. Ez az ember vagyontalanul lépett házasságra, mégis kicsiny híja annak, hogy az egész „Két Oroszlán”-t meg nem szerzte. Feleségével ugyanis nem igen tudott megférni, az asszony azonban ragaszkodott hozzá. Így aztán egy nézeteltérés elsimulása alkalmával rávette feleségét, hogy szerződésileg tegye minden vagyonát közössé (1808). A kibékülés nem volt őszinte, sőt a férj utóbb válópert indított ellene, melynek folyamányakép az egyházi bíróság a nő hibájából kimondotta a különélést. Schrantz ekkor bemutatta a vagyonközösségi szerződést és ennek alapján a szentszék elrendelte a vagyonnak kettejük között egyenlő részben való felosztását (1810). Schrantzné meg akarta újítani a pert, mert szerinte férje meghamisította az egyezséget. Schrantz ellenben sietett az ítélet végrehajtását kieszközölni, hogy biztosítsa magát minden eshetőségre. Mohósága nem ismert határt. Mostohagyermekait, az 1802-

ben elhunyt Scharnagel árváit az akkor értéktelenné vált bankjegyekben akarta kifizetni, a megmaradt atyai ingóságokat pedig magának akarta megtartani. A már meg nem levő ingóságokat szintén az 1802-es árak szerint akarta a gyermekeknek megtéríteni, mert méltánytalannak tartotta, hogy például egy veder borért ugyanennyit adjon vissza természetben, amikor 1802-ben a veder bor ára 5 forint volt, 1811-ben pedig 50 forint. Igyekezett a „Két Oroszlán” házát természetben átvenni, feleségét pedig szintén bankjegyekkel akarta — kielégíteni. Végre az udvari kancellária leirata rendezte az ügyet. Elrendelte, hogy a gyermekek természetben és illetőleg a tényleges forgalmi érték szerint kapják meg örökrészüket, mert a méltányosság úgy kívánja, hogy a hagyatéki leltárban feltüntetett dolgok áremelkedése nekik is javukra váljék. Schrantz jogtalan törekvéseinek meghiusításában nagy érdeme volt Tirnberger tanácsnoknak, aki kezdettől fogva tisztában volt a férj és mostohaapa céljaival és ennek valamint ügyvédjének mesterkedéseivel bátran szembe szállott.

Schrantzné egyelőre megtartotta a „Két Oroszlán” házát, azonban, hogy férjének a valóperi ítéletben megállapított részét kifizethesse, 1812-ben kénytelen volt azt eladni. A vevő Ranner Mátyás volt, aki 30.000 forintot fizetett ki vételár fejében. Ranner Harasztiórl került Pestre és már 1804-ben házát vett a kecskeméti kapu mellett, 1807-ben pedig elnyerte a pesti polgárjogot. Az adásvételi szerződésben Schrantznénak életfogytiglani kétszobás-konyhás lakást biztosított volt ingatlanán. Ranner jómódu ember volt és észrevette azokat a kedvező lehetőségeket, melyeket ez a vendéglő nyújthat a rohamosan fejlődő külvárosban. 1816-ban megbízásából Zitterbarth Mátyás építész új tágasabb ház építésére készített terveket. Az építéshez 1816 március 8-án kérte ki a Szépítő Bizottság engedélyét. A Szépítő Bizottság helyben hagyta a bemutatott terveket a megszorítással, hogy a ház hátsó részét, mely az akkor még meg nem nyitott Oroszlán-utcára nyílt volna, egyelőre nem építhetik meg, mert kérdéses, hogy egyáltalán megnyitják-e azt az utcát. — A ház kálvintéri frontjának a felépítése a Kálvin-tér szabályozásával (akkor Széna-tér) volt szoros kapcsolatban. A Kálvin-tér eredetileg szabálytalan sokszög alakú volt és jóval nagyobb a mai területénél. 1815-ben dolgoztatta ki a Szépítő Bizottmány a tér szabályozási terveit, melyek értelmében a Baross-utcától a ref. templom jobb oldaláig az ott birtokos háztulajdonosoknak kisebb-nagyobb közterületeket kellett megváltaniok. Ezen szabályozás folytán a Baross-utca jobb oldala 36 méterrel, az Üllői-út bal és jobb oldala körül-belül 30 és illetőleg 23 méterrel végződik ma beljebb ezen utak régebbi torkolatánál. A Ráday-utca bal oldala 2 méterrel, jobb oldala 27 méterrel volt távolabb a tértől és mivel a jobb oldalán szélesebb is volt, a vége egy igen ferdén elvágott tölcser képét mutatta. A templom bal oldalán 6 méterrel feküdt beljebb a telek határa. A telektulajdonosok által megváltandónak kijelölt területeket úgy mérték ki, hogy a tér a szabályozás után a Baross-utcától a templom jobb oldaláig körív alakot mutasson. Rannernek is köteleznie kellett magát arra, hogy a Soroksári-utca felől 58 □ ölet, a Széna-tér felől pedig 114 □ ölet vált meg.

A Ranner-féle telek és a templom között fekvő ház tulajdonosára 60, a Soroksári-út és Üllői-út köztire 79, az Üllői-út és Baross-utca közöttire 129 □ öl közterület megváltása volt kötelező. A tér tehát 440 □ öllel lett kisebb. A terjedékek megváltási árát 30 és 40 forintban állapította meg

□ ölenként a Szépítő Bizottmány. Rannernek összesen 5500 forintot kellett volna fizetnie. Mivel ezt az összeget nem fizette meg azonnal, betáblázták a házára és évi 6%-os kamatot szedtek tőle. Ranner a kamatokat csak 1818. májusától fizette, holott azt a megváltás árának a megállapításától, 1816 májusától tekintették esedékesnek. 1818-ban az elértéktelenedett bankjegyeket kisebb névértékű, de értékesebb bankjegyekre cserélték át, azonban a pénz értéktelen volta miatt nagy összegben megállapított megváltási árakat nem szállította le a Szépítő Bizottmány az új helyzetnek megfelelően. Akik tehát a devalváció előtt váltották meg a terjedéket, azokra most igen súlyos teher nehezedett. Ranner kérvényét azzal utasították el, hogy ők nem károsodhatnak számításaikban, csak a már említett vitás 2 évi kamatot engedték el neki (660 forint). 1820-ban a Szépítő Bizottmány számba vette adósait és akkor felmerült a kérdés, behajtsák-e rajtuk a törvény útján tartozásaikat. Egyesekkel szemben megindult az eljárás, azonban a szénatéri (Kálvin-tér) adósokat nem perelték, mert mint mondták, az itt eladott közterületek ára a Vigadó megépítéséhez kell és míg az építkezést elkezdhetik, elég biztosítékot nyujt az adósok háza, melyekre a megváltási összegeket betáblázták.

A Ranner által 1816-tól 1818-ig épített ház még ma is áll. Ujabban a kálvintéri traktusában az emeleten a fővárosi felső zeneoktatási tanfolyam helyiségei találhatóak. Most a ház Kálvin-tér 9. számot visel. Az építkezés folyamán 1817 márciusban nagyobb szerencsétlenség is történt, melynek 2 munkás élete esett áldozatul. A Soroksári-utca felüli oldalon egy régi pincefalat akartak áttörni. A pinceboltozatra törmelék volt öntve, ezen deszkára építve állott egy régi vályogfal. A falnak 500 darab vályogtégglából álló rakást támasztottak. A rázás és a teher következtében a fal leomlott és egy munkást teljesen eltemetett, már csak a holttestét tudták kiásni. Egy másikat félig temetett be, ez az ember kettős lábtörést szenvedett. A Rókus-kórházba szállították, azonban az orvosi kezelés nem használt; amint egy a hatósághoz beadott orvosi lelet mondja, a szerencsétlen körülmények összejátszása folytán hat nap múlva meghalt. A baleset folyamánaképp megtartott hatósági vizsgálat a munkavezető pallért találta a szerencsétlenség előidézésében hibásnak, akit ezért 8 napi elzárásra ítélték. Azonkívül egy megsebesült munkásnének is husz forint kártérítést kellett fizetnie.

A ház újraépítése nem történt egyszerre, hogy ne legyen fennakadás a fogadó üzemében. Először a tér felé eső traktust építették meg, ez az építkezés végbemehetett anélkül is, hogy a régi épületet teljesen lebontották volna. Mikor ez a rész készen állott, bontották le a régi épület megmaradt részeit, úgy hogy még 1818-ban is folyt az építkezés (Acta jud. 2917.)

Ranner már nem a szorgalmas vendéglős típusa volt, aki maga vezeti gazdaságát, mint annak idején Scharnagel. Vagyonos ember létére nem bajlódott a fogadó ügyeivel, hanem bérbe adta azt. Bérlőivel azonban eleinte sok nehézsége volt és három éven át csaknem folytonosan perelt velük. Ezen perek ránk maradt aktái alkalmat nyujtanak arra, hogy betekintést nyerjünk a fogadó életébe, megismerjük nagyságát, felszerelését és értesüljünk a benne lefolyt multságokról. 1816 augusztusában Meiszl Lipót vette ki a vendéglőt Szt. Mihály naptól jövő Szt. Mihály napig terjedő időre és e szerződést később egy évvel meghosszabbították. Volt a

szerződésnek egy olyan záradéka, mely részben ellentétben állt a bérleti idő tartamára megállapított feltétellel, mely szerint ugyanis felmondásnak Szt. Jakab körül (julius 25.) van helye, még pedig fél évre. Ranner nem volt megelégedve bérlőjének üzletvitelével, aki a negyedévenként előre fizetendő 6000 forintos bérösszegeből 1818 nyarán már 500 forinttal hátralékban volt. Hivatkozott hát az őt Sz. Jakabkor megillető felmondási jogra s ennek alapján felmondta a bérletet már Szt. Mihályra, nem pedig a záradék szerinti félévre. E miatt Meiszl a városi bírósághoz fordult védelemért. Panaszában előadta, hogy igen sok pénzt ölt bele a vendéglő felszerelésébe. A vendégfogadó 16 szobáját teljesen újra butoroztatta, ellátta mindennel, ami a beszálló vendégek kényelmére szükséges. A közös ebédlőt jelentős költséggel kifesttette. Összesen 8—10 ezer forintra rugtak a befektetései. Amellett Ranner építkezései miatt is megkárosult, mert a padlásról 1500 forint értékű ruhaneműjét lopták el a munkások. — Végre megegyezés jött létre köztük oly formán, hogy Ranner Meiszlnek elengedte az 500 forintos hátralékot, az új bérlő fizetett az ebédlő festéséért 100 forint kárpótlást, Meiszl pedig szeptember 29-re kiköltözött.

Az új bérlővel, Glasz Györggyel még több kellemetlensége volt Rannernek, mert ez nemcsak hogy nem fizetett, hanem az emiatt zárlatalá helyezett ingóságait is igyekezett eivonni az árverés alól. Az első bérleti év végén Glasz már 4900 forinttal volt hátralékban a 6400 forintos bértartozásból. Ranner zárlat alá helyeztette a bérlő tulajdonát képező szállodai felszerelést, azonban Glasz különböző ürügyek felhozásával és ígéretésekkel állandóan halogatta az árverés kitűzését, Ranner pedig szeretett volna készpénzhez jutni és elfogadta az ezt kilátásba helyező ígéreteket. Végre, mikor 1820 februárjában már 5800 forintra rugott a bérlő adóssága, erélyesen fellépett. Egy hónap alatt meg is tartották az árverést, addig azonban Glasz sok értékes dolgot máshová szállíttatott, majd hirtelen előállt a kifogással, hogy a nála található ingóságok részben bizonyos Remie Károly nevű színész tulajdonát képezik. Ez a Remie komikus szerepeket játszó színész volt, 1812-ben került Pestre, s ismételten fellépett a városi színházban. Most Glasz kérésére a boroszlói bíróság előtt eskü alatt azt vallotta, hogy midőn 1818-ban eltávozott Pestről, Glaszra bízta ingóságait és hozzátette azt is, hogy ezeket nagyrészt Glasz Mimi nevű nevelt leányának ajándékozta Pestről való elutazásakor, ezek tehát sem az ő, sem Glasz tulajdonát nem képezik.

A vendéglő ezüstműje a zárlat alá vételkor két tálaló kanálból, 24 evő- és 24 kávéskanálból állt. Volt még 200 asztalkendőjük, 50 asztalterítőjük, 40 törölruhájuk és 60 pár egyszerű evőeszközük. Volt a fogadóban 12 kétágyas szoba és 4 egyágyas. A nagyterem berendezése 6 nagy tükörből, 12 fali tükörből, 3 csillárból és 6 kárpitozott padból állott. — Ranner keserves hangon panaszolta a városi bíróságnak, hogy bérlője az 1818. évi farsang idején mekkora jövedelemre tett szert és őt mégis meg akarja rövidíteni. Előadta a tanácsnak, hogy pl. a csimadiacéh báljának a megrendezéseért 200 forintot kapott, Schlechta és Schuller nevezetű urak egyszerű ebédért 60 forint 48 krajcárt fizettek, a pesti és váci vásárok idején bérlője nyuzta a vendégeket (hospites excoriavit). — Glasz nem késett vele, hogy maga igazolására saját felfogása szerint állítson össze egy kimutatást a bálók forgalmáról. Szerinte az egész farsang alatt csak 387 forint volt a tiszta jövedelem. A farsang folyamán 18 bál zajlott le nála,

3957 forint 40 krajcár bevétellel és 3570 forint kiadással. A belépőjegyek 2045 forintot hoztak, a ruhatár 176 forintot, a büffé 936 forintot, bort pedig 800 forintért adott el. Ezzel szemben kiadott 1 mázsa cukorra 180, 54 font kávéra 167 forintot, a zenészeknek adott 620 forintot, a zenészek, commissarius stb. kosztjára 281 forint 36 krajcárt. A világításhoz egy mázsa viasz és fél mázsa faggyu fogyott el, 520 forint értékben. — Rannernek a megtartott árverés csak 2771 forintot hozott be, bérlője 3700 forint adósság hátrahagyásával távozott. A Remie-ének állított ingóságok egy darabig még zárlat alatt maradtak, végül azonban a hatóság kénytelen volt azokat kiadni Glasznak, mert Ranner nem tudta kézzelfoghatólag igazolni, hogy Glasz és Remie tényleg összejátszottak volna.

Ezekből a perekből rájöhetett Ranner, hogy bérlőivel szemben túl magas igényekkel lépett fel. A régi „Két Oroszlán”-ért 1800 forint volt az évi árenda, ezt ő az új épület elkészülésekor egyszerre 6000 forintra emelte föl. Ha az összeg arányban állott is az új fogadó nagyobb terjedelmével és szebb, kényelmesebb felszerelésével, várnia kellett volna az emeléssel addig, míg a közönség nagyobb számban odaszokik. Meiszlben, a régi bérlőben volt némi jóakarát, Ranner mégis őt okolta figyelmetlen kiszolgálásáért és ennek a rovására írta, hogy a fogadónak nincs elég forgalma. Előzőleg Glasz is kísérletet tett a bevételek fokozására. 1819-ben a helytartótanács-tól kávésjog megadását kérte. A helytartótanács ilyenirányú kérések ügyében a döntést a XIX. század eleje óta magának tartotta fenn, azonban a városi tanács véleményét minden egyes esetben kikérte. A tanács véleményadás előtt nem mulasztotta el a kávésipartestület meghallgatását, ez természetesen ellenezte a kávéházak számának szaporítását, a tanács pedig segítette őket azáltal, hogy véleményüket a magáévá tette és annak értelmében referált a helytartótanácsnak. E miatt Glasz sem kaphatott kávésjogot.

Amit Glasz szép szóval nem ért el, azt Ranner pénzzel szerezte meg. Hisz a kávésjog birtokában több bért várhatott s ezáltal az új bérlő is biztatást kap, hogy elődei sikertelen vállalkozása után kísérletezzen. Ranner mindjárt Glasz kérésének a helytartótanács részéről történt visszautasítása után, 1819-ben kérvényt adott be a városi tanácshoz. Kérvényében hivatkozott arra a nagy fejlődésre, melyet a város az utolsó harminc év alatt tett, amit az emberek tömeges bevándorlásával magyarázott. Ezeknek a betelepődőknek köszönhető, hogy külvárosok keletkeztek. A külvárosokat ellátták már minden szükséges intézménnyel, egyedül a Ferencvárosnak nincs még kávéháza, e városrész lakói nem tudják megtalálni saját körükben azt az üdülést, melyet a fárasztó munka után a kávéház vagy a billiárd nyújt, hanem kénytelenek más városrész kávéházaiba, idegen emberek közé menni. Egyuttal mellékelt Ranner a kérvényhez egy a ferencvárosi polgárok által aláírt iratot, melyben az aláíró polgárok kérték ügyének a kedvező elintézését. Arra is hivatkozott Ranner, hogy házának felépítése 150.000 forintjába került, támogassa tehát a hatóság azáltal, hogy vendégfogadóját, melyben igen sok vidéki vendég szokott tartózkodni, a kávésjog megadásával felvirágoztathassa.

Ranner kérésének elintézése nagyjából a szokott módon történt. A kávéstestület kérte, hogy a már említett indokokból utasítsák el, a város pedig magáévá tette a kávésök állásfoglalását. A kávésök különösen azt emelték ki, hogy Ranner elég jómódu ember, nincs szüksége arra, hogy

elvegye más kenyereit. Az ellen sem a kávésoknak sem a tanácsnak nem volt kifogása, hogy kibérelje valamely nehéz helyzetben levő kávé kávé-mérési jogát s Ranner hajlandó is volt erre a pénzáldozatra és egy Fröhlich nevű kávé mérési jogát vette bérbe. Ezt a bérelt jogot örökösei is gyakorolták, 1856-ban pedig a gyakorlatban érvényesülő osztrák rendelkezések értelmében megengedték nekik, hogy gyökös kávé mérési joggá változtassák át.

Míg annak idején Scharnagel a kis polgár típusát képviselte, aki személyesen vezette fogadóját, mert az megélhetést nyújtott neki, addig Ranner a fejlődő város tőkepenzes vállalkozója volt, aki figyelte a körülményeket és hasznára fordította azokat. Üzleti kérdésekben mindig következetesen járt el. Nemcsak a fogadó bérlőit hajtotta végre adósság esetén, hanem a lakókat is, ha nem tudtak fizetni. Ha pedig ellene folytattak pert vagyoni jogi kérdésekben, a végletekig védekezett. — Scharnagel hagyatéka annak idején 12.358 forintra rúgott, melyből 10.984 forintot a ház értéke képviselt; Rannernek csak a kintlevő tőkéje 50.000 forintra és 3000 darab aranyra ment fel. Maradt utána két ház, melyek közül a Kecskeméti kapu mellett levőt végrendeletében 35.000 forintra, a „Két Oroszlán”-házat 100.000 forintra értékelte. — 1831-ben bekövetkezett halála után öt gyermeket hagyott hátra, akiket pénzére és ingóságaira nézve egyenlő részben örökösivé tett, házait azonban csak haszonélvezhették, mert azokat az unokákra hagyta. Egyébként gyermekei már anyai örökségükből kaptak korábban fejenként 20—20.000 forintot. Ranner a házakat úgy osztotta el, hogy a Kecskeméti kapu mellett fekvő Ferenc fia gyermekeit illesse, a „Két Oroszlán”-ház pedig a másik négy gyermekétől származó unokákat. Ranner Ferenc útja tehát elvált a testvéreieitől s talán ennek köszönhető, hogy gazdálkodása nem volt méltatlan atyjáéhoz és halála után 81.000 forint értékű örökséget hagyott hátra.

A másik négy testvér a gondjukra bízott fogadót továbbra is bérbe adta, a bérleti összegben pedig megosztott, ahhoz azonban, hogy tovább fejlesszék, egyiknek sem volt elegendő képessége és akadályul szolgálhatott a közös gazdálkodás is. Annak ellenére, hogy a XIX. század folyamán állandóan szaporodott a hatóság előtt intézett ügyek száma, a „Két Oroszlán”-ra vonatkozólag mindig kevesebb adattal találkozunk. Még 1831-ben, Ranner halála évében olvasunk róla a kolera-lázadás történetében. Ebbe a fogadóba is behatolt a tömeg, azonban a bérlő itallal fogadta őket a bejáratnál és így csak billiárd-botjait és poharait törték össze. A kár azonban így is kitett 160 forintot. 1841-ben pedig megtörtént az Oroszlánutcai rész felépítése. — Mikor aztán az unokák ténylegesen birtokába léptek a háznak, az hamarosan kicsúszott a Ranner-ivadékok kezéből. 1872-ben a ház $\frac{11}{16}$ része a József-Ferencvárosi Takarékpénztáré lett, amelynek javára a ház már régóta súlyosan meg volt terhelve. $\frac{5}{16}$ rész Ranner Mátyás egyik unokája, Ranner János kezén maradt. 1873-ban az említett takarékpénztár csődbe jutott s a csődtömeg likvidálása alkalmával 1879-ben a háznak idetartozó $\frac{11}{16}$ részét Budapest székesfőváros vásárolta meg 50.500 forintért. Mialatt ezek a tulajdonosváltások végbementek, a szálloda a város felé irányuló forgalomnak a pályaudvarokon át való lebonyolódása miatt mindjobban elvesztette jelentőségét és lassankint rossz hírbe jutott, mert csak erkölcsileg kifogásolható módon tudta a bérlő üzleti forgalmát biztosítani. A városra kellemetlenek voltak a fogadóról szállongó rossz hírek, nem tűrhette, hogy közhatóság tulajdonában levő

házat erkölcsstelen üzelmekre használjanak fel. A mellett a közös tulajdon is sok surlódásra adott alkalmat, különösen a ház karbantartásával kapcsolatos kérdésekben. A bonyolult birtokviszonyok miatt az épülettel senki sem törődött, a bérlőket sem kényszerítették, hogy karbantartási kötelezettségeiket teljesítsék. Az a Ranner-unoka pedig, akinek az ingatlan $\frac{5}{16}$ része kezében maradt, nehéz helyzetbe jutott, mikor a főváros erélyesen hozzálatott az épület rendbehozatalához, mert sok adóssága volt már, forgó tőkével pedig nem rendelkezett.

A székesfővárosi tanács első ízben már 1880-ban kísérletet tett, hogy az idegen kézben levő $\frac{5}{16}$ részt megvásárolja, a közgyűlés azonban a már írásba foglalt szerződést elvetette. Mikor azonban a fogadónak tisztességes feltételek mellett való bérbeadása nem sikerült, a közgyűlés is engedett és hozzájárult ahhoz, hogy 49.000 forintért megvegyék a még más tulajdonát képező $\frac{5}{16}$ részt. Elfogadták a kiküldött szakértőknek azt az indokolását, hogy a több, mint kétszer akkora és már megvett $\frac{11}{16}$ rész azért került csak 50.500 forintba, mert azt csődtömeg-árverésen vették és mert csak résztulajdont biztosított. Azonkívül meggyőző volt a kiküldöttek azon jelentése is, hogy amennyiben a Scroksári utcai földszinti részt kiadják üzlethelyiségeknek, az eddiginél lényegesen nagyobb jövedelemre tehetnek szert. A közgyűlés 1881 március 16.-án határozta el a ház megvételét, Márkus Ignác bizottsági tag azonban külön véleményt jelentett be. Szerinte az ilyen „lerombolásnak való házakat” nem megvásárolni, „hanem ilyenektől menekülni” kell. — A belügyminiszter a közgyűlés határozatát 1881 április 16.-án hagyta helyben s a város a most már teljes egészében megvásárolt „Két Oroszlán” házat 1881/82. fordulóján alakíttatta át új rendeltetésének megfelelően. Ugyanekkor a rossz állapotban levő, vagy a kor igényeinek meg nem felelő alkatrészeket is eltávolították.

A vendégfogadó 1881 augusztus 1-én szűnt meg. Szerényen indult annakidején, azonban fekvésénél fogva alkalmas volt a fejlődésre. Eleinte csak gazdája megélhetését biztosította, később megfelelő tőkebefektetésnek bizonyult egyes vállalkozó számára is. A nagy közlekedési újtások korában azonban nem volt megfelelő kezekben ahhoz, hogy alkalmazkodhatott volna a változott viszonyokhoz. Így bekövetkezett a hanyatlás és környékén a tisztességes emberek csak megnyugvással fogadhatták, mikor megtörtént a fogadó bezárása. Azonban olyanok is éltek még, akik ismerték virágzásának korából és ezek szeretettel gondoltak rá vissza. Mesélik a házban, hogy a század elején egy öreg vidéki gazda állt meg kapujuk előtt és minden áron ott akart megszállni kocsijával együtt.

Mi is sajnáljuk, ha a régi Pest-Buda fejlődésének egy-egy emléke elvész s legalább azokat az utcaneveket kellene fenntartani, amelyek nem önkényesen jöttek létre, hanem szoros kapcsolatban állottak a város fejlődésével és amelyek igazolhatják, hogy e város nemcsak egymásra rakott kőtömeg, hanem életet él s van multja, mely reményt nyújt a jobb jövőre.

Kovács Lajos.

Irinyi János pestvárosi gyufagyárai.

Minden nép nemzeti büszkeségből fakadt tisztelettel övezi nagy fiait, akik az emberiség történetében maradandót alkottak. Látható emlékeket állítanak nekik, hogy a késő utódok is becsülhessék bennük a haza kiválóságait. Budapest utcái és terei szintén erről tanuskodnak, ahol a szobrok és emléktáblák sokasága a múlt dicsőséges nagyjairól tesz bizonyosságot.

Emlékének megörökítése céljából Irinyi Jánossal, a magyar gyufa feltalálójával kívánunk az alábbiakban foglalkozni. Nem technikus, vagy vegyész szemmel fogjuk vizsgálni korszakalkotó találmányát, hanem helytörténeti szempontból akarjuk megörökíteni a nagyértékű feltalálás pestvárosi eseményeit.

Irinyi János 1817-ben, a biharvármegyei Albis községben született. Kora ifjúságában elhagyta a családi otthont és a bölcséleti tudományok végzésére Berlinbe ment, ahol az egyetem szorgalmas látogatója volt. Később azonban nem annyira a bölcséleti tudományok kötötték le figyelmét, mint inkább a kémia, mellyel ekkor kezdett behatóbban foglalkozni. Kémiai tanulmányainak tökéletesítésére ezután Bécsbe költözött, ahol beiratkozott az akkor híres politechnikum növendékei közé. Itt minden idejét kémiai kísérletek végzésére szentelte és állandóan vegyi problémák megoldásával foglalkozott.

A kén nélküli vagyis a phosphoros gyufa feltalálása is bécsi tartózkodása alatt, 1837-ben történt. Ezt a találmányát 1840. április 28-án kelt és a pestvárosi tanácshoz benyújtott kérelmében érdekes formában így írta le: „Nemes Tanács! Olly gyujtófácskák készítését illető találmányomat, melyek fellobbanásukkor nem zajognak s kén nélkül is készíthetők, mi által semmi szagot nem csinálnak, a bécsi kereskedők méltányolván, ezt ez előtt három évvel Rómer István úrral közölvén, ez illy nemű fácskákkal a birodalomnak egyéb városai között e mi szabad királyi Pest városunkat is ellátván stb.” Találmányát, amint beadványából is látható, azonnal értékesítette, mert eladta Rómer István bécsi kereskedőnek, aki Irinyivel együtt kezdte meg a gyufa gyártását. A kész árúk azonban Rómer István neve alatt kerültek forgalomba, természetesen Magyarországon is.

Irinyi János három évig működött Bécsben Rómer Istvánnal együtt. 1839. év őszén vándorbotot vett a kezébe és hazajött Magyarországra, vagy amint ő írja, „édes hazánkba visszatértem”. Vándorlásának végcélja Pest városa volt, ahová 1839. év december elején érkezett meg és a Teréz külvárosban, a Nyár-utca 234. szám alatti Renner-féle házban szállott meg, ahol első pesti gyufagyárát is megalapította. Itt mindjárt hozzákezdett a gyujtófácskák gyártásához. Berendezte műhelyét és munkásokat fogadott fel, úgyhogy 1839. december 19-én már a legnagyobb felkészültséggel megindulhatott a munka. Azonban csak pár hónapig maradt békességben, mert a többi, régimódi gyufacsinálók, akiket csak kontárokknak nevezett, feljelentették kenyéririgységből a pestvárosi tanácsnál az újfajta gyufákat gyártó Irinyi Jánost. 1840. április 7-én a tanács városi biztost küldött ki műhelyébe, azzal az utasítással, hogy a gyufagyártási munkálatok azonnal való beszüntetését rendelje el. A hatósági biztos még aznap megjelent a műhelyben és tudatta Irinyivel a vá-

rosi tanács szigorú utasítását, majd közölte vele a munka beszüntetésének okait is: nincsen gyártási engedélye, műhelyét „gyárnak” nevezi és módfelett tűzveszélyes a gyufagyártási ténykedése.

Irinyi János a hatósági intézkedésnek engedett és a munkát rögtön beszüntette. Másnap azonban (április 8-án) beadvánnyal fordult a pestvárosi tanácshoz, amelyben tiltakozott az önkényes beavatkozás ellen és kérte gyufagyárának üzembentartását s ez alkalommal a gyártási engedély megadását is kérelmezte. Indokolásában elsősorban azt hozta fel, hogy míg a Rómer bécsi kereskedő által szállított gyufa Bécsben átvéve 5.000 darab 35 garasba kerül, addig az ő pesti gyárában készült, ugyancsak 5.000 darab gyujtófácska csak 25 garas áron kerül forgalomba. A most említett és a városi polgároknak biztosított anyagi előnyökön kívül munkaalkalom nyújtásával is szolgálja polgártársai érdekeit, mert 30—40 embert állandóan foglalkoztat naponként gyárában, ami viszont a munkásság megélhetését nagyban előmozdítja. Rövidesen pedig 50—60 munkást szándékozik felvenni, akikkel naponként 5—600.000 darab gyujtófácskát akar előállítani műhelyében, ami kétségtelen bizonyítéka lesz az újfajta gyufák kelendőségének. A városi biztos hivatalos közlései ellen pedig a következő érveket sorakoztatta fel beadványában: „Hogy ezen egy pár hónap alatt ezt be nem jelentém: annak oka részszerint a vállalat kezdetében, de leginkább abban található, minthogy foglalatom semmi cégnek jogába s körébe nem vág, — Ha intézetemet gyárnak keresztelém, ezzel a közfigyelmet kívánom munkálódásomra vonni, de hiszen ha a kontárok ezt németül „Fabrik”-nak nevezik, akkor a magyar „gyár” is nevezhető. Hogy végre munkálódásom körül a tűznek használása ártalmas nem lehet, azt nem csak az eddigi, már évnegyed ótai tapasztalás, hanem azon ház tulajdonosa, sőt városi kapitány Hummel úr is, ki intézetemet épen illy célból vizsgálta meg s bátorságosnak találta, egy iránt bizonyítják.”

A városi tanács Irinyi János beadványát véleményadásra kiadta Patizs Károly kapitánynak, aki április 30-án kelt jelentésében számolt be a tanácsnak. Teljesen helytállóknak találta a kérelemben felhozott adatokat és Irinyi Jánost a pestvárosi tanács jóakarató pártfogásába ajánlotta. Ez után a tanács nem zárkózhatott el az engedély megadása elől, csupán attól tette függővé, hogy vezetékneve valódiságának igazolását rövid időn belül mutassa be, mert egyes okmányain nem „Irinyi”, hanem „Irimi” néven szerepelt. Erre Biharvármegye alispánja által kiállított hatósági tanusítvánnyal bizonyította, hogy vezetékneve „Irinyi”. A pestvárosi tanács az igazolás kézhezvétele után, 1840. július 13-án tartott ülésében 10 pengő forint díj lefizetése mellett megadta a gyujtófácskák gyártási engedélyét és a kész gyufák árusítási jogát is.

Munkálkodását ezután hatósági szempontból nyugodtan folytathatta volna, a gyár szomszédos háztulajdonosai azonban nem jó szemmel nézték az akkori fogalmak szerint nagy arányokban megindult üzem működését. Állandóan panasszal fordultak a városi tanácshoz, hogy a tűzveszedelem miatt folytonos rettegésben vannak, azonkívül a gyár bűzös szaga teljesen megfertőzi a környék levegőjét, úgyhogy közérdekből is kívánatos volna a gyufagyárnak a Nyár-utcából való kitelepítése.

Irinyi megúnta a sok kellemetlenkedést és a folytonos zaklatást, ezért elhatározta, hogy máshová költözködik. 1841. április 24-én — Szent

György napján — hurcolkodott át a józsefvárosi Ősz- és József-utcák (ma Mikszáth Kálmán-tér 1.) sarkán állott Tajnay-féle házba. Itt azonban nem sokáig maradt gyárával, mert a Kecskeméti-utcai lakásától a rossz utak miatt nagyon távolesőnek találta ezt a helyet. Azért gyufagyárát 1841. júl. 26-án a belvárosi Városház-tér (ma a piaristák palotája áll a helyén) 7. sz. alatti Müller-féle házban rendezte be. Amint megkezdte működését, azonnal kérelemmel fordult a városi tanácshoz, hogy engedjék meg neki is a Belvárosban a gyufagyártást. Beadványában megígérte, hogy a tűzbiztonság és a kellemetlen szag megszüntetése érdekében minden óvintézkedést megtesz. Kérélmét ezenkívül azzal is támogatta, hogy a Sebestyén-téren máris van egy gyufacsináló műhely, mely minden háborítás nélkül folytathatja munkálkodását. A városi tanács az ügy megvizsgálására ismét Patisz Károly kapitányt utasította, aki 1841. szeptember 2-án kelt véleményes jelentésében Irinyi János kérelmének elutasítását javasolta, azon indoklással, hogy a tűzveszedelem és a bűzös szag miatt a Belvárosban semmi körülmények között sem engedhető meg a gyufacsinálás, hanem csak a külvárosok valamelyikében. A tanács 1841. szeptember 4-én tartott ülésében teljesen magáévá tette Patisz véleményét és 9627. számú határozatában egyenesen magát a városkapitányt utasította, hogy „Irinyi János urat gyúszergyárával közelebb Szent Mihály napkor Müller Károly házából olyképen eltiltsa; őt más, alkalmasabb külvárosi tájakra gyárával utasíttatván.” 1841. szeptember 9-én kelt beadványában Irinyi megpróbálta a pestvárosi tanácsot engedékenységre bírni, azonban kísérlete eredménytelen maradt, mert a tanács október 18-án tartott ülésében a veszedelmes gyujtószerkészítést azonnal beszüntette.

Irinyi Jánost nagyon elkésérítette ez a reá nézve rosszindulatú hatósági intézkedés, mert 1842. január 22-én kelt ötoldalas kérelmében szigorú bírálat tárgyává tette a pestvárosi tanács eljárását. Igazságtalannak tartotta a tanács intézkedését, mert míg a Sebestyén-téren a másik gyufacsináló háborítatlanul űzhette mesterségét, addig őt folytonos zaklatás után végre is teljesen eltiltotta a Belvárosban való gyufagyártásától. Efelletti elkésérésében kezdhetett csak így a most említett beadványát: „Igazságtalanság, melly rajtam elkövetetik, nem enged hallgatnom és még igazságom érzésében vagyok, nem is fogok hallgatni, habár felkiállításom az egeket beszaggatná is.” Előadta továbbá kérelmében azt, hogy vizsgálta meg a városi tanács mégegyszer az általa üzött gyufagyártási eljárást, hogy ennek következtében a sokat emlegetett tűzveszedelem mennyiben felel meg a valóságnak. Ennek eldöntésére azonban csak hozzáértő szakemberek véleményét hajlandó elfogadni, akik tudásuknál fogva bírálatot mondhatnak az ő vegyi eljárásairól.

A városi tanács elrendelte az újabb vizsgálatot és annak végrehajtását két vegyészre, valamint harmadízben is Patisz Károly kapitányra bízta. A jelentést 1842. január 25-én Patisz Károly tette meg a vegyészek véleménye alapján és megengedhetőnek javasolta a gyufagyárnak a Belvárosban való további üzembentarthatását, azzal a kikötéssel, hogy a kész gyufákat a külvárosban kell tűzbiztos pincékben elraktározni. A pestvárosi tanács ezután 1842. január 28-án tartott ülésében határozati-
lag kimondotta, hogy Irinyi János a gyúszergyárát a Belvárosban újból megindíthatja és háborítatlanul folytathatja.

A nyugalom azonban most is csak színleges volt, mert néhány hónap

után a véletlen ismét Irinyi ellen hangolta a szomszédos lakókat, illetve ezek panaszára a városi tanácsot. Ugyanis az történt, hogy 1842. március 28-án délben tűz támadt a Müller-féle házban és csak a lakók gyors beavatkozása hártotta el a nagyobb veszedelmet. A tűz keletkezésének oka közvetlenül nem Irinyi gyufagyára volt, mégis az ő gondatlanságának tulajdonították a tüzesetet. A városkapitány azonnal bejelentette az eseményt a tanácsnál és indítványozta, hogy a gyúszergyár kitelepítését most már a közbiztonság szempontjából haladéktalanul rendelje el. Természetesen a tanács rögtön utasította a kapitányt, hogy Irinyi gyufagyárát a belvárosi Müller-féle házból Szent György napra lakoltassa ki és ha nem akarna kimenni, úgy karhatalom igénybevételével szerezzen érvényt a tanács határozatának.

Irinyi János ezekután kedvét vesztette a további kilátástalan harchoz s ezért társas szerződést kötött Schönwald Hermann kávéssal, akivel rövidesen együtt megnyitották az új gyufagyárat a Teréz külvárosi Király-utcában lévő Schiller-féle házban. Itt majdnem két éven keresztül, 1844. február végéig munkálkodtak közösen, amikor a társas szerződés határideje lejárt. Irinyi ekkor végleg felhagyott a gyufagyártással és vidékre költözött, ahol gazdasági téren foglalatoskodott élete végéig. Meghalt 1895-ben Debrecenben. A Király-utcában levő gyárat pedig Schönwald Hermann a saját neve alatt vezette tovább.

Ha Budapest székesfőváros közönsége méltóképen kívánná Irinyi Jánosnak, a gyufa magyar feltalálójának emlékét látható formában is megörökíteni, úgy e célra legalkalmasabb lenne emléktáblával azt a házat megjelölni, hol Pest városában elsősízbén gyujtófácskákat gyártó műhelyét berendezte. Ez a ház pedig a régi terézvárosi telekkönyv tanúsága szerint az akkori Nyár-utca 14. számú és 234. telekkönyvi szám alatt felvett ingatlan volt, melynek helyén ma a VII. kerületben a Nyár-utca 17. számú háza áll.

Rokken Ferenc.

Tartalomjegyzék

a História folyóirat és mellékletei I—IV. évfolyamához.

E tartalomjegyzék tárgykörök szerint van összeállítva. A tárgykörök a következők: *Pestés Budára vonatkozó helytörténeti anyag.* (Pestbudai Emléklapok. Rövidítése: „PE”.) 2. *Hadimuzcum.* (Hadimuzeumi Lapok. Röv. „HL”.) 3. *Magyar Műemlékek.* (Röv.: „MM”.) 4. *Honismeret és Helytörténet.* (Röv.: „HH”.) 5. *Családtörténeti Lapok.* (Röv.: „CsL.”) 6. *A magyarság külföldi kapcsolatai.* (Külföldi Kapcsolatok. Röv.: „KK”.)

Az esetben, ha a cikk valamely mellékletben jelent meg, úgy ez a fenti rövidítéssel van jelezve.

Ha pedig az illető cikk nem valamely mellékletben, hanem a História törzslapjában jelent meg, úgy ennek jelzése: „H.”

A római szám és mellette levő arabszám az évfolyamot és füzetszámot jelzi. Ezután következik a betűjelzés, az ezután írt arabszám pedig az oldalszámot jelenti.

Hibajavítás. Az I. évfolyam 1. szám jelzése helyes. Ellenben az I. évf-
1—2. szám jelzés téves, mert ez a valóságban a II. évfolyam 1—2. szám.

1. Pest és Budára vonatkozó helytörténeti anyag.

Dr. Gárdonyi A.:	Beköszöntő	I. 1. PE. 3.
„	„ Pestváros első gyógyfürdője	[. 4. H. 5.
„	„ Budai középítkezések a XVII. század végén	I. 7/8. H. 1.
„	„ Az Erzsébet-tér keletkezése	I. 1/2. PE. 128.
„	„ A Budavári Domokosrendi templom pusztulása	I. 1/2. PE. 139.
„	„ A királyi udvar budaraköltözési terve 1741-ben	II. 3. H. 9.
„	„ A pesti városfal	II. 4/5. H. 1.
„	„ A Szentjobb tiszteletének kezdetei Budán	II. 6. PL. 188.
„	„ A budai országházi terem múltja	II. 7/8. H. 1.
„	„ A budai színészet kezdetei	II. 7/8. H. 5.
„	„ Pestváros keleti kereskedelme XVIII. században	III. 1/3. PE. 3.
„	„ Pestvárosjogi szakiskolája (1756—1771)	III. 7/9. PE. 101
„	„ Városszépítési törekvések Pesten József nádor előtt	III. 7/9. PE. 153.
„	„ Budai könyvkiadók a középkor végén	IV. 1/2. PE. 69.

Dr. Budó Jusztin:	A Szent Isván nap megünneplése	I. 1. PE. 5.
„	„ A budapesti Tudományegyetem megnyitásának elfelejtett évfordulója	I. 3. H. 11.
„	„ A Magyar Tudományos Akadémia és a Főváros	I. 5. PE. 51.
„	„ Pestváros irodalmi középonttá alakulása	I. 8. H. 63
Romhányi István:	A pesti magyar színészet kezdete	I. 1. PE. 28.
„	„ A budapesti Szentjános kápolna szobra	I. 1. PE. 32.
„	„ Az első pesti magyar ujságíró	I. 1. PE. 35.
„	„ Az építőművészet kezdete Pesten	I. 1. PE. 38.
„	„ A várszínház múltja és jövője	I. 5. PE. 91.
„	„ Pestváros első báltermei	I. 5. PE. 74.
„	„ Színházalapítási törekvések a főváros egyesí- tése után	II. 1/2. PE. 119.
„	„ A hét választófejedelemhez címzett vendégfo- gadó	II. 1/2. PE. 137.
„	„ Karacs Ferenc pesti háza	II. 3. H. 7.
„	„ Fáy András pesti ingatlanai	II. 6. PE. 147.
„	„ Katona József pesti lakása	III. 4/6. PE. 87.
	Az Orczy-kert	III. 7/9. PE. 117.
Isóz Kálmán:	A cenzura és az első Pestbudai nyomdászok	I. 1. PE. 22.
„	„ A pesti hangszerkészítők küzdelme a külföldi behozatal ellen	I. 5. PE. 79.
„	„ A rendszeres zeneoktatás megindulása Buda- pesten	IV. 3/4. PE. 105.
Horváth Károly:	1802—1872. Hetven év a Ludovika Akadémia alapítási történetéből	I. 1. PE. 42.
Garády Sándor:	A vizivárosi Aranyhajó vendégfogadó és II. József emléktáblája	I. 5. PE. 87.
„	„ A vizivárosi Fehérkereszt fogadó és szomszéd- jai	II. 1/2. PE. 112.
„	„ Marsligi óbudai castumai	II. 6. PE. 173.
„	„ II. József pestbudai látogatásai	III. 4/6. PE. 55.
„	„ Mátyás király budai vadaskertje	IV. 1/2. PE. 40.
„	„ Mátyás király vadaskertjének falai	IV. 3/4. PE. 139.
„	„ Egy budai polgár feljegyzései	IV. 3/4. PE. 116.
Bevilaqua Borsody Béla:	Renaissance-kori sírkő-torzó a Margitszigeten	II. 1/2. PE. 133.
Hradovay László:	Renaissance-kori sírkő-torzó a Margitszigeten	II. 6. PE. 191.
Rokken Ferencz:	A budavári Szentmiklós torony	II. 1/2. PE. 141.
„	„ A pesti Szentháromság szobor	II. 1/2. PE. 143.
„	„ A Nádorkert	II. 6. PE. 189.
„	„ A pestvárosi kényszerítő dologház	III. 4/6. PE. 82.
„	„ A Calvin-téri díszkut	III. 4/6. PE. 96.
„	„ Az evangélikusok Deák-téri ingatlanszerzése	III. 7/9. PE. 142.
„	„ A pesti Református Egyház telekszerzése	IV. 1/2. PE. 60.
„	„ Szent Miklós püspök pesti szobra	I. 7/8. H. 4.

Rokken Ferencz	A józsefvárosi Zerge-ház és telek	I. 6. H. 13.
" "	Zrinyi János pestvárosi gyufagyárai	IV. 3/4. PE. 160.
Faludi János:	Az első pesti kereskedelmi iskola	IV. 3/4. PE. 134.
Dr. Kovács Lajos:	A budai hóhérház	II. 3. H. 5.
" "	A budapesti városkép kialakulása	II. 3. H. 9.
" "	A budai Alkotásház és a Falk család	II. 4/5. H. 8.
" "	Budai nemzetiségi ellentétek a XVIII. században	II. 7/8. H. 3.
" "	A budai katonatemető áthelyezése 1797-ben	III. 4/6. PE. 75.
" "	A Kálvintéri „Két oroszlán”-ház és vendégfogadó	IV. 3/4. PE. 152.
Lósy-Schmidt Ede:	Javaslat a Dunának függőhíddal való áthidalására Buda és Pest között 1823-ból	II. 6. PE. 177.
Bártfay Szabó L.:	Adatok az 1831.-i koleratörténetéhez Budán és Pesten	III. 7/9. PE. 132.
" "	Gróf Széchenyi István és Budapest	IV. 1/2. PE. 3. és IV. 3/4. PE. 85
" "	Gr. Széchenyi István és a főváros. II.	IV. 3/4. PE. 85.
Ruttkay Imre:	Mátyás király pesti szobra	IV. 1/2. PE. 76.
" "	Az Egyesült Fővárosi Takarékpénztár keletkezése	I. 5. PE. 92.
Görgy Aladár:	Az Erzsébet hid megnyitásának negyedszázados évfordulója	I. 6. H. 15.
Kelényi Ottó:	Az első pesti hírlap háborús tudósításai	I. 1. PE. 17.
" "	A Pázmány Péter tudományegyetem csillagvizsgáló intézetei	I. 5. PE. 51. és II. 1/2. PE. 99. és II. 6. PE. 147.
" "	A pesti dunafürdők történetéhez	II. 1/2. PE. 141.
Bánrév György:	A Buda-vizivárosi régi temető	IV. 3/4. PE. 143.
Szerző nélkül:	A miniszterelnöki palota átalakítása	I. 1. H. 5.
" "	A városligeti Fuit síremlék helyreállítása	I. 1. PE. 46.
" "	A régi pesti várkapuk helyének megjelölése	I. 1. PE. 46.
" "	A Széchenyi sétány alapításának megörökítése	I. 1. PE. 46.
" "	A budai városvédő Athene szobor elhelyezése	I. 1. PE. 47.
" "	Buda és Pest városok 1703. évi címerei	I. 1. PE. 47.
" "	Kétszáz éves a Központi városháza épülete	I. 1. PE. 48.
" "	Ötven éves a városligeti Artézi-kút	I. 1. PE. 48.
" "	A Rókus-kórház megnyitásának évfordulója	I. 2. H. 4.
" "	A pesti magyar Clarissa kolostor 200 esztendője	I. 2. H. 5.
" "	A Normafa	I. 2. H. 6.
" "	A pest-kőbányai próbavasút emlékezete	I. 3. H. 14.
" "	A Károlyi grófok pesti palotája	I. 3. H. 15.
" "	A százéves pesti Lloyd épület	I. 4. H. 6.
" "	A Ferencziek terén állott közkút	I. 5. PE. 85.
" "	Hild József építőmester műszaki rajzolója (Pauer Miksa)	I. 5. PE. 94.
" "	A pesti Dunafürdők múltja	I. 5. PE. 96.
" "	A Szervita-téri Mária szobor.	I. 7/8. H. 4.
" "	A miniszterelnökségi palota múltjából	II. 4/5. H. 10.
" "	A Teréz-városi közkút	II. 6. PE. 192.
" "	Batthyány József hercegprímás és a városliget	IV. 1/2. PE. 78.
" "	A budavári Fortuna-épület	IV. 1/2. PE. 80.

2. Hadimuzeum.

Aggházy Kamil:	Évfordulók, emlékművek	I. 2. H. 8.
„ „	Az országos hősi emlékmű és a magyar pantheon	I. 3. HL. 3.
„ „	A Hadtörténelmi Múzeum munkaterve 1928-38	I. 7/8. HL. 51.
Bevilaqua Borsody Béla :	Dürer Albert erődítési tervei és a XV—XVI. századi török probléma	I. 3. HL. 8.
„ „	Magyar és magyar vonatkozású haditechnika-történeti nyomtatványok a Hadimuzeumban	I. 3. HL. 35.
„ „	A Kádár István vesztéről szóló Búcsúztató és a kórógyipusztai sírlelet	I. 5. HL. 5.
„ „	Görgey messzelátói	I. 7/8. HL. 65.
„ „	A Mária Terézia laktanya stílusa	I. 7/8. HL. 84.
„ „	A magyar katonai vonatkozású zenetörténet és a Hadimuzeum	II. 1/2. HL. 9.
„ „	Nürnberg magyar hadtörténelmi stb. vonatkozásai	II. 3. H. 12.
„ „	Adalékok a városok stb. kulcsainak katonai művelődéstörténetéhez	II. 7/8. HL. 33.
Palóczy Edgár:	Zrinyi Miklós gróf muzeuma	I. 3. HL. 22.
„ „	Toldi Miklós fegyverei	II. 4/5. HL. 6.
Horváth Károly:	Bosznia okkupációja	I. 2. H. 16. és I. 3. HL. 24.
Móricz Pál:	A szegedi ezredkadétkiskola	I. 3. HL. 28.
Szendrey János dr.:	(Hagyatékából) A Rákóczi kardok	I. 7/8. HL. 56.
Fejes György dr.:	A pécsi muzeum hadtörténelmi anyaga	I. 7/8. HL. 78.
ifj. Kalmár János:	Magyar szablyák a Hadimuzeumban	I. 3. HL. 32.
„ „	Szélpuskáink	I. 7/8. HL. 88.
Turner Géza:	Az 1526. évi mohácsi hadjárat emlékművei	I. 6. H. 8.
„ „	Katonai sportemlékek a Hadimuzeumban	I. 3. HL. 31.
„ „	A Hadimuzeum múltja 1918—1928	I. 7/8. HL. 54.
„ „	Személyi ereklyéink	I. 7/8. HL. 87.
„ „	A szabadságharc emlékművei	II. 3. H. 11.
„ „	A honvédsapatok emlékgyűjteményei	II. 4/5. HL. 24.
„ „	Hagyományok ápolása	II. 6. H. 7.
„ „	Przemysli emlékek	I. 2. H. 9.
Dr. Karny Rezső:	A Hadimuzeum éremtárából	I. 3. HL. 37. és I. 7/8. HL. 92. és II. 4/5. HL. 26.
Dr. Nagy Lajos:	Adatok Ulcisia Castra (Szentendre) hadtörténetéhez	II. 4/5. HL. 3.
Amant Zoltán:	A magyar numizmatika hadi vonatkozásban	II. 4/5. HL. 12.
„ „	Ismeretlen hadgyakorlati emlékérem próbaveret	II. 7/8. HL. 52.
„ „	Egy ismeretlen vegyesházi dénár	III. 1/3. H. 10.
Marosi Arnold:	A székesfehérvári muzeum új otthona	II. 4/5. HL. 21.
Sgardelli Cézár:	Hadimuzeum	II. 4/5. HL. 22.
Kisfaludi Péter E.:	Ólomkatonák	II. 4/5. HL. 23.
„ „	gróf Wartensleben ereklyék	II. 7/8. HL. 53. és III. 4/6. H. 11.

- Dr. Lovas Elemér:** VII—X. századbeli kardtipusok a győri bencés
museumban II. 7/8. HL. 48.
- Csallány Gábor:** Avarkori fegyverek egy lovassírból II. 7/8. HL. 51.
- Ezenkívül: Minden lapban: Muzeumi Közlemények. — A Muzeum gyarapodása. —
Szemle külföldi muzeumokról. — Leletek és ásatások. — Új emlékművek. — Könyvek
és folyóiratok. — Bajtársi összefügetelekek. — Halálozások.

3. Magyar műemlékek.

- Csányi Károly:** Nyugatmagyarország műemlékei I. 2. MM. 3.
- Schulek János:** Az elszakított Magyarország műemlékei I. 2. MM. 8.
- Dr. Lux Kálmán:** Újabb kutatások középkori építőművészetünk
terén I. 2. MM. 18.
- Dr. Szőnyi Ottó:** Ferhárd pasa fürdője Pécsen I. 2. MM. 32.
Zeitschrift für Denkmalpflege. 1928. 3. füz. I. 2. MM. 46.
Die Kunstdenkmäler von Bayern I. 3. H. 19.
Műemléki út Hontmegyében I. 5. H. 10.
A német műemléki kongresszus 1928. szept. II. 1/2. H. 1.
A Pilisszántói r. k. és a péteri evang. templom II. 4/5. H. 12.
Ásatások az egri várban II. 7/8. H. 7. és II. 4/5. H. 16.
- Möller István:** Erdély nevezetesebb műemlékeiről I. 6. MM. 51.
- v. Málnássy Ödön:** Feltáráásra váró templomok Hajduszoboszló
környékén I. 5. H. 9.
- Dr. Lechner Jenő:** A szepesség és Sáros vármegye műemlékei II. 3. MM. 3.
- Láczy-Fritz O.:** Erdély déli részének műemlékei II. 3. MM. 20.
- Szerző nélkül:** Az egri vár felkutatása I. 1. H. 5.
Az egri török minaret I. 1. H. 5. és II. 7/8. H. 12.
Tarnaszentmária XII. századbéli temploma I. 1. H. 6.
A Feldebrő temploma I. 1. H. 6.
A Budavári Szentháromság szobor restaurálása I. 2. MM. 43.
A sopronmegyei Árpás plébániája I. 2. MM. 44.
A noszvai eset I. 3. H. 17.
A visegrádi Salamon torony I. 3. H. 18.
A tiszainokai romfal I. 3. H. 19.
Az edelényi kastély I. 4. H. 9.
Az olcsvai fatorony I. 4. H. 11.
A veleméri kápolna I. 4. H. 12.
A pécsi székesegyház falfestményeinek helyre-
állítására I. 7/8. H. 6.
Az egykori budai országház nagytermének hely-
reállítására II. 6. H. 3.
A pápai bencés templom régi orgonája II. 6. H. 3.
A pécsi egyetemi templomról II. 6. H. 5.
A zsámbéki templomromról II. 6. H. 6.
A visegrádi vár restaurálása II. 6. H. 6. és II. 7/8. H. 11.
Leletek a budai helyőrségi templomban II. 7/8. H. 10.
A mátraverebelyi templom II. 7/8. H. 12.

4. Honísme és Helytörténet.

Horváth Károly:	XII. Károly svéd király és serege magyar honban	I. 3. H. 1.
„	„ Szeged	I. 4. HH. 26.
„	„ Nagyköros	I. 4. HH. 30.
„	„ Than Mór 1828—1899.	I. 4. HH. 43.
„	„ 1848. harcai	I. 5. H. 1.
	és I. 6. H. 6. és	II. 1/2. HH. 29.
„	„ A százéves hortobágyi kóhid	I. 6. H. 3.
„	„ 1849. május 21.	II. 3. H. 1.
„	„ Október 6. (Az aradi kivégzés és a vértanuk emlékműve)	
„	„ Hol járt Rákóczi? Zemplén m.—Szepes m.—	III. 4/6. HH. 1.
„	„ Abauj m.—Sáros m.—Gömör és Kishont m.—	III. 7/9. H. 1.
„	„ Borsod m.—Heves m.—Pest m.—Esztergom	IV. 1/2. H. 1.
	m.—Kcmárom m.—Győr m.—Moson m.—Sopron m.—Vas m.—Tolna m.—Bács Bodrog m.—Csongrád m.—Jász N. K. Szolnok m.—Hajdu m.—Bihar m.—Szabolcs m.—Szilágy m.	
Dr. Tragor Ignác:	Vác története	I. 4. HH. 34.
Soós Elemér:	A morvamezei csata	I. 4. HH. 3.
Dr. Zoltai Lajos:	Volt-e Keserü nevű falu Szabolcsmegye hajdani területén	I. 6. H. 1.
Dr. Pogrányi-Nagy Félix:	Emlékezzünk meg régi várainkról: Abauj m.	I. 7/8. HH. 51. és
	II. 1/2. HH. 13. és II. 7/8. HH. 51.	
Palóczy Edgár:	Woronieczky-Korybut Miecislav herceg	I. 7/8. HH. 68.
Winkler Elemér dr:	A soproni pékek és mészárosok élete XV. és XVIII. században	I. 7/8. HH. 76.
v. Málnásy Ödön:	Szejdi pasa utolsó hadjárataról	II. 1/2. H. 15.
Dr. Banner János:	Volt-e az Árpádkorban Szegeden pénzverde	II. 1/2. HH. 3.
Dr. Balogh Albin:	Az Árpádkori Esztergomról	II. 4/5. HH. 35.
Pécsi-Horváth R.:	Honfoglaláskori magyar telepek Szlavoniában	II. 4/5. HH. 43.
Divéky Adorján:	A Lengyelországnak elzalogosított 16 szepesi város visszacsatolása 1770-ben (könyvismert.)	II. 4/5. HH. 48.
Dr. Buday Árpád:	Szász alapítás-e Kolozsvár	III. 1/3. H. 11.
Dr. Csatkay Endre:	Két Nyugatmagyarországi óráscéh	IV. 1/2. H. 41.

5. Családtörténeti Lapok.

Czakó Károly:	A kistrédei Rhédey család	II. 4/5. CsL. 3.
Rexa Dezső:	A kúnkapitány	II. 6. H. 15.
„	„ Libellum Rerum Memorabilium. (A Palásthy és Rexa családokról.)	III. 1/3. CsL. és III. 4/6. CsL. 25.
„	„ Idea Investigandae Nobilitatis in Hungariam transversa. (Tervezet nemesi igazoló perekre a XVII. századból.)	II. 6. H. 12.

Rexa Dezső:	Házasságigazolások a pestmegyei törvényszék peres irataiban 1837.	III. 4/6. CsL. 35. és II. 6. H. 14.
„ „	Piktorszámmla a XVIII. század közepéről.	III. 4/6. CsL. 30.
„ „	Hogy nevelték régen a nemes urfit	III. 4/6. CsL. 31.
„ „	Nászi versek, mint családtörténeti igazolások	III. 4/6. CsL. 33.
„ „	Politikai gunyvers és kép mirőlunk 1757-ből	III. 1/3. H. 9.
Schützenberger A.:	A Schützenberger család magyarországi ágának eredetéről	III. 4/6. CsL. 19.
Görgey Aladár:	A különböző Görgey nevű családok eredete	II. 7/8. H. 13.
ifj. Kerekes József	A bekettfalvi Mórocz család története	IV. 1/2. H. 18.
	Kérdések és válaszok	II. 6. H. 14.
	II. 7/8. H. 15.	III. 1/3. CsL. 15. III. 4/6. CsL. 31.

6. Külföldi kapcsolatok.

Horváth Károly:	Angol-magyar kapcsolatok	I. 7/8. H. 9.
„ „	Angol hercegek Szentistván udvarában	
„ „	A Leslie család	
„ „	Mária magyar királyné 1158—1197.	
„ „	Budai Parmenius István	
„ „	Angolok Buda ostrománál	
„ „	J. A. Blackwall	II. 7/8. KK. 3.
„ „	II. Rákóczi Ferenc Angliában	II. 7/8. KK. 4.
„ „	Német-magyar kapcsolatok	
„ „	II. Rákóczi Ferenc esküvője Kölnben	II. 7/8. KK. 7.
„ „	Kik vettek részt Buda visszafoglalásában 1686	III. 4/6. H. 3.
Sonkoly István:	Lengyel magyar zenei kapcsolatok	II. 7/8. KK. 15.
Dr. Horváth H.:	Magyar ötvösök Bécsben	III. 1/3. KK. 3.

7. Vegyes cikkek.

Horváth Károly:	Beköszöntő	I. 1. H. 1.
„ „	Múlt és kegyelet	I. 2. H. 1.
„ „	Fekete hantok (A külföldi hősi sírok ügye)	II. 3. H. 2.
„ „	A hatszázéves puskapor. 1330—1930.	III. 1/3. H. 2.
v. Posch Rezső:	Hősi sírjaink és azok kultuszáról	II. 3. H. 3.
Dr. Lovas Elemér:	A magyar történetírás feladatai	I. 4. H. 1.
Lukács György dr:	Historia.	I. 1. H. 3.

**A HISTORIA régi első három évfolyama kedvezményes
áron kapható kiadóhivatalunkban, Budapest, VI., Teréz-körút
23. I. emelet.**

„HISTORIA“

A MAGYAR MULT EMLÉKEIVEL ÉS ESEMÉNYEIVEL FOGLALKOZÓ FOLYÓIRAT

Erősíteni a mult iránti szeretet érzését: ez lapunk tulajdonképeni célja. Aki szereti a multat, az támogatni is fogja törekvéseinket, hogy ügyünk szellemi fegyvere megerősödöttén teljesíthesse hivatását.

Lapunk a nyári hónapok kivételével jelenik meg és a törzslapon kívül jelenleg a következő mellékletekkel bír:

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK, a székesfőváros multjával foglalkozik és *dr. Gárdonyi Albert* székesfővárosi főlevéltáros szerkeszti.

MAGYAR MÜEMLEKEK, melyben ismertetésre kerülnek hazánk összes műemlékei. Szerkeszti: *dr. Szönyi Ottó*, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET, a magyar vidék multjával foglalkozik akként, hogy rendszeresen ismerteti hazánk városainak és községeinek történetét a hozzájuk fűződő eseményekkel együtt. Központi szerkesztője: *dr. Lukinich Imre*, egyetemi ny. r. tanár.

HADIMÚZEUMI LAPOK, a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatalos lapja, mely e múzeum tárgyainak ismeretetésével és a hozzája fűződő kérdésekkel foglalkozik. Szerkeszti: *Aggházy Kamil*, a múzeum igazgatója.

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK, a régi magyar családok történetével és genealógiájával foglalkozik és egyes kiválóbb tagjainak történelmi szereplését ismerteti. Szerkeszti: *Rexa Dezső*, Pest vármegye főlevéltárnoka.

KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK, idegen nemzetek fiainak a magyar történelemben vagy nemzetünk fiainak más nemzetek történetében való szereplésével foglalkozik.

HÓSI SÍROK ÉS TEMETŐK, a hazai földben nyugvó hősök és a külföldi magyar sírok ügyeivel foglalkozik és ismerteti a hadisírgondozó szervek munkáját.

Mindezen mellékletek és rovatok felváltva jelennek meg s oly történelmi irodalmat nyújtanak, mely nemcsak tudományos és hasznos, de kellemes olvasmány is mindazok részére, akik a nemzet multja iránt érdeklődéssel viseltetnek.

Mutatványszámot minden érdeklődőnek készséggel küld portómentesen a kiadóhivatal:

BUDAPEST, VI. KER., TERÉZ-KÖRÚT 23. I. EM.

TELEFON: AUTOM. 299-92.

